Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

# Amprima lectura par la giuventegna da scola e'gl cantun Grischun

Cuêra, 1834

urn:nbn:de:hbz:5:1-23482

Visual Library

Fd 309/20

Revision

Der
Universitäts-Bibliothek zu Bonn
geschenkt

von der Kgl. Bibl. Berlin
aus der
Bibl. Ed. Boehmer

Fd309/20

*F+D309/020*

# AMPRIMA LECTURA

PAR LA

# GIUVENTEGNA DA SCOLA

E'GL

# CANTUN GRISCHUN

DADA OR DA

LA SOCIETAD TIERS PROMOTIUN DA LAS SCOLAS CUMINAS E'GL MEDEM CANTUN.

KGL. UNIVERS.-BIBLIOTHEK * BONN *

12.9209

CUÈRA,

STAMPAU TRAS ILS HARTAVELS DAD OTTO BARMIER.

1834.

Ed. Bochmer.

# HISTORIETTAS.

## 1. Igl bun bab.

Par amur d'impurtontas fatschendas sa tenev' ün bien bab si en la metropoli (amprim marcau) da la terra; la mumma ad ils uffonts vivevan dantont, lunsch navend dad el sin üna pinchia villa (ün bein oreifer igl marcau, ca cunten cas' a curt ad ei cumminamegn clauss ent.) Cou tarmettev igl bab üna gada als uffonts üna gronda coffra pleina da tuttas sorts bellas caussas cun üna bref, enten la quala steva scritt: «chars uffonts! seigias prus a buns; a lura va ei bucca gig, ca vus saveits vegnir tiers mei. Seigias da buna veglia en quell' avdonza, c'ei parigiada par vus, hai jou salvau si par vus ounc bear pli bels schangegs.»

Ils uffonts havevan üna gronda latetia a schevan: «chei bien bab havein nus tonatont, a chei latetias fa el a nus! Dacoramegn tenein char el, cumbein ca nus el ussa cun nos oegls bucc savein ver, a cun nies antalleg bucc partarchiar. Er ad el lein nus far latetia, a tutt quei ca stat scritt en la bref. O quont leds essen nus, da ver una gada quei bien bab!»

Sin quei scheva la mumma: «chars uffonts! Co viess bab sin terra fa cun vus, fa igl bab enten tschiel cun ils carstiauns. Igl ei ver, nus carstiauns vesein ounc ussa Deus bucca, a tenein el er bucca char. Mo el dat a nus da tuttas sorts bels schangegs — sulegl, glüna, steilas, flurs, pumma

ad auters frigs da la terra — ils quals nus datan d'ancanuscher sia charetia. La soinchia scartira ei da considerar sco üna bref dad el, enten la quala el fa a nus a saver sia veglia ad amparmetta igl parvis. O lou spechian ounc pli bels schangegs ad ounc pli grondas latetias sin nus, ca sco quest mund nus sa dar! Nus vulein pia era tener char Deus, far la sia veglia, a nus legrar digl tschiel. Lou vegnin nus a ver Deus da fatsch' en fatscha, a guder la letia nunudida.»

*Deus ei spir buntad a charetia,*
*Ludeit el da cor a cun latetia.*

---

## 2. Igl dar sulegl.

«Mo sch'ei dess po adüna sulegl!» Scheva sin un gi da plievgia Friderica. Seu giavisch vegniva cumplanieus. Meins ora sa schava ver bucc ün nivel vi digl tschiel, mo la leunga schichira fagieva grond don als êrs ad als praus; er enten igl hiert da Friderica seccavan las flurs a las ervas, a seu glin, sin igl qual ella haveva sa legrau, era strusch vegnieus da dett leung.

Vezas ti ussa, scheva la mumma, ca la plievgia ei aschi necessaria, sco igl dar sulegl! Ad aschia fuss ei era par nus carstiauns bucca bien, scha nus havessen spir gis sereins a legers; ei sto era vegnir sur da nus gis da tribulatiuns ad andirar.

*Sco ti laudas Deus en la latetia.*
*Laud' el er en la tristetia.*

---

## 3. La plievgia.

Üna gada turnav' ün marcadont a cavaigl da fier' anavos a casa, ad haveva davos el ligiau si üna bulscha cun danêrs.

Ei pluveva fig, igl bien hum vegniva bletschs tras a tras a fova par via da quei fig malcuntents, ca Deus havess dau aschi schlett' aura sin seu viadi.

El era vegnieus en ün guauld scür (spess), a veseva cun temm' a fichia star ün vagabund sper la via, ca lagiava cun ün füsi sin el — a schava giu. Mo da la plievgia era la purla vegnida bletscha, ad igl füsi deva bucca liber. Igl marcadont fagiev' uss ir igl cavaigl a spruns a mitschava vantireivlamegn.

Cur el er' a mitsch, schev' el: «chei narr sunt jou staus, ca jou hai bucca preu si la schlett' aura cun patientia, sco caussa, ca ven da Deus. Fuss l'aura stada bell' a sereina, scha scheschess jou ussa morts enten meu saung, a mes uffonts spichiassen adumbattem sin mia vegnida. La plievgia sur da la quala jou puplava, mi ha spindrau la vitta ad ils danérs.

*Adüna Deus bein manigiava,*
*Scha bein d'anschetta ei auter pareva.*

---

## 4. L'echo.

Igl pign Gieri savev' ounc nagutta d'igl echo. Üna gada gariv' el s'igl prau: «Ho, hop!» Cun üna gada tunav' ei e'gl guauld, c'era datiers: «Ho, hop!» Sa schmarvigliont clumav' el ussa: «chi eis ti?» La vusch clumav' era: «chi eis ti?» El gariva: «Ti eis ün giuven narr!» — «Giuven narr!» raspundev' ei d'igl guauld.

Ussa vegniva Gieri gritts, a clumava dad un clumar pli a pli gronds zunders (schloms) e'gl guauld. Da tutts vegniva l'exacta rasposta. Sin quei mav' el p'igl guauld anturn ancurint igl giuven, par gli far vendetta, mo el savev' aflar nagün.

Ussa curreva Gieri a casa a sa lamentava ancunter sia mumma, co ün nauscha scrocc havess sa zupau e'gl guauld a schlomau sur dad el. La mumma scheva: «Quella gada has

ti d'igl deg antardieu a chisau tatez. — Sapias, ti has nagutt auter udieu, c'ils tes aigiens plaids. Parchei sco ti schon savens has veu tia fatscha en l'aua, has ti uss udieu tia vusch e'gl guauld. Havessas ti clumau plaids migieivels, scha vegniss ei er ad haver raspundeu cun plaids migieivels.«

Mo aschia va ei cumminamegn adüna. Igl sa cuntaner dils auters ei par la pli part igl echo digl nies. Mein nus anturn cun la glieut migieivlamegn, scha vegnian ei er a far cun nus igl sumgliont. Mo essen nus dirs a grobs ancunter dad els — scha savein nus er dad als nagutt auter pretender.

*Sco ti gareschas e'gl guauld,*
*Raspund' ei a ti bein bauld.*

---

## 5. La nusch.

Sutt igl grond nugêr sper la vischnaunça aflavan dus giuvens üna nusch. «Ell' aud' a mi, clumav' Ignaz; parchei ca jou hai ella veu igl amprim.» «Na, a mi aud' ella, gariva Bernhard; parchei, ca jou hai ella preu si igl amprim.» Ammadus vegnivan en üna gronda dispitta.

«Jou vi far or la dispitta!» schev' ün giuven pli grond, c'era vegnieus denter. El sa tschentav' a miez ils dus giuvens, rumpet la nusch, schent: «Igl miez digl (cros) cries aud' a quel, ca ha veu igl amprim la nusch; gl'auter a quel, ca ha preu si ella avont, mo igl lamizzi (la nuschella) salv' jou par la sententia.

Quei ei cumminamegn schev' el, rient, la fin dils process

*Chi ca ha daleg da processar,*
*Perder ven enstaigl catar.*

---

## 6. La custeivl' ervetta.

Duas fantschellas, Catharina ad Eulscha, eran sin la via par ir e'gl marcau; minchüna purtava s'igl chiau üna canastra greva, pleina cun pumma.

Catharina murmignav' a suspirava trasora. Eulscha l'ancuntra mai rieva a scerzava (fagieva spass). Catharina scheva: «Mo co mai pos ti rir? Tia canastra ei gie aschi greva, sco la mia, a ti eis nagutt pli ferma ca jou.»

Eulscha scheva: «Jou hai mess tiers igl pesom üna tschert' ervetta, ad aschi sent jou quel strusch. Fai ti er aschia!» «Ei clumava! Catharina', quei sto esser üna custeivl' ervetta. Jou pudess tras quell' era levgiar igl meu pesom. Gi a mi, co ha quella num? Eulscha raspundeva: «La custeivl' ervetta, ca levgia tuttas molestias, ha num — Patientia.» Parchei

*Tutta breigia, tutta stenta,*
*Surlevgia la patientia.*

---

## 7. La rava.

Ün pauper giurnalier (quel ca va a gis) haveva enten seu hiertett ün' oreifer gronda rava, sur da la quala tutt stueva sa schmarvigliar. «Jou vi ella schangiar a gli segner digl casti, schev' el; parchei, c'ei legr' el, cur nus cultivein bein ils nos horts ad ils nos praus.»

El purtava la rava e'gl casti, ad igl signiur ludava la diligentia a la buna veglia digl hum, a schangigiav' a gli treis zecchins.

Ün pur da la vischnaunca, c'era fig richs a fig avars (gittigs), udiva quei, a scheva: «S'igl moment schangeg jou a gli segner digl casti meu vadi grond. Dat el par üna

rava da nuot schon treis tocs d'aur-quont vegn jou a stuver survegnir par ün aschi bi vadi!»

El manav' uss igl vadi vi d'üna sugetta e'gl castı, a rugav' igl signiur, da vuler prender quel par ün schangeg. Igl signiur sa schminava curt, parchei igl avar (gittig) pur fuss aschi liberals, a scheva, c'el vuless bucc igl vadi. Mo igl pur rugav' a bettliava, po da prender igl schangeg. Finalmegn schet igl prudent signiur: «Damai ca vus mi sfurzeits loutiers, scha vi jou prender igl schangeg. Mo sco vus esses liberals anvers da mei, vi jou er esser racunaschents anvers da vus: jou vi a vus par vies schangeg far ün auter, igl qual mi custa treis gadas da pli, ca quei, c'igl vies vadi vala.» Cun quels plaids dev' el a gli pur, ca pigliav' ussa temma a sa stupiva, quella gronda ad a gli beincunaschenta rava.

*Igl niebel cor merita laud;*
*Mo gomgni a beff' a quel da fraud.*

---

## 8. La zichia a la glonda.

Ün pur ruvasav' ell' umbriva d'un ruver, ad observava la caglia da zichias, ca sa sturtschev' anturn la seif digl hiert speras. Scurlont igl chiau schet el: «Hem! Hem! quei mi plai bucca, ca la pitschna, bassa caglia lou port' aschi gronds a pompus frigs, l'ancunter igl grond a majestüs ruver mai aschi pigns a miseravels. Scha jou fuss staus igl scafider digl mund, havess jou pendeu vi digl ruver spir zichias, grondas, bellas, pesontas. Chei caussa bella, da mirar, fuss quei lura stau.

Strusch havev' el gig quei, scha curdav' aschi staign üna glonda sin seu nas, c'ei currev' igl saung. O veh! clumav' uss igl hum tumentau; cou hai jou ussa par la mia malprudienscha (meu mal truvar) survegnieu ün schneller,

c' jou sai parchei. Fuss quella glonda stada üna zichia, havess ell' a mi schmardigliau igl nas.

*Sabi a prudentamegn*
*Ha Deus las caussas drizau ent.*

---

## 9. Igl êr.

La caschina (casetta) digl pauper Clau steva sin ün plaz, c'era surcarscheus cun spinatsch' a caglias d'coller. Ün gi da gronda calira, e'gl temps da la mes, scheschev' üna gada Clau ell' umbriva d'üna caglia d'coller. Cou passava sper el vi ün pur cun ün carr cargaus cun monas graun. Clau mirava cu' gl oegl tort s'igl carr cargau a deva strusch plaid a gli pur.

Igl pur surstat a gi a gli Clau: «Scha ti sin quei circuit salvadi, c'aud' a ti, vulessas a gi runcar ora mai tont, sco ti quarclas cun teu chierp lischent, scha savessas ti ad onn bein meder pli graun, ca sco ti vezas sin quei carr.»

Quei cussegl plaschev' a gli Clau: El runcav' ora las caglias a la rampuna, a cultivav' igl terratsch. Aschia survegniv' el ün êr, ca custav' a gli bucc ün quattrin, a cun igl qual el munteneva sasez ad ils ses.

*Igl lischentiv sto pittramegn pitir,*
*Cur igl flissi da leger cor po rir.*

---

## 10. Igl scazzi e'gl êr.

Enten üna terra fig lunsch navend, cumparevan üna gada dus purs avont igl derschader. L'ün scheva: «Jou hai da meu vischin cou cumprau ün bein. Cun cavar suttsura quel, hai jou aflau lient ün scazzi. Mo jou sai quel bucc

salvar cun buna cunscientia. Parchei c'jou hai cumprau mai igl terratseh, a sai vi digl scazzi haver nagün dreg.»

L'auter scheva: «Jou sai aschi pauc sco ti prender cun buna cunscientia igl bear aur ad argient. Jou hai bucca zupau igl danêr, ad aschia mi aud' el era bucca. Sur quei hai jou vendeu a gli vischin igl terratsch cun tutt quei, c'era lient, ad hai resalvau nagutt.»

Sabi derschader, dai ti la decisiun, a cui igl scazzi audig.

Igl derschader schev' ad els: «Jou hai udieu, c'igl figl da l'ün a la figlia da l'auter veglian maridar l'ün l'auter. Dait als dus uffonts igl scazzi par dota.

Ils dus bravs humens amparmettevan da far quei, a turnavan cun cuntentiensch' a casa.

*Quont bell' ei tonatont la redliadad,*
*Ca legra Deus ad ils carstianus da buntad.*

---

## 11. Igl utschì canari.

Christina rugava sia numma, da cumprar ün utschi canari. La mumma scheva: «Ti deis survegnir ün, scha ti vul adün' esser perderta, diligent' ad ubiedia!» — Christina amparmetteva, d'esser quei.

Ün gi turnava Christina da la scola. Cou scheva la mumma: «Jou vom uss or ampau. Cou sin la meisa ei üna pinchia scattla. Guarde da bucc' arver, ner da tuccar quella: Scha ti mi fas par cummond, vi jou, cur jou turn, far a ti anzachei da grond plascher,

Strusch era la mumma or dad isch, prendeva la matta da marveglias la scattla enten maun: «Mo co quei ei lev, a chei rusnettas e'gl uvierchel! Chei po bein esser lient?» La mumma veza gie bucc, tarchiav' ella tiers sasezza ad arveva la scattla — a mire, s'igl moment sagli ora än marvaglius bi, melan canari, ca sgulava, ledamegn schulont,

par la stiv' anturn. Christina vuleva dabott pigliar igl utschi, a puschpei serrar ent el, par ca la mumm' ancorschig bucca. Cur ell' ussa, pleina d'flad a cutschneida si sco igl feuc, a-dumbattem curreva suenter a'gl utschi, zapava la mumma en stiva a scheva: «Matta malubiedia da marveglias! Quei bi utschi duvevas ti survegnir; tonatont vulev' jou metter tei avont sin prova, scha ti igl meritasses. Mo uss vi jou el cun üna gada turnentar a gli marcadont dad utschels.»

*Un bien uffont fa seu duver,*
*Er cur ses vegls quei bucc san ver.*

---

## 12. Igl staar.

Igl catschadur vegl, Murezzi, haveva en sia stiva ün staar, c'haveva ampreu da plidar anqual plaid. Par exempel: sch'igl catschadur clumava: «Staarett, nu' eis?» scha raspundev' igl staar minchia gada: «Cou sunt jou!»

Igl Carl giuven digl veschin haveva vi da quei utschi ün special plascher, a fagieva savens ad el üna visita. Üna gada, cur Carl puschpei vegniva, er igl catschadur gual bucc en stiva. Carl pigliava dabott igl utschi, mettev' el en scarsella, a vuleva cun el sa strichar navend. Mo en quei batterdoegl vegniv' igl catschadur' en dad isch. El vuleva far a gli matt ün plascher a clumava sco antruras: «Staarett, nu' eis ti?» — mo igl utschi en la scarsella digl matt clumava, tont sco el pudeva: «Cou sunt jou!»

*Er igl pli dascus ladernitsch*
*Da rar c' el po vegnir a mitsch.*

---

## 13. La gaglina.

Üna paupra dunn' haveva üna gaglina, ca metteva minchiagi ün iev. Mo la dunna vuleva bucca sa cuntentar mai cun ün iev. Ell'angarschava la gaglina sin spronza dad

aflar dus a treis ovs a gi enten igl agniv. Mo la gaglina vegniva cun angarschar memma grassa a calava s'igl davos tuttavia dad uvar.

*Cumminamegn surven quel, ca vul tutt,*
*S'igl davos fig pauc, a savens tuttavia nagutt.*

---

## 14. Las muschias ad ils filients.

Ün giuven princi scheva savens: «Parchei po Deus bein haver scafieu las muschias ad ils filients? Tala sort glimariglia sa gie purtar nagün niz als carstiauns? Sch'ei stess tiers mei, bandischass jou quella tutta da la terra.

Üna gada stuvev' en la guerr' igl princi fugir d'igl anamig. Staunchels sa mettev' el la sera e'gl guauld sutt üna plonta a durmiva. Ün schuldau digl anamig curreva vi tiers el cun spada blutta, par igl mazzar. Mo anegiamegn vegniv üna muschia, sa tschentava a gli princi sin la fatscha a punschev el aschi fig, c'el sa deschdava. El sagliva si, targieva la spada — ad igl schuldau prendeva la fugia.

Igl princi sa zupav' uss en üna cavorgia d'igl guauld. Da noig tendev' ün fllient la sia reit sin la spunda da la cavorgia. Cun la damaun vegnivan dus schuldaus digl anamig avont la cavorgia, p'igl ancurir. Igl princi udiv' els plidar ansemmel. «Mire, clumav' ün dad els, en cou ven el ad haver sa zupau!» «Na, scheva l'auter, en cou sa el bucc esser, parchei cu'gl ir ent havess el stuveu scarpar la teila filient.

Cur ils schuldaus eran navend, clumav' igl princi commuventau, cun mauns stendeus ancunter tschiel: «O Deus, co sai jou tei ludar vangonzamegn! Hier has ti spindrau a mi la vitta tras üna muschia ad oz tras ün filient!»

*Quont savens sà la mendra creatira,*
*Purtar a'gli carstiaun la sia vantira.*

---

## 15. Igl chiaunett.

Ün gi mava dunnschella Carolina sper igl ual a spass. Ell' aflava cou anchüns bubs nauschs, cu vulevan nagentar ün chiaunett. Ella haveva cumpassiun cu'gl pauper glimariett, cumprava quel giu als matts, a prendev' el cun ella e'gl casti.

Igl chiaunett sa cudischeva gleiti vi d'ella, currev' ad ella da partutt suenter. Üna gada vegniva da noig la dunnschella en la combra da durmir, par ir a leg. Cou ladrav' igl chiaunett fig vi a sutt la legchier ent. Carolina anvidava cun la cazzola suttent, a mire, cou ün sgrischeivel hum, igl qual era ün morder, ca haveva sa zupau sutt la legchiera. Ella clumava par agid. Tutta glieut e'gl casti currev' ansemmel. Ils serviturs pigliavan igl morder, a devan el sur a la gistia. E'gl examen cunfessav' el, el hagig vuleu murdigiar la dunnschella a sblundriar igl casti. Carolina angraziav' a gli segner par la sia vantireivla spindronza a scheva: «chi havess quei schminau, ca quei glimariett, igl qual jou hai spindrau da la mort, mi vegniss a spindrar la vitta.

*Chi als glimaris fa digl bein;*
*La pagaglia da Deus surven.*

---

## 16. Las nurssas.

Ün giuven pastur parchirava las nurssas sin igl culm. Ün gi sesev' el sin ün tschengel ell' umbriva d'ün pegn a sa durmentava. Durmint dev' el trasora cu' gl chiau, ca pendeva d'avont giu, vi a nou. Igl bucc-nurssa, igl qual buc lunsch dad el pasculava, manigiava, c'igl nurssèr anvidass el or, da sa stuschar cun el. Schmanatschont sa pinava parquei igl bucc, tschessava, par saver prender ün pli grond sprun, anchüns pass anavos, sagliva a lura ancunter igl nurssèr, a dev' a quel cun ses corns ün ferm stausch'

Igl nurssêr, gritts sur da la mala frida, c'havev' el laventau d'igl dulsch sien, sagliv' ussa si, pigliav' en la rabbia cun ammadus mauns igl bucc a saglientav' el sur ün ault gripp giu. Cur las nurssas quei vesevan, saglivan tuttas, a quei da tschientaneras, suenter a gli bucc, a mavan malamegn a schmerscher. Or da carschadegna targiev' uss igl nurssêr or a sasez ils cavels, clumont:

*Vee a quel, ca lai igl ferrein a las grittas,*
*La caussa da schi bear schvantir' a dispittas!*

---

## 17.

L'istoria da quella schvantirada muntanera vegniva cunaschenta par l'antira montognia.

Ün nurssêr vegl, c' er' ün sabi a fig brav hum, fagieva da la histori' ounc fig bien diever.

Ses figls a figlias vulevan üna gada ir e'gl marcau a fiera, par saltar lou. Mo igl bab scheva: «Quei ei bucca par vus. Lou daventa bucc adüna igl pli ludeivel. Jou vus hai traig si en la temma, a tiers la temma da Deu; lou savessas vus fig maneivel vegnir surmanai.

Ils uffonts schevan: «Mo auters van gie era!» Sin quei schev' igl bab: «Schon bears mavan lou a mettevan a perder sanadad a vitta, hanur a bien laud. Leits vus parquei far ad els suenter? Fagieit po bucca sco las nurssas. Vus saveits sch'üna saglia surargiu, scha saglian tuttas las autras a quella suenter. Vus numneits ellas parquei biesca narra. Mo igl carstiaun, ca sa mett' a perder, parquei c'auters era fan aschia ei nagutta pli perderts — anzi ün veritavel narr.

*Sa fier ün cun malfar en gomgni'a turp,*
*Fai a gli quei bucc suenter sc'un balurd.*

---

## 18. Las perlas.

1. Ün viandot haveva sa pers en ün da quels desierts da sablun, nua c'ei fa starmentusas caliras, a nua c'ün sa far viadi entiras emmas senz' aflar avdonza da carstiauns. Bunamegn morts da la seid a da la fom rivav' el finalmegn en l'umbriva d'un palmêr a tierv üna fontauna fresca. Sper la fontauna scheschev' ün saccett.

«Deus seigig ludaus! schev' igl hum, palpont igl saccett, quei ei forssa arveglia, ca mei spindran da la mort.» Cun arsentim schligi' el igl saccett, a cloma lura or cun furtina: «Ach Deus, igl ei mai perlas!

*Igl tocett paun, ca tei munten,*
*Survarg las perlas e' gl valsen.*

---

2. Igl pauper hum havess ussa stuveu murir sper las perlas, ca havevan la valitta da beara milli thalers (cruschuns). Mo el urava cauldamegn tiers Deus — ad anegiamegn vegniv ün mohr en gronda prescha, sesent sin un cameel, sa prendeva puccau digl carstiaun, c'era miezmorts da la fom, dev' ad el paun a frigs custeivels. «Mire, schev' igl Mohr, co Deus meina marvigliusamegn. Jou teneva la persa da las perlas par üna schvantira, mo ei fova üna vantira. Deus laschava quei tier — par ca jou vegniss puschpei cou a spindrass a ti la vitta.

*Deus sa nus marvigliusamegn.*
*Dar agid en igl grond besegns.*

---

## 19. La crappa custeivla.

Ün luvrer en aur stuveva par üna signiura luvrar or ün custeivel fitament. Coutiers haveva quella dau plira crappa custeivla.

Robert, c'era tiers el en surwetsch haveva vi da quella crappa bella, da tutta sorts calurs, ün grond plascher, a mirava quella savens.

Anegiamegn ancurschev' igl meister, c'ei muncass dus d'ils pli bels. Cun üna gada havev' el igl giuven en suspett ad ancuriva suenter en la combra da quel. Cou aflav' el ils crapps en üna rusna, c'era e'gl mir sur üna trucca vedra.

Robert augirava c'el havess bucca preu la crappa; mo ouncalura bastunav' igl meister el fig, schent, c'el havess meritau la furchia, a catschav' el navend.

Gl'auter gi muncava puschpei ün crapp, ad igl fravi en aur aflav' el en la medemma rusna. Ussa dev' el exactamegn adaig, chi po zupass cou la crappa. Cou vegniv' üna hazla, la quala igl giuven haveva traig si a faig dumestia, sgulont nou tiers, prendev' ün da quels crapps custeivels e'gl schnabel a purtav' el en la rusna digl mir.

A gli fravi en aur ancarschev' ei ussa fig, c'el havess faig antiert a gli pauper, innocent matt, prendev'el puschpei tiers el, dev' a gli sia hanur a bonificav' ad el par las sias dalurs cun richamegn schangiar a gli.

*Igl haver suspett ün tissi ei.'*
*P'igl innocent, quei mai ti lai.*

---

## 20. Igl paun.

D'igl temps da la carischia laschav' ün rich hum vegnir ils pli paupers uffonts digl marcau en sia casa a schev' ad els: «Cou ei üna canastra pleina paun. Minchün da vus prendig ün da quels — ad aschia asceis vus vegnir minchia gi, antrocqua Deus tarmetta meglier temps.»

Ils uffonts surcurdavan la canastra, dispittavan a sa rigniavan par igl paun, parquei ca minchün lev' ad haver igl pli bi a pli grond, a mavan sin la fin navend — senza mai gir angraziament.

Mai Francisca, üna matta, cun en schletta, mo schubra vascadira, steva da lunsch, prendeva igl pli pign, c'era en la canastra, bitschav' a'gl hum, cun angraziar, igl maun, a mava lüra chieuamegn a cun dischentadad a casa.

Gl'auter gì eran ils uffonts puschpei aschi malvuglieus, a la paupra Francisca survegniva questa gada ün paun, c'era pli ca miez pli pigns c'ils auters.

Mo cur Francisca vegniv' a casa, a la paupra mumma schnizzav' igl paun — cou curdav' or ün grond diember da muneida d'argient.

La mumma pigliava temm' a scheva: «Dai igl daner s'igl moment anavos; parchei ca quel ei sagiramegn vegnieus e'gl paun or dad errur.» Francisca purtava quel anavos.

Mo igl hum buntadeivel scheva: «Na, Na, ei era nagün errur. Jou hai aposta faig metter igl danêr e'gl pli pign paun — par dar a ti bien uffont, la pagaglia.

Seigias adüna aschi amigieivla a ta cuntenta cun igl pauc. Quel, igl qual enstaigl da sa rigniar p'igl grond, pli bugient prend igl paun pign — porta minchia gada la benedictiun cun el a casa, a duvess era bucca adüna esser vegnieu mess danêrs e'gl paun.

*La pasch cun cuntentienscha.*
*Ei vera beadienscha.*

---

## 21. Igl cungiment.

Ün princi vegniva sin üna spassigiada surcurdaus d'ün uradi, a fugiev' en la caschina d'ün pur, c'era datiers.

Ils uffonts sesevan gual davos meisa, sin la quala stev' üna scadella pleina da buglia d'aveina. A tutts ferdava quella fig bein, a vesevan ora aschi frescs a cotschens sco las rosas.

«Mo co eis ei tonatont pusseivel, schev' igl princi tiers la mumma, c'ün sa guder ün' aschi ruccha spisa cun schi veseivel appetit a lousperas ver or aschi saun ad aschi bein?» La mumma raspundeva: «Quei ven nou da treis cungiments, c'jou mett loundervi. Jou fetsch oravont tuttas caussas guadogniar ils uffonts tras luvrar igl ansolver; oreifer meisa dunt jou ad els nagutt, par c'ei hagian fom cur igl ei il tems da mangiar; era hai jou els cudischeu, da sa cun tentar cun quei, c'ei han, enten quei, c'jou els mai hai faig cunaschents cun mammams a bunbuns.

*La fom, igl luvrar, ad igl sacuntentar,*
*Dat la meglra regla e' gl cuschinar.*

---

## 22. La tüba digl pastur.

Ün reg haveva ün cassier, igl qual haveva da nurssèr s'alzau tiers quella aschi impurtonta carrica. Mo igl cassier vegniva chisaus avont igl reg, c'el fuss malfideivels cun ils scazzis digl reg, a salvass si las caussas custeivlas ad ils danêrs rubai en ün aigien arveult cun si ün isch da fierr.

Igl reg fagiev' a gli cassier üna visita, mirava seu palaz, vegniva sper igl isch fierr a cummandava, dad arver quel. Mo cur igl reg zapav' ent, er' el surpreus bucca pauc. El vesev' auter nagutt, ca quatter pareis vidas, üna meisa simpla, ad ün sessel da strom. Sin la meisa scheschev' üna tüba (fifa) da pastur, ün fist ad üna bulscha. Tras la fenestra vesev' ün ils praus verds a culms cun guauld.

Mo igl cassier scheva: «Enten mia giuventegna parchirav' jou las nurssas. Ti, o reg, clumavas (targievas) mei vi da tia curt. Cou enten quest arveult manav' jou vi minchiagi ün' hura, mi ragurdava cun latetia da las mias relatiuns da vidavont, a repeteva las canzuns, las qualas jou hai avont temps, parchiront las nurssas, cantau tiers laud digl scafider.

Ach, lai mei puschpei turnar anavos en mia casa paterna, nua ca jou era pli vantireivels ca cou, vi da tia curt!»

Igl reg vegniva fig vilaus sur ils columniaders, ambratschava igl niebel hum, a rugav' el da star vinavont enten seu survetsch.

*Nè aur, nè pompa; mo ün ruvaseivel cor*
*Ei quei, ca la vantira digl carstiaun fa or.*

---

## 23.

Melchior, purtont ün beinamplanieu sacc sin la schuvêla, mava tras ils praus, a Casimir s'accumpagniava cun el. Melchior plidava e'gl ir continuadamegn d'ils defects dad autra glieut, mo d'ils ses aigiens cuschev' el chieu sc'üna meur.

Cou scheva finalmegn Casimir. «Ti has, sco ei para, mess tutts ils defects êsters e'gl sacc d'avont giu, par haver els adüna avont ils oegls, a saver trer liber sur dad els. Mo ils tes aigiens defects has ti fiers si dies, par c'ei vegnian a ti or d'ils oegls. Volve üna gada igl sacc anturn, quei ven a ti ad esser bear pli nizeivel.»

*Quel ca corregia aigiens defects, ei ün sabi hum;*
*Mo chi ca lai auters bucc cun bien, ei ün paltrun.*

---

## 24. Ils sett fists.

Ün pur haveva sett figls, ils quals savenz eran malparüna. Cun sa rigniar a dispittar antardavan ei la lavur. Gie anchüna glieut schletta sa profitavan da quella malantalgienscha, ad ancurivan, da radir ils figls suenter la mort digl bab par l'hierta paterna.

Cou fagiev' igl bab sin ün gi vegnir ansemmel tutts sett figls, mettev' ad els avont sett fists, c'eran ligiai staignamegn

ansemmel, a scheva: «A quel, ca rumpa quei fasch da fists, pag jou tschient thalers (cruschuns) danêr blutt.» L'ün suenter l'auter ampruvava gig a leung tutt sia possa, a sin la fin scheva minchün: «Igl ei tuttavia bucca pusseivel!»

«A tonatont, schev' igl bab, ei nagüna caussa pli leva!» El schligiav' igl fasch a rumpeva cun pinchia fadigia ün fist suenter l'auter. «Eh, clumavan ils figls, aschia va ei daveras lev; sin quella guisa savess quei mai ün mattatsch!»

Igl bab scheva: «Sco ei sa cunten cun quels fists, sa cunten ei era cun vus mes figls! Aschi gig sco vus fermamegn vus teneits ansemmel, vegnits vus a star en peis a nagün ven a puder vegnir sura a vus. Mo ven igl ligiom da la concordia, ca vus dei tener ansemmel, schligiaus, scha ven ei cun vus ad ir, sco cun ils fists, ca schein cou rutts giu bass.

*Sutt va la casa tras discordia,*
*Mo igl mund sa cunsalva tras concordia.*

---

## 25. Igl portrait.

Avont bear tschient onns muriv' en ün grond marcau ün marcadont, ca laschav' anavos üna gronda rauba. Ün saveva, c'el havess mai ün figl, igl qual era sin viàdi; nagün e'gl marcau ancunaschev' el da fatscha.

Suenter anzachei temps vegnivan treis giuvens e'gl marcau, a münchin pretendeva, d'esser igl figl sulett a ver hartavel. Igl derschader fagieva purtar la sumeglia digl bab, c'era tuccada bein a scheva: «Quel da vus treis, ca sa cu'gl piliet tuccar l'ansenna, c'jou fetsch cou s'igl cor da la sumeglia, da quel dei esser l'hierta.»

Igl amprim sagitav' a tuccava fig datiers; igl secund vegniv' ounc pli datier; mo igl tierz, enten quei, c'el lagiava, antschevev' a tremblar, vegniva sblichs, rumpev' or' en larmas, friv' igl piliet a igl arc giu sin terra a clumava: «Na, jou sai bucca sagitar; jou vi pli bugent perder tutt l'hierta.»

Ussa schev' igl derschader tiers el: «Niebel giuven, ti eis igl ver figl a ver hartavel; a bucca tschels dus, c'han sagitau aschi bein. Parchei c'igl ver figl sa igl cor da seu bab er bucc' en la sumeglia furar tras cun igl piliet.»

*Un uffont sto ses vegls tener char*
*A mai enten nagün cass stridar.*

---

## 26. L'hura da sacc d'argient.

Ernst, ün pauper studentett, steva üna gada en ün mulin sur noig. Ün baunc enten la stiva sutt survev' a gli par leg. Anturn mesa noig sa deschdav' el, ad udiv' anzachei pichiont vi da la parei. El guardava vi, a catava e'gl clar da la glüna adagur ün'hura da sacc d'argient.

El survegniv' üna gronda cuveida, da prender l'hura, a fugir cun ella tras la fenestra. La cunscientia schev' a gli bein: «ti deis bucc' angular.» Mo la cuveida suenter la bell'hura vegniv' adüna pli a pli gronda. Cou sagliv' el anegiamegn si a mava or da fenestra, par mitschar a'gl tentament.

Mo cur el era curreus anzaquonts tschient pass lunsch, s'anriglav' el, da bucc haver preu l'hura, a vuleva puschpei turnar anavos. Ouncalura sia cunscientia varnigiav' el ounc üna gada, ad el deva a quella udida a mava sias vias anavont.

Ussa mava la glüna giu ad ei vegniva fig scür. Ernst sa perdev' en üna paleu, mo arivava tonatont finalmegn sin ün crest. Fig staunchels sa mettev' el cou giu a sa

durmentava staignamegn. Cu'gl far gis vegniv' el deschdaus si d'üna sgrischeivla canêra, a cur el arvev' ils oegls, mav' ei a gli üna gronda schnavur.

El schescheva sutt la furchia, a veseva sur da seu chiau pender ün lader, anturn igl qual havevan sa rimnau ün grond diember da corvs, fagient starmentusa canêra. Cou vegniv' ei a gli avont, sco sch'ünna vusch schess a gli: «Mire, aschia fuss ei ieu cun tei sin la fin, scha ti havessas antschiet ad angular.» El sa friva en schanuglias ad urava:

*O Deus, sin bear guisas ti nus leis varniar;*
*Ch'jou d'ubadir a ti, mi possig flissiar.*

---

## 27. La burssa cun danêrs.

1. Norbert, ün matt pauper d'ün coiglêr, seseva sutt ün pegn e'gl guauld a plonscheva, bargiev' ad urava. Ün signiur, cun ent ün vaschieu vêrd a cun üna steila s'igl cor, mav' a catscha e'gl guauld, vegniva nou tiers, a scheva: «Mattett, parchei bragias ti?»

«Ach, scheva Norbert, mia mumma ei schon gig stada malsauna, a cou ha meu bab mei tarmess e'gl marcau, par pagar igl apothecer, a jou hai pers sin via ils danêrs cun la burssa.»

Igl signieur plidava dascus cu'gl catschadur, e'igl cumpagniava, targieva lur or' üna burssa da seida cotschna, enten la quala eran anschüns tocs novs d'aur a scheva: «Ei quei forssa tia burssetta?» «O na, scheva Norbert, la mia era mai üna schletta, ad ei era bucca aschi bels danêrs lient.»

«Scha ven ei bein ad esser questa?» scheva igl catschadur, a targiev' üna burssetta nauscha or d'igl sacc.

«Ach gie, clumava Norbert pleins da latetia, quell' eis ei!» Igl catschadur la dev' ad el, ad igl niebel signiur scheva: damai ca ti eis prus a sincers, scha schangeg jou ounc loutiers questa burssa cun aur.»

*Da l'anguscha spindra l'uratiun;*
*A cun esser bravs vens ti igl pli lunsch tras igl mund.*

---

2. Stephan, ün auter matt da la pli datiers vischnaunca, udiva da questa historia. Aschi bauld c'igl gentilhum mava puschpei a catscha e'gl guauld, sa metteva Stephan a sêr sutt ün pegn e'gl guauld, a clumava a gariva: «O mia burssa! O mia burssa! jou hai pers mia burssa cun danêrs!»

S'igl garir da quel, vegniv, igl signiur noutiers, mussav, a gli üna burssa pleina cun danêrs, a dumandav' el: «Ei quei la burssa, ca ti has pers?» «Gie!»

Mo igl catschadur, ca steva sper igl signiur, scheva savilont: «Bub impertinent! Ti ta turpegias bucc, da gir mansegnias a gli reg? Cou vi tei pagar parsueuter cun autra muneida.» El prendev' uss or d'üna caglia d'coller üna torta, a gasliava igl malitius angannader, sco el haveva meritau.

*Igl malfideivel a fauls hum*
*Surven la pagaglia digl paltrun.*

---

## 28. Igl giuven canastrêr.

Igl giuven Eduard haveva fig richs geniturs. El sa laschava sin lur richetias a vuleva nagutt amprender. Igl giuven Giacum digl pauper vischin l'ancunter amprendeva cun gronda diligentia igl mastregn da far canastras.

Ün gi steva Eduard sper la riva da la mar a pigliava pescs par passatemps. Giacum haveva tagliau ün grond fasch tortas salisch a vuleva gual purtar quellas a casa. Cou

sagliv' anegiamegn üna roscha pilots or da las caiglias a runavan ils dus matts sin lur nav, par vender els sco sclavs.

La nav vegniva stuschada da las malas auras lunsch navend ancunter la grippa d'ün' insla, a sfarcada; a mei ils dus matts mitschavan sin terra schichia, sin la quala avdavan mohrs crudels.

Giacum partarchiava, forssa sa meu mastregn acquistar a mi la gurbida da quels. El prendeva ora seu cunti, tagliava giu tortas salisch ad antscheveva a far ün bi canasterett. Ün triepp humens, femmas ad uffonts ners vegnivan vitiers a guardavan tiers cun grondas marveglias.

Suenter haver vinscheu igl canasterett, dev' el quel par schangeg a gli principal denters els. Cou havessen ussa tutts, gronds a pitschens, giu bugent da quels canastereits. Els schangiavan a gli Giacum üna casetta, ca vegniva umbrivada da pumêrs frigchieivels, par c'el lou savess, nunmolestaus, far la sia lavur. Er amparmettevan ei da proveder el richamegn cun vivonda.

Sin quei garigiavan els dad Eduard, c'er el duvess far ün canaster. Mo cur ei ancurschevan, c'el havess ampreu nagutt, pichiavan ei el; gie ei havessen el tuttavia mazau, scha Giacum havess bucca rugau par el. Eduard stuveva tonatont sin lur cummond dar seu vaschieu da stad a gli Giacum, trer ent igl tschopp da lanziel digl Giacum, survir a gli sco fumegl ad a gli purtar tiers las tortas salisch.

*Igl diligent pardert maun*
*Surven da pertutt seu paun.*

---

## 29. La dunnschella loscha.

Dunnschella Gertrud avdava en ün superb casti, ad haveva grond quitt, parquei c'ella fuss da niebel.

Ün gì vegniva Maria, üna paupra matta d'ün maridur, tiers ella, a scheva: «Meu bab, c'ei malsauns sin la mort, lai rugar ella, da vegnir tiers el; el ha da gir ad ella üna caussa d'impurtonza.» La dünnschella raspundeva, tarlahont: «Ei po bein esser d'impurtonza, quei c'ün aschi pauper hum ha da plidar cun mei! Va, jou hai nagutta da far en tia miserabla caschina.»

Suenter ün' urêla vegniva Maria puschpei a clumava bunamegn senza saver trer igl flad (pleina d'flad): «o cara dünnschella, vegnig ella po dabott! Lur mumma barmiera ha, duront la guerra, faig mürar ent üna quantitad aur ad argient a cummondau a meu bab, da gir a nagün carstiaun igl leug, auter ca ad ella, cur ella hagig üna gada cumplanieu vegn onns. Mo uss eis el datiers a la mort a sa bucca spichiar pli aschi gig.»

Dünnschella Gertrud currev' uss aschi dabott, sco ella pudeva — mo cur ella zapava en stiva, fov' igl bien hum schon sparchieus.

Par angusch' a gritta vulev' ella bunamegn vegnir or d'igl senn, laschava bauld cou, bauld lou rumper si la müraglia e'gl casti, mo aflava bucca igl mender scazzi.

Ei ancarschev' ad ella par la sia antira vitta, c'ella tras sia superbia ad ün aschi brav hum havess enten ils ses davos moments causau malruvaus, a sasezza radig par aschi beara richetia.

*Ta parchira da luschetia,*
*Parchei c'ella port' a ti tristetia.*

---

## 30. La lumbarda.

D'igl temps da la carischia mava üna nuncunaschenta lumbarda, la quala haveva bein schletta, mo tonatont schubra vascadira, par la vischnaunca anturn, rugont l'almosna.

Or d'anchünas casas vegniv' ell' anviada navend cun dürs plaids; en anqual autra survegniv' ella üna fig pinchia buccada; mai ün pauper pur clumav' ella, parquei c'ei era fig freid, en sia stiva caulda, a la patruna, ca haveva gual faig rudellas, dev' ad ella ün bi toc da quei.

Gl'auter gi vegniva tutt quella glieut, tiers la quala la nuncunaschenta er' ida a rugar, anvidada s'igl casti tiers üna tscheina. Cu'gl passar e'gl cumach da la tscheina, catavan ei adagur üna meisetta pinchia, pleina da trachias custeivlas, ad üna gronda tavla, cun bears tagliers, sin ils quals tschou a lou era ün tocett paun misch, ün pêr trufels ner ün maun plein crischgias; mo auter pli buna-megn nagutta da ver.

Mo la signiura d'igl casti scheva: «jou era quella lumbarda travaschida, a vuleva en quei temps, aschi dürs par ils paupers, metter sin prova vossa misericorgia. Questas duos paupras persunas tractavan mei aschi bein, sco ei savevan; ei mangian parquei cun mei, a jou vegn ad els onn par onn dar pensiun. Mo vus auters duveits vus cuntentar cun quei, ca vus haveits piert a mi, a cou veseits sin ils tagliers. Lousperas partarcheit — c'ün vegnig üna gada en igl auter mund er a vus survir si aschia.»

*Suenter sco ti semnas,*
*Vens ti üna gada a meder.*

---

## 31. Igl lader da porcs.

Üna sera tard vegnivan dus manaders dad urs cun ün urs, ca saveva saltar, en ün vig, a stevan enten l'ustria sur noig. Igl ustier haveva gual vendeu seu grond angarschaun, a serrava igl urs en igl camberliet (zonn) vid.

Anturn mesa noig vegniva ün lader a vuleva angular igl angarschaun. El saveva d'igl passau bucca la mendra

caussa, arveva bufaig igl isch digl zonn, mav' en a pigliava e'gl scür enstaigl igl angarschaun — igl urs. Igl urs, starmentus urlont', sagliva si, pigliava cun sias fermas griflas igl lader, a laschav' el bucca pli larg.

Par angusch' a dalur gariv' igl schvantirau starmentus. Tutta la glieut enten l'ustria sa deschdava a curreva noutiers.

Cun gronda breigia targievan ils manaders dad urs igl lader — ca fova tutt üna sanganada — a gli glimari rabius or da las griflas a surdevan el a la gistia.

*Fas ti igl mal;*
*Scha ven ei er ad ir mal.*

---

## 32. Ils treis morders.

Treis morders murdergiavan a sblundergiavan ün marcadont, ca viagiava cun bear danêrs a caussas custeivlas tras ün guauld. Ei radiean ils scazzis rubai en lur tauna, a tarmettevan igl giuven denter els enten igl marcau, par far cumprar vivonda.

Cur quest era navend, schevan tschels dus l'ünt ancunter l'auter: «Chei vulein nus parchir tontas richetias cun quei giuvenatsch! Cur el turna vulein nus el furar tras, scha croda sia part tier a nus.»

Mo igl giuven morder partarchiava sin via: «Quont vantireivels fuss jou, scha tutts quels scazzis fussen mes! jou vi tissigientar mes cammarads, scha stat la rauba a mi.» El cumprava e'gl marcau vivonda, metteva tissi e'gl vin a turnav' anavos cun tutt.

Cur el zapava en la tauna, saglivan tschels ancunter ad el, stuschavan a gli lur stilett e'gl cor, c'el curdava morts a terra. Sin quei sa mettevan ei a sêr, mangiavan, buvevan igl vin tissigintau — a murivan sutt las pli grondas

a starmentusas dalurs. Dai anturn d'üna gronda pluna scazzis, aflav' ün morts tutts treis.

*Sin terra lai Deus savens ils schletts*
*Esser ils morders da sasez.*

---

## 33. Igl magliaglieut.

Dus matetts or d'igl marcau sa perdevan en ün guauld scür, a stevan lou en üna pinchi' ustria, c'era daparsei sur noig.

Anturn mesa noig udivan ei plidar enten la combra sper els. Ammadus tenevan sigl zug las ureglias vi da la parei da lenn a taidlavan. Cou udivan ei antalgian, teivlamegn ils plaids: «Dunna, scaulda damaun marvegl igl pariel; jou vi mazar ils nos dus pinchietts or d'igl marcau.»

Als paupers matts mav' ei schnavurs. «O tschiel, quei ustier ei ün magliaglieut!» schevan ei discus ün tier l'auter, a saglivan ammadus or da la fenestra combra, par mitschar. Mo d'igl saigl fagiev' ei mal ad els las combas aschi fig, c'ei savevan strusch ir pli, a tier quei er' ounc serrada la porta da la curt.

Els sa ruschnanan tier ils porcs en nuvigl, a manavan vi la noig cun anguscha da la mort. La damaun vegniv' igl ustier, arvev' igl isch nuvigl, gizav' igl cunti, a clumava: «uss ora vus pigns; la vossa davos' hura ei vegnida!»

Ammadus matts antschevevan a garir a bargir, a rugavan en schanuglias, da po bucca mazar els. Igl ustier sa schmarvigliava, d'aflar els e'gl camonn da porcs, ad amparava, parchei ei tenessen el par ün magliacarstiauns.

Ils matts schevan, bargint: «vus haveits gie sez gig questa noig, ca vus vuleias nus mazar questa damaun.» Mo igl ustier clumava: «O vus narrs uffonts! jou hai

bucca manegiau vus. Jou numnava mai ils mes dus purschells, parquei ca jou hai els cumprau e'gl marcau, en spass ils mes dus pigns or d'igl marcau.

Mo aschia va ei, sch'ün taidla. Tenit endament pia quests plaids:

*Ta turpegia da taidlar vid la parei,*
*Ei ti porta turp a laid, mai mi crei.*

---

## 34. Igl harmêr da madischinas.

Ün viandont bein vaschieus, vegniv' üna dumengia sin la sera en üna stizun (buteia) d'üna vischnaunca, a fagieva dar ün pêr pulasters barsai, ad üna mesa d'igl megler vin. Mo aschi gleiti, c'el haveva mess l'amprima buccada en bucca, antschavett el miserablamegn a sa stortscher, tenent ün fazolet alv vi da las vistas, a scheva, c'el havess da quindisch gis annou giu starmentusas dalurs e'ls dens. Tutts ils humens en stiva havevan üna gronda cumpassiun cun el.

Suenter ün' urêla vegniva nou ad ent ün harmêr da madischinas, sa mettev' a sêr en ün ancarden, a garigiava ün glas vinars. Cur el udiva, chei ei muncass a gli êster signiur, schev' el: «Par quei hai jou remiedi s'igl moment!» El prendeva or da la sia cassetta ün pign papier d'aur, ca fova mess bein ansemmel, arveva si quella a scheva: «Meu signieur! bagnian els üna gada igl dett orasumm, tegnian quel allura en questa purla alva a strichian cun tutt igl den.» Igl iester fagieva quei, a clumava sigl moment ora: «Mo co eis ei a mi? Tutta dalur ei, sco sch'ella fuss sufflada navend.» El deva a gli harmêr da madischinas ün thaler grond (cruschun), ad igl fagiev' margiar a beiver cun el.

Tutts ils gasts a tutta la glieut d'igl vig vulevan uss' ad haver da quella purla, ad igl harmêr vendeva bein

tschient paquets, igl toc par dudisch hrizers. Cur anzachi en la vischnaunca survegniva mal ils dens, vegnivan las glieuts cun la purla da miraclas; mo da las grondas marveglias! ei gidava nagutt.

Igl angonn vegniva sin la fin a glisch. Ils dus viandonts havevan plidau giu igl negozi. La purla alva era nagutt auter, c'ampau hrida sgartada. Ammadus angannaders vegnivan par quel ad auters sumiglionts angonnaments mess sin galia.

*Madischinas cumpradas dad êstra glieut*
*Portan la pli part donn a laid.*

---

## 35. Igl cavascazzis.

Ei vegniv üna gada la sera da sulegl rendeu ün êster hum, vaschieus oreifer auters, cun ün cudisch griess sutt igl bratsch ad ün fist alv enten maun, tiers igl pur Leonhard (Glienard) a scheva tier el: «jou sto a vus confidar üna caussa discusa! En ün d'ils vos êrs schai zupau ün grond scazzi d'aur a d'argient. Vuleits vus dar a mi la dieschavla part da quel, scha vi jou cavar igl scazzi. Vus saveits sin quella guisa vegnir anegiamegn starmentus richs.»

Cun latetia dev' igl pur en veglia. A las dudisch en noig mavan ammadus cun badils a cun ün carrett da maun sin igl êr, cavavan, senza plidar ün plaid, en la terra üna gronda fossa, aflavan üna greva cassa, a radivan quella vantireivlamegn s'igl carrett enten la casa d'igl pur. Igl cavascazzi guardava quella cassa da tuttas varts, tuccav' ella bauld cou, bauld lou cun ün fistett, ligeva lousperas or da seu cudisch da tuttas sorts plaids nunantalgieivels a scurlav' igl chiau.

Sin la fin schev' el: «Dei igl scazzi bucca sa midar en coigla, scha ston, avont c'arver la cassa, vegir duvradas

tschertas caussas secretas. Mo quellas ha nagün auter, c'ün apothecer vegl, diesch huras lunsch navend da cou, a sutt vegn ducatas dat el bucca nou quellas.»

Igl pur ca haveva avont ün pêr gis gual preu ent aschi bearas ducatas par ün cavaigl, dumbrav' ellas cun latetia d'igl cor s'igl moment ora a gli hum. Igl cavascazzi sa metteva ounc quella noig sin via — a turnava bucca pli.

Suenter gig spichiar, arvev' igl pur la cassa ad aflav' en quella nè aur nè argient, nè coigla, mo spir da quella crappa glischa or d'igl ual, ca curreva sper seu êr vi. Oreifer la crappa sa catav' ün zedel, sin igl qual stevan scritts quests plaids:

*Mire, co ün cun cavar scazzis*
*Sa gleiti vegnir richs da crappa.*

---

## 36. Igl spirt.

Martin schlachigiava da mesa noig e'gl curchin digl casti, amplaneva dus saccs cun pumma, a vuleva ussa gl'anprim ir cun ün sacc a casa.

Dantont c'el sa strichava sper igl mür digl curschin vi, dev' ei sin igl cuclêr las dudisch — la figlia da la pumêra fagieva gronda ramur d'igl suffel, ca mava tras — a Martin catav' anegiamegn adagur sper el ün hum nêr, d'igl qual ei pareva, c'el survitscheivlameng gidas purtar l'auter sacc.»

Martin dev' ün gareu, laschava dar igl sacc a sagliva, quei c'el pudeva. Igl hum nêr laschava era dar igl sacc, a curreva gual aschi debott sper igl Martin vi — antroquan la fin digl mür, cou stuleva igl hum.

Martin rischdava la damaun sisur da partutt d'igl starmentus spirt; mo d'igl seu ladarnitsch cuschev' el. Nagutta tont meins fagiev' igl girau vegnir igl medem gi Martin a schev' ad el:

«Ti has oz noig angulau pumma e'gl curchin digl casti. Ils saccs, sin ils quals stat igl num da teu bab, han tei antardieu. Jou vegn parquei a far metter tei en parschun. Mo igl spirt nêr era nagutt auter, ca la tia umbriva, la quala ti, cur la glüna antscheveva a dar a las dudisch, catavas adagur vi d'igl mür digl curchin, c'ei da curt vegnieus faigs alvs.»

«Aschia va ei cun minchün, ca fa bucc andreg. Minchia ramur da la figlia tument' el, ad el fui da la sia aigna umbriva.

*D'igl mal stos ti ta parchirar,*
*Lura mounglas ti mai tremblar.*

---

## 37. La dumschella morta.

Ei muriva üna gada üna dumschella enten la pli bella flur da ses onns. La sia bara, vaschida en alv, vegniva messa e'gl vaschi (bégl); anturn ses cavels fova ligiau üna corda da perlas, a vi da seu maun dreg havev' ella ün annì d'aur cun crappa custeivla. Quellas caussas custeivlas devan cun ella en la fossa ses geniturs cumbriai.

La noig sisur mav' igl caluster discusamegn cun üna laterna pinchia sin igl sentieri, cavava puschpei si la fossa a vuleva prender a la bara sias custeivladats. Mo la barmiera sa metteva sin sêr, guardava staign enten el a scheva cun vusch fleivla: «chei vul ti?» Igl caluster pigliava temma a parneva dabott la fugia.

La dumschella, la quala era bucca stada veramgn morta, mo mai vegnida tenida par morta, s'alzava or da la fossa, parneva la laterna, la quala igl caluster haveva laschau davos, a mava a casa. Cur ella passava e'gl cumach,

havevan ils geniturs igl amprim üna grond' anguscha — mo s'igl davos era gual aschi gronda la latetia.

*Da bucc sutterar memm bauld quels, c'han mess giu chiau;*
*Duvein nus tutts purtar igl pli grond quitau.*

---

## 38. L'hierta.

Ün rich marcadont laschava sura a ses uffonts tutt sia rauba, ad ils uffonts amparmettevan l'ancunter, da muntaner el suenter sia conduita (stand).

D'antschetta mav' ei bein; mo plaun a plaun daventavan ses uffonts fig dürs ancunter el. Ei miravan a gli sin minchia buccada, c'el mettev' en bucca, a purtavan parfin nagün quitau, da vaschir el honestamegn.

Igl deploreivel bab scheva savenz: «jou hai faig mal, da surdar a mes uffonts tutt mes danêrs a mes beins. Megler fuss ei, c'els stuvessen rugar mei, a bucca jou els.»

En üna gada ven a gli bab d'ün amig vegl da handleg nunschminadamegn pagau anavos 20,000 cruschurs (thalers), ils quals el schon gig haveva dau par pers.

El fagieva far üna ferma cassa da fierr, a metter si bearas serras, a teneva si enten quella ses danêrs.

Ils uffonts fagievan ussa puschpei bella curtasia cu'gl bab, a tractavan el s'igl pli bein, par carmalar ora dad el era quels danêrs. Mo igl bab dev' or ad els bucc ün krizer, ad els sa cunfortavan cun l'hierta.

Suenter sia mort arvevan els cun arsentim la cassa, par parchir ils danêrs. Mo igl bab haveva e'gl discus schangiau ils danêrs a gli orphanotropheo (casa dad orfens), a l'ancunter mess en la cassa terra coichia (ziegel). Sper quella era ün scrittett, sin igl qual steva:

*Enten crappa dein ils danêrs par quels uffonts sa midar,*
*Sur d'ils quals lur geniturs ston suspirar.*

---

## 39. Ils anfarvuns (fraias).

1. Ün vegl schuldau cun üna comba lenn rivava en üna vischnaunca a vegniv' anegiameng malsauns. El pudeva bucca viagiar pli lunsch, stuveva scher en ün clavau s'igl stromm, a sa sentiva fig mal. La pinchia Agatha, la figlia d'ün pauper, ca fagieva canastras, haveva cu'gl hum malsaun la pli cordiala cumpassiun. Ella visitava el minchia gi a schangiava gli minchia gada ün da sis.

Mo üna sera scheva igl redli guerregier fig cumbriaus: «Char uffont! sco a mi ei vegnieu dau part, ean tes geniturs paupers. Gi a mi pò sinceramegn, nunder prendas ti tonts danêrs? Parchei pli bugent vuless jou murir da la fom, ca ratscheiver mai ün hrizer, igl qual jou savess bucc haver cun buna cunscientia.»

«O, schev' Agatha, seigias senza quitau! Quei danêr ei gistamegn acquistaus. Jou vom e'gl vig cou datier, a scola. La via en quei leug meina tras ün guauldett, cou dat ei bear anfarvuns (fraias). Cou anquer jou minchia gada ün canasterett plein, vend els e'gl vig, a survegn parsuenter minchia gada sis hrizers. Mes geniturs san quei bein; mo ei han nagutt ancunter. Savenz gin els, ei dat ounc bear pli paupers, ca sco nus essen, a cou stuvein nus far d'igl bein ad els, tont sco las nossas circumstantias a nus lubischan.»

A gli guerregier vegl targlischavan las larmas e'gls oegls a daguttavan giu sin ses mustats. «Bien uffont, schev' el, Deus veglig benedir tei a tes geniturs par tals sentiments humouns. Mo jou fetsch ussa la prova da la verdad:

*Fig savenz savessen nus gidar,*
*Mai sha nus quei vulessen er far.*»

## 40. Igl cries (cros) da la nusch.

Igl grov vegl da Nordstern teneva ferm sin verdad a gistia. Anchüns schletts carstiauns vegnivan parquei aschi vilaus sin el, c'ei sa conspiravan, da mazar el. Ei pustavan era veramegn ün morder discus, c'igl duveva la noig sisur mordriar.

Igl niebel cunt (Grov) sa schminava nagutt da quei, ca spichiava sin el. La sera avont igl visitavan ounc ses biadis, c'eran uffonts fig da bein. El era enten lur miez fig légers a da buna veglia a surveva si ad els cun meila, pera, euas a nuschs. Suenter c'ei eran navend, mav' el a ruvaus, sa racummondava a la protection digl Segner a durmev' ussa senza quitau.

Mo anturn mesa noig passava igl morder, ca haveva sa schlachigiau en discus en igl palaz bufaig en igl cumach. Igl bien Grov durmiva; üna cazzoletta da noig ardeva davos üna cuverta verda; igl morder alzava cun seu maun dreg igl stilett d'itschal, fig mulau a gizau, a mava vi tiers igl leg.

Mo anegiamegn scruschev' ei en igl cumach aschi dad ault a fig, c'igl Grov sa destadava. El saglia si, veseva igl morder, parneva giu da la parei sper seu leg üna pistola a tenev' ancunter el. Igl malfichiont pigliava temma, laschava curdar igl stilett a rugava par pardun. El stuveva sa dar prischunier a gir ils ses cunculponts.

Igl Grov ancuriva suenter da nunder fuss vegnieu quei ferm scrnscher. A mire ün d'ils uffonts haveva casualmegn laschau curdar giu sin plaun ün cries da nuschs, ad igl morder era passaus sisur. «Bien Deus, clumav' igl Grov, ha damai ün cries da nuschs tras teu manar a mi cunsalvau la vitta, faig ir en nuot üna conspiratiun, a surdau a la spada da la gistia ils malfichionts!»

*Igl ei Deus, ca veglia sur dils prus,*
*A spazza ils schletts cussegls dils impietus.*

## 41. Las flurs da maig.

La Rosina pinchia, figlia d'ün pauper giurnalier, era malsauna; Elisa, figlia digl mastral, purtav' ad ella, parquei c'igl pauper uffont saveva guder nagutt auter, minchiagi üna scaglioletta pleina suppa.

Cur Rosina era puschpei sauna, schev' ella: «La chara dunschella ha a mi en mia malsognia faig bear d'igl bien. Ella sezza prendeva adüna la fadigia, da purtar a mi la suppa. Mai scha jou er' ad ella savess far ün pign plascher!»

Dantont udiv' ella, ca Elisa (Eulscha) havess starmentus bugient flurs da maig. Ella mava parquei d'igl amprim gi da maig navend bunamegn minchiagi en igl guauld, par ancurir flurs bellas, da far ün maigett ad Elisa. Suenter gig ancurir cattav' ella finalmegn adagur lunsch en igl guauld, en l'umbriva d'ün ruver vegl, pliras flurs da maig.

Cur ella ussa pleina latetia rumpeva giu las flurettas, udiv' ella en igl spess da las caiglas plidar ansemmel dus morders.

«Ti, clumava l'ün, ussa savein nus far vendetta a gli mastral, ca ha faig metter meu frar en la casa da correctiun (Zuchthaus). Mire, cou hai jou la clav digl isch casa digl mastral, la quala la narra fantschella ha laschau loundervi.» «Bien, scheva l'auter, nus vulein questa noig mordergiar igl mastral cun dunn' ad uffont, a lura sblundergiar la cassa, c'el ha enten maun.»

Rosina pigliava temma a sa fagieva discus navend cun las flurs d'maig, radiv' ellas ad Elisa, a rischdava, chei ils morders havevan gig. Igl mastral (official) pustava discusamegn anchüns humens armai a vigliava cun els en igl zulêr. Anturn mesa noig vegnivan veramegn ils morders en dad isch, vegnivan pigliai, a s'igl suenter castigiai par lur schlett' ovra.

Mo igl mastral (official) scheva tiers sia figlia: «Chara Elisa, tia beneficentia (buntadeivladad) ha a nossa casa purtau gronda benedictiun. Ti has sodulau la paupra Rosina cun ampau suppa, mo ella ha a nus tutts spindrau la vitta.»

*Parchie cu'igl fumentau teu toc paun,*
*Sagir, c'ei va cun tei allur pli bein,*

---

## 42. Tortas a strom.

Üna paupra veua a ses dus matts turnavan üna sera or da las caglias d' salisch, nua c'ei havevan rimnau tortas da salisch, anavos en lur vischnaunca. La mumma purtava sin seu chiau ün grond ad ammadus matts ün pign fasch da tortas d' salisch, igl qual era ligiaus cun ün ligiom da strom.

Sin via antupavan els ün rich marcadont or d'igl marcau, a rugavan el par ün' almosna. Mo igl rich hum scheva tiers la veua: «Vus haveits bucca da basegns, dad ir a rugar. Deit sura a mi quests dus matts; ei dein amprender, da far aur or da tortes a strom.» La mumma teneva quei par spass; mo igl marcadont sagirava ella, c'ei fuss a gli veramegn da ratschiert. Ella deva finalmegn en veglia, ad igl marcadont laschava l'ün d'ils matts amprender da far canastras a l'auter da far sumgliontas lavurs cun strom.

Suenter treis onns turnavan els en la paupra caschina da lur mumma, fagievan nunstancladamegn las pli bellas canastras a las pli finas capellas d' strom, a surdevan la rauba a gli marcadont. Ün gi zapava igl marcadont en lur stiva, pagava las lavurs ratschavidas cun spir zecchins a scheva, fagint bucca da rir, tier la mumma: «Naveras vus? jou hai salvau plaid?»

*Par quel, c' ei flissis a lavura bugient*
*Sa midan igl strom a las tortas en argient.*

---

## 43. Igl tocett lenn.

Ün fideivel mess official, ca purtava cun el üna gronda summa danêrs, vegniva en ünu sera rucha digl unviern attaccaus, sturnieus a sblundergiaus. Ün aflava la bara scheschent en la neiv, la quala lunsch anturn era cotschna d'igl saung. Igl mastral (official) intercurreva ounc quella noig cun cozzola anvidada igl leug da saung. Cou vesev' el scheschent ün tocett lenn or d'ün fist cun bottuns, a catschava quel dascus en sacc.

Cur el la damaun sisur mava en la stiva officiala (stiva da darchira) catav' el cun fichi' a temma adagur, c'ei muncass vi d'igl fist cun bottuns digl vaibel ün tal tocett lenn; el masirava ad ei sa mussava, ca quei tocett aflau era rutts navend d'igl fist. Igl official dev' ussa cun üna gada cummond da fermar igl vaibel sco morder a metter el en cadeinas.

Igl nauscha scrocc schnagava gl' amprim frechamegn l'oara — mo igl pign, müt tocett lenn deva memma clara pardichia ancunter dad el. El sa schmidava a dihiva ussa tutt. El hagig saveu, schev' el, c'igl mess official vegniss a purtar en la casa officiala (casa da dreg) üna tarmenta summa danêrs, a cou hagig la seid suenter danêrs anrisau el, da murdergiar igl vaibel, igl qual fussig adüna staus seu bien amig.

Igl paquet cun en ils danêrs havev' el nunaviert zupau sutt la sia pluna da lenna, ad aschia mai veu bucc igl danêr, par amour d'igl qual el haveva murdergiau. El vegniva mess vi avont ün grond pievel, igl qual era vegnieus, par guardar tier. Minchün sa schmarvigliava, c'üna aschi pinchia circumstantia havess manau a glisch igl delict.

*Chi ca va sin la schletta via,*
*Ven a mauns a la gistia.*

## 44. Igl chiet.

Dus laders mavan da mesa noig sin üna scala tras la fenestra d'ün mulin, par rubar a gli risch mulinêr ses daners. Cur els ussa en igl zulêr scür sa schlachigiavan anavont bufaig, bufaig sin la detta pei, par aflar la combra da durmir d'igl mulinêr, canatva bucca lunsch navend dad els igl chiet. Igl giuven lader sa schnuviva a scheva discus: «Igl chiet ha a mi faig temma! Nus vulein puschpei turnar anavos; igl ladernitsh pudess vegnir ora.» «Ti pauper tumaleg! schev' igl vegl, quel, ca ven a nus en via, stuschein nus cun ils nos cuntells par terravi. A lura conta nagün chiet parquei.» Ils nauscha scrocos murdergiavan era veramegn igl mulinêr, a sa fagievan navend cun ils danêrs.

Treis onns suenter stevan ei üna gada sur noig en l'ustria d'üna vischnaunca speras ora denter guauld. Cou cantava datiers dad els igl chiet aschi dad ault, ca ammadus sa destadavan loundergiu. «Quei chiet sbusarau, schev' igl lader vegl; jou pudess a gli s'igl moment strubiar anturn igl culiez. Da quella noig en igl mulin annou fa seu cantar a mi schnavur.» «Va ei a ti era sco a mi, schev' igl giuven. Nus havessen bucca duveu prender la vitta a gli mulinêr. Parchei ca da lur annou va ei a mi tutt fichias tras igl cor, cur jou aud cantont ün chiet.»

Els sa durmentavan puschpei, mo ancunter damaun saglivan anegiamegn humens armai en la cumbra, a fagievan els prischuniers. Igl ustier haveva, essend denter la sia a la combra da durmir da tschels mai üna satila parei dad aissas, udieu lur discurs, a s'igl moment dau igl avis.

Cur ussa ammadus morders par lur mazament vegnivan mess vi, schevan las glieuts: «Ha tonatont ün chiet cantau parquei! Megler fuss ei stau, c'ei havessen sa laschau varnigiar da quel, ca ha avont cantau.»

*Ei cont' igl chiet a seu temps,*
*Ta parchire da fallaments.*

## 45. La gaglina.

Brigitta, üna paupra filiera, seseva üna sera suletta en sia stiva a filava. Cou vegniva en dad isch, igl qual era averts, mont plaun a lom, üna gaglina, c'udiva a la vischina. Brigitta serrava dabott igl isch, pigliava la gaglina a purtava ella en sia combretta si sutt igl teg. «Cou vi jou ella parver en igl discus, schve' ella, scha survegn jou plaun a plaun anzaquontas dunseinas (tozzens) ovs.»

Ei davantava, ca la gaglina l'autra damaun mettev' ün iev. Mo üna circumstantia haveva Brigitta tiers sia gronda temma bucca giu ponderau avont. Aschi bauld c'igl iev era mess, antscheveva la gaglina starmantus a garir. Brigitta sagliva dabott si da la scala, par far taschêr ella. Mo la vischina haveva schon udieu igl garir, zapava anegiamegn, fig sa vilont, en igl cumach a prendeva puschpei cun ella la gaglina. Brigitta haveva antroquan ussa savenz survegnieu schangiau da la richa vischina farina, pieun ad ovs; mo da quel temps anvi ratschavev' ella bucca la mendra caussa pli a vegniva sur quei ounc en igl schliett num d'üna la darnessa.

*La rauba angulada*
*Catsha la benedictiun or d' casa.*

---

## 46. Las schvalmas.

Cur la primavêra las schvalmas turnavan anavos a prendevan, enten la combra d'ün pur legramegn schulont, puschpei possess da lur agniv vegl, scheva la mumma: «uffonts, fagieit pò nagutta da mal a quels buns utschêletts. Chi ca catscha or da sia casa las schvalmas fa ir cun quellas la vantira or da sia casa. Igl vischin ha spazzau en sia combra igl agniv da schvalmas, a schmardigliau ils ovs —

a da quei temps anvi mava seu tanercasa anavos, ad el vegniva totalmegn ruvinaus.»

Igl pign Christian dumondava seu bab, sha quei seigig aschia. Igl bab raspundeva: «En ün tschert senn eis ei veramegn aschia. Igl vischin ha numnadamegn abbandunau ils simpels costums da ses pardavonts. Ils ses pardavonts a geniturs vartivan las schvalmas, schanigiont ellas sin tuttas guisas, a sa laschavan d'ils legers a bagliafus utschêls bugient la damaun marvegl lavantar si tiers la lavur. Mo igl vischin, igl qual era dürs cun glieut a biesca, vegniva malpatients, ca las schvalmas el disturbassen en la sia sien da la damaun, a spazzava parquei lur agniv. Igl ruch nunmigieivel senn aschia, cun igl qual igl marsch, malnizeivel hum spuentava las schvalmas — catschava cun las schvalmas era vantira a benedictiun or da sia casa. A cou sa cumplaneva lur quei:

*Nua ca puccaus a vizis fan lur agnivs*
*Sa fan benedictiun a vantira fugitivs.*

---

## 47. La pernisa.

En ün êr sper igl guauld aflavan dus matts igl agniv da la pernisa. Ei gartiava ad els da pigliar la gaglina, ca schescheva sin ils ovs.

«Ti, scheva igl grond, prende ils ovs; jou vi salvar la gaglina. Ils ovs ean tont valsent sco la gaglina.» «Scha quei ei, schev' igl pign, dai pia a mi la gaglina, a salve ti ils ovs!»

Ei antschevevan uss' a sa rigniar, a vegnivan l'ün l'auter els cavels. Duront la baruffa mitschava a gli grond la gaglina, ad igl pign schmardagliava, nunschminont, ils ovs. Ussa havevan ei d'igl tutt nuot, a schevan l'ün ancunter l'auter: «Nies bab ha tonatont raschun:

*Megler eis ei, cun igl iev sa cuntentar,*
*Ca par la gaglina sa baruffar.»*

## 48. Igl bi cavaigl da sella.

En ün vig schescheva, duront la guerra, ün regiment husars en quartier. Curt, igl marcadont da cavals, a medemamegn era lader da cavals, angulava la noig als husars ün d'ils bels cavals a zupava quel en igl guauld. Cur ils husars eran navend, rittigiav' el cun igl cavaigl angulau en ün leug lunsch navend, (en üna contrada allontonada) par igl vender lou.

El vegniva tier ün marcau, vuleva tonatont bucc ir tras quel, mo passar speras vi. Mo cur el vegniv' anturn ün cantun digl mür digl marcau, catav' el adagur sin ün prau üna cumpagnia draguners, ils quals vulevan gual far igl exercizi. Cun igl tun da la trompeta, sagliva igl cavaigl cun igl tumentau Curt sur la fossa sper la strada, sa mettev' en ritsch' a fila cun ilt cavals da guerra, a fagieva suenter cummando tuttas motiuns a veultas, bauld e'gl trott, bauld e'gl galopp, sin la pli exacta guisa. Ils schuldaus rievan ora, dad ün rir, igl pauper, tramblont Curt; mo el suvava par anguscha dad ün suvar.

Cur igl exercizi era passaus, devan el anturn la schuldada, ils offiziers, ad igl colonell (Oberst) scheva, varnigiont: «Quei ei ün giuven, bi, bein addressau cavaigl da schuldada. Co esses vus vegni tiers quei cavaigl?» Curt scheva, el hagig quel cumprau; mo da chi el igl hagig cumprau, savev' el bucca gir precisamegn; ün inquiriva la caussa pli anavont, el stuveva laschar valer igl ladernitsch, a vegniva castigiaus sco lader da cavals.

*Igl lader aschi bein sco igl mansasér*
*Ston bauld ner tard sa laschar castigiér.*

## 49. Igl bucc.

Signiura de Hill avdava en üna bella casa avont igl marcau. Üna dumengia marvegl schev' ella tier la sia fantschella: «Crescenza, jou vom uss' a baselgia! Serra pò exactamegn igl isch cass. Jou hai a ti quei schon savenz gig; savund' a mi üna gada. Schiglioc savess chiunschamegn anzachi sa schlachigiar en casa a far donn.»

La dunna mava; Crescenza mava suenter ün' urêla tiers la fontauna par aua, a laschava davéras puschpei averts tutts ils ischs. «Ün veza par l'antira strada si a giu nèr olma nèr carstiaun!» schev' ella, a rieva giu digl grond quitau da la signiura. Mo dantont ca Crescenza bagliafava cun üna fumichiasa sper la fontauna, currev' ün bucc tras igl isch casa, sagliva si par scala a vegniv' en igl cumach da la signiura.

Lou pendev' ün grond spiegel, pigliaus ent en aur, igl qual tonscheva bunamegn antroqua giun plaun. Igl bucc veseva sasez en igl spiegel, manegiava, ei fuss ounc ün bucc cou, a schmanatschava a gli cun ils corns. Igl bucc en igl spiegel fagieva quei suenter. Anegiamegn sagliva ussa igl deg bucc ancunter igl immaginau, a stuschava aschi cun forza — c'igl spiegel rumpev' en milli tocs.

Crescenza vegniva gual cun igl zeiver d'aua sin chiau en p'igl isch, ad udiv' igl tunimm digl vêder (glas). Ella currev' en igl cumach, veseva la schvantira, deva cu'ls mauns sur igl chiau ansemmel, a catschav' igl bucc cun bearas fridas puschpei or da casa. Mo igl spiegel vegniva parquei bucca pli antiers!

Cur la signiura vegniv' a casa, tarmettev' ella la malperderta fantschella, par via da la sia mal ubadienscha a digl donn faig, senza pagaglia, navend. Enten igl seu survetsch

niev mounglav' ün bucca pli cummondar ad ella, da serrar ils ischs. Ei sa cumplaneva tier ella igl proverbi:

*A quel, ca dachia bucc sin igl bein manegiau varnigiar,*
*Sto a la fin igl donn mussar, co el dei sa stalligiar.*

---

## 50. Igl tscherv (hirsch).

Hubert era ounc ün mattet giuven, cur seu bien bab, igl catschadur a Tanau, lunsch en igl guauld, vegniva sagitaus giu d'ün nuncunaschent sagitader da salvaschinas. La mumma targieva igl matt ierfen, aschi bein sco ella saveva, a suenter vegn onns survegniv' el igl survetsch da seu bab. Ün gi catschav' ussa Hubert cun ounc plirs catschadurs ad amigs da la catscha en igl guauld. El sagitava suenter ün tscherv grond — falleva, ad en las caglias clumav' üna vusch, sa lamentont: «O Jesu, jou sunt tuccaus!» Hubert curreva vi tiers — a mire, ün hum vegl sa rudlava, suspiront a schement, en seu saung. L'antira cumpagnia da catscha sa rimnav' anturn igl moribund. Hubert sa mettev' en schanuglias sper el, pigliav' el anturn, rugav' el aultamegn pliront, par pardun, ad angirava c'el igl hagig bucca catau adagur.

Mo igl moribund scheva: «Ti has nagutta da rugar giu. Quei ca nagün carstiaun ounc saveva, vi jou ussa scuvrir si. Jou sunt igl morder da teu bab. Gual cou sutt quest ruver vegl bugniava lunsch anturn seu saung igl terratsch — ad uss stuvevas ti, igl figl digl mordergiau, senza saver a vuler, sin igl medem post prender la vendetta vi da mei par la mort da teu bab! Deus ei gist!» suspirav' el ounc, sparchint — ad üna schnavur mava tras ossa a maguigl da tutts quels, c'eran d' anturn.

*Carstiauns, vus vus parchireit da puccaus,*
*Deus sa manar a glisch er' ils zupaus.*

---

## 51. Igl tun.

Franz, ün matt or d'igl marcau, haveva ancurieu ampueunnas (onichias) e'gl guauld. Cur el turnav' a casa, antschevev' ei starmentus a sufflar; ei vegniv' a plover, camegiar a tunar. Franz tumeva fig, a sa zupava en ün ruver cavierg bucca lunsch da la via. Parchei el saveva bucc, quont bugient igl tun (cameg) dessig enten ault pumêrs.

Mo en üna gada udiv' el clumont üna vusch: «Franz! Franz! Vegn, o vegn po dabott nounavont!» Franz vegniv' or d'igl pumêr cavierg — a bunamegn en igl medem moment dev' igl cameg (tun) en igl pumêr, a sfracs starmentus udivan üns d'igl tunar. La terra strambleva sutt ils peis d'igl tumentau matt, ad ei er' a gli, sco sch' el stess en feuc a flomma. Mo ei er' a gli bucca daventau igl mender mal, ad el scheva cun mauns alzaus: «Quella vusch vegniva giu da tschiel! Ti bien Deus has mei spindrau!»

Mo la vusch clumav' ounc üna gada: «Franz! Franz! Audas ti mei bucc?» Ei era üna païsana (pura), ca clumav' aschia. Franz curreva vitiers ella, a scheva: «Cou sunt jou! Chei vuleits vusda mei?» La contadina (pura) scheva: «Tei hai jou bucca manegiau, mo meu pign Franz. El parchirava lou sper igl ual las aucas, a sto cou anturn haver sa zupau avont l'aura. Jou sunt vegnida, par manar el a casa. Mire, cou ven el a la fin nounavont or da las caglias.»

Franz, igl matt or d'igl marcau, raquintav' ussa, sco el havess la vusch dad ella teneu par üna vusch or d'igl tschiel. La païsana metteva devotamegn ils mauns ansemmel a scheva: «O meu uffont, angratia parquei bucca meins a Deus, scha gie la vusch vegniv' or da la bucca d'üna païsana da pauca muntada. Parchei ca Deus ha aschia manau, ca jou tei stuveva clumar par num, senza saver anzachei da tei.» «Gie, gie, scheva Franz cun

larmas giu par la vista, Deus sa niziava bein da la vossa vusch, par spindrar mei, mo igl agid vegniva tonatont d'igl tschiel!»

*Igl salid ven bucc da sasez,*
*Deus ei quel, ca a nus dat lez.*

---

## 52. Igl taffet.

Afra, la figlia d'ün calgêr, manava a seu bab, c'era ün veu, l'œconomia. Ell' era diligenta (flissia) a perderta; mo haveva ün memma grond plascher vi da bella vascadira. Üna gada cumprav' ella par saseza diesch bratscha carmesinchietschen taffet tiers ün vaschieu, igl bratsch par ün rensch a dodisch hrizers. Mo ella scheva tiers seu bab, igl qual s'antalgiva nagutt sin da quella sort rauba, igl bratsch custig mai 3o hrizers, ad ella calava bucca, da rugar, antroquan igl bab pagav' ad ella tschunc renschs ad ounc ün rensch da pli, par saver, sco ella scheva, far igl vaschieu.

Afra prendev' ils sis renschs cun gronda latetia, metteva discus ounc sis vitiers, ils quals ella cun gronda breigia haveva spargniau, a mava, par pagar igl taffet.

En la sia absentia vegniv' ün Giudieu, ca handliava cun curom, veseva scheschent igl taffet a dumondava, chei igl bratsch custass. «Igl taffet ei char, schev' igl calgêr; igl bratsch custa 3o hrizers.» Igl Giudieu scheva: «Gie, igl taffet ei gual bucca schletts. Jou dunt a vus s'igl moment 36 hrizers par igl bratsch.» Igl calgêr dev' a gli igl taffet, ad igl Giudieu pagav' or igl danêr, metteva cun plascher igl taffet en sia bulsch' a mava.

Cur Afra vegniv' a casa, schev' igl bab tiers ella: «Ti vens ad esser léda, Afra; jou hai dantont faig ün bien marcau par tei. Fai quint, jou hai vendeu teu taffet ad

ün Giudeu — igl bratsch par 36 hrizers. Ti has aschia sin minchia bratsch gudogniau sis hrizers, a sas ussa bein cumprar par tei ounc ün bli bi taffet!»

Afra pigliava temma, c'ella vegniv' aschi alva sco la parei. «Ach, chei donn!» gariv' ella enten las furtinas, a deva cun ils mauns ansemmel. Igl bab ancurschev' ussa, c'ella havess gig avont mansegnias ad el. Ella cunfessava cun bearas larmas, c'ella hagig pagau dodisch renschs par quella diesch bratscha taffet, a perdess ussa sis renschs loundervi.

Mo igl bab scheva: «Quei ei igl beinmeritau castig da la tia mansegnia; ti has tras tia aigna culpa ta radig par igl teu schamegn spargniau danêr. Jou prend ils mes sis renschs, c'igl Giudieu mi ha pagau, cuntutt puschpei anavos — a dunt a ti, parquei ca ti eis stada aschi faulssa anaers mei, bucca ün haller pli, da cumprar ün aschi custeivel vaschieu.»

*Mai bucc lunsch ven la faulsadad*
*Parquei seigias amig da la redliadad.*

---

## 53. Igl caput.

Anchüns schuldaus vegnivan d'igl temps da la guerra en üna vischnaunca a garigiavan ün, ca mussas la via. Ün pauper giurnalier duvev' ir cun els. Ei era fig freid, ad ei bischava a sufflava starmentus. El rugava ils païsans (purs) staigniamegn d'amprestar a gli ün caput. Mo ei devan ad el nagün' udida. Mo ün hum éster vegl, igl qual era tras la guerra vegnieus catschaus or da la sia patria, a sco fumegl da fravi cun breigia sa targieva vi, sa prendeva puccau digl giurnalier a dev' ad el seu caput.

La schuldada targieva navend — a mire, la sera tard vegniv' a cavaigl en vischnaunca ün officier giuven, bi,

en magnifica (splendida) uniforma, purtont üna crusch d'hanur vi d'igl cor, a sa laschava manar tier quei hum vegl, ca havev' amprestau seu manti a quel, c'era ieus a mussar la via. Igl bien vegl deva, catont adagur igl officier, ün grond gareu: «O Deus! Quei ei gie meu figl Rudolf!» clumav' el, curreva vi tiers ad ambratschav' el.

Rudolf haveva avont bears onns stuveu vegnir schuldau, ad era tras ses oreifer duns, tras sia redliadad a tapfradad daventaus officier. El saveva nagutta pli da seu bab, igl qual avont temps en ün grond vig haveva faig igl fravi; mo igl figl haveva ancunaschou igl caput vegl, ad or d'igl raschieni da quel, ca mussava la via, cumpreu, ca seu bab sa teness ussa si en quella vischnaunca.

Bab a figl bargivan ussa da latetia, a tutta la glieut, ca steva d'anturn, bargiva cun els. Rudolf rumaneva l'antiera noig tier seu bab, discureva cun el antroquan la damaun marvegl, dev' a gli, avont ir, bear danêrs, ad amparmetteva, da purtar milsanavont quitau par el.

Mo la glieut scheva: «Damai c'igl hum vegl era aschi misericorgieivels, scha ha Deus era sa preu puccau dad el, ad igl laschau aflar puschpei seu figl, tras igl qual el ven liberaus da tutta misergia.

*Chi ca dat ad auters bugient agid*
*Surven da Deus adüna cunfiert.*

---

## 54. La gutta da calcêr.

Igl diligent (flissi) fravi da guttas Senzavegnirstauncels seseva tugi en sia fravgia a martellava (deva cun igl marti), ca las braschlas saglivan p'ils ancardens. Igl figl digl seu rich vischin, igl Signiur da Berg, vegniva minchiegi nou a guardava a gli savenz siers antieras huras.

«Amprendian els par passatemps üna gada da far üna gutta, giuven signiur, schev' anzacuras igl fravi da guttas; chi po saver, tiers chei quei po üna gada survir.» Igl lischent giuven signiur sa laschava quei plascher. El sa metteva, rient, a sêr vi d'igl anchinn, a survegniva plaun a plaun igl inschin, da far üna buna gutta da calcêrs.

Igl giuven signiur perdeva suenter anzachei onns tras la guerra sia rauba — a vegniva sco pauper emigrant en üna vischnaunca lunsch navend. En quelia vischnaunca eran bears calgêrs, ca purtavan bear danêrs par guttas da calcêrs enten igl marcau, a savenz quellas par lur blutt danêr bucca savevan survegnir. Parchei enten l'antiera cuntrada vegnivan faig bear milli calcêrs par l'armada.

Igl giuven signiur da Berg, cun igl qual ei mava fig miserabel, sa partarchiava, c'el antalgiss fig bein igl mastregn da far guttas da calcêrs. El sa purscheva, da proveder ils calgêrs cun guttas, sch'ei vulessen a gli drizar si üna fravgia.

Quei fagievan els cun plascher, ad el sa vivintav' ussa richamegn. «Igl ei tonatont bien, schev' el savenz, sch'ün sa far era mai üna gutta da calcêrs. Quei survescha a mi pli, ca mia villa, la quala jou havess bucca dau par tschient milli renschs.»

*Minchia mastregn, c'ün sa andreg*
*Munten seu hum cumplein perfeg.*

---

## 55. La suppa.

«La suppa da jentar ei tonatont memma magra, scheva la pinchia Gertrud, a metteva d'ün maun igl tschadun; jou pos bucca pli da quella.»

«Ussa hai jou bucca pêda, da cuschinar ün' autra, scheva la mumma; mo jou vi a ti metter avont üna meglra suppa da tscheina.»

La mumma mava sin quei cun Gertrud enten igl jert dad urteis, cavav' or trufla, a Gertrud stuveva, antroquan da sulegl rendeu, ancurir si trufla cavada a metter en sacc.

Suenter c'ei eran turnadas a casa, purtava la mumma la suppa da tscheina. Gertrud schagiav' ell' a scheva: «Quei ei daveras ün' autra suppa; quella gusta pli bein!» Ella mangiav' ora l'antira scaglioletta.

Mo la mumma fagieva bucca da rir, a scheva: «Igl ei gual quella suppa, la quala ti oz da miez gi has laschau davos. Mo ussa gust' ella a ti pli bein, parquei ca ti suenter miezgi has luvrau diligentamegn (flissiamegn).»

*Chi cun daleg fa sia lavur*
*Surven bien appetit sisur.*

---

## 56. La richetia.

Joachim haveva mai üna cummina rauba da païsan (pur); mo cun luvrar, urar a spargniar manavan el ad ils ses üna vitta cuntenta; el haveva moungel da nagüna caussa, a saveva ounc metter anavos minch' onn üna pinchia summa par ses uffonts.

Ün gi schubergiav' el la sisterna en sia curt; cou aflav' el sutt la maulta a sablun üna gronda vanaun d'irom pleina aur ad argient, a carteva, pêr ussa cun ils bears danêrs tergess el si or da la fontauna la vera vantira.

El laschava ussa sura la lavur da la cultüra (digl feld) a sia fumeglia, sa vaschieva lunsch sur da la sia conduita (seu stand), mangiava da quellas caussas bunas a custeivlas, antschevev' a beiver a giugar, partarchiava bucca pli vi da Deus a la perpetnadad, ad haveva en curt temps anstaigl dils scazzis aflai faig si ün grond deivet.

Tras igl diever da la richetia era el daventaus ün lumbard. Seu funs vegniva faig venal, sia sanadad havev' el

ruvìnau tras sia vitta schlaschada, a la mendra brinzla da temma da Deu era stizad' ora en seu cor. Cou mav' el vi gual sper quella sisterna, or da la quala el haveva traig igl rich scazzi, a sa freva en la desperatiun giu en quella.

*Bear danêr pär' a ti la tia pli gronda vantira;*
*A tonatont sa ei gual esser la tia pli gronda schvantira.*

---

## 57. Igl bein ampundeu danêr.

Ün diligent tafliader, igl qual gudogniava bear danêr, sa cuntentava cun fig simpla vivonda, vaschiva sasez ad ils ses mai mesauna-mo schubramegn, a sa parchirava, da bucca stuver dar ora pli ca p'igl basegns.

«Mo nua metteits vus ampò ils vos danêrs spargniai, meister tafliader?» schev' üna gada seu vischin, ün turnider. Igl tafliader scheva: «jou pag cuntutt par part deivets, par part mett jou els en tscheins.» «Ei, clumav' igl turnider, vus scerzeits (haveits spass)! Vus haveits nagüns deivets ad er nagüns capitals en tscheins.»

«Igl ei tonatont aschia, schev' igl tafliader; jou vi a vus declarar la caussa. Mireit, tutt quei danêr, igl qual da quel l'hura navend, en la quala jou hai veu l'amprima gada la glisch da quest mund, mes buns geniturs han ampundeu per mei, salv jou sco ün deivet, igl qual jou dei pagar anavos; mo quei danêr, ca jou ampund sin mes uffonts, par laschar els ansachei amprender, sco ei s'auda, tegn jou par ün capital, igl qual els üna gada, cur jou sunt vegls, mi vegnian a render cun igl tscheins.»

«Sco mes geniturs spargniavan nagutta, da dar a mi üna buna educatiun, aschia fetsch jou era cun mes uffonts; a sco jou quei salv par üna obligatiun digl uffont, da render a mes geniturs ils beneficis, aschia hai jou era la spronza, ca mes uffonts vegnian a cumplanir quest lur

medem duvêr envers da mei aschi sagiramegn, sco sch'ei havessen dau a mi parsuenter bref a sagi.»

*Chei fan bucca buns geniturs par lur uffonts!*
*Amblideit pia mai bucc, chei vus ad els essas culponts!*

---

## 58. Ils buns vischins.

Igl mattet digl mulinêr en la vischnaunca sa vugiava memma datier a gli ual. El curdav' en quel, a fuss bunamegn nagaus. Mo igl fravi, c'avdava da l'autra vart digl ual, veseva quei, sagliva dabott en l'aua, tergev' or igl uffont, a purtava quel a seu bab.

Ün onn suenter rumpeva da noig ora feuc en la fravgia. Bunamegn tutt la casa steva schon en feuc a flomma, avont c'igl fravi catava adagur. El mitschava cun dunn, ad uffonts. Mai la sia, la pli pinchia mattetta, havevan ei amblidau da las furtinas.

Igl uffont antschevev' a garir enten la casa c'ardeva; mo nagün carstiaun vuleva vugiar dad ir ent. Cou vegniva anegiamegn igl mulinêr, sagliva en las flommas — radiva vantirablamegn igl uffont, deva quel a gli fravi en bratsch a scheva:

«Deus seigig ludaus, c'el mi ha dau occasiun, da saver render a vus sumigliont cun sumigliont. Vus haveits traig meu figl or da l'aua a jou hai cun igl agid da Deu spindrau vossa figlia or d'igl feuc.«

*Quel ca gida ad auters bugient*
*Ha da spichiar dad els igl medem.*

---

## 59. Igl mohr.

Ün mohr vegl vegniva la sera tard avont la casa d'ün marcadont, a scheva cun vusch suppliconta: «Igl signiur, a gli qual jou hai vegn onns survieu fideivlamegn, ha mei

tarmess navend, parquei, ca jou sunt vegls a pos bucca luvrar pli, ussa sto jou senza teg trer miserablamegn anturn a rugar meu toc paun d'avont ils ischs da buna glieut. Haveias misericorgia cun mei, dait, a mi üna buccada paun, a salveit mei sur noig.»

Igi marcadont, sia dunna a ses uffonts havenan cun igl pauper hum nêr gronda cumpassiun.

La pinchia Lotta scheva tonatont: «Mai sch'el vesess bucc' ora aschi nêr! Jou hai bunamegn temma avont el. Era ascein nus bucca dar leg ad el; el vegniss quel a far nêrs.» Ils fardagliuns da Lotta rievan. Mo igl bab dev' a gli uffont d'antallir la caussa, fagieva vegnir ent igl mohr, laschava dar ad el da mangiar ad üna combra da durmir.

Anturn mesa noig vegniva igl mohr destadaus d'üna pinchia ramur, a mire — dus morders vegnivan en da la fenestra combra, a lur spadas targlischavan d'igl clar glüna. Igl mohr sagliva si, a gariva cun vusch bassa a starmentusa: «Chei vuleits vus?» Ils morders pigliavan temma giu d'igl hum nêr, manegiavan da ver igl nauscha spirt a saglivan dabott or da fenestra. Mo ei sa fagievan sin la sulada aschi fig mal, c'ei pudevan bucca navend, vegnivan pigliai a par lur nausch' ovra castigiai.

Mo tiers igl mohr scheva igl marcadont: «Ti deis ussa par adüna star en casa mia, a manar vi tes gis vegls en ruvaus tiers nus. Parchei par quei pign benefici, ca nus a ti havein demussau, has ti a nus faig fig ün grond. Gie, Deus ha nossa hospitalitad anvers da tei richamegn rendeu, a ti bien hum nêr, ligeu ora par nies aungel da chira, parchirau nus ad ils nies d'igl vegnir mundergiai a rubai.»

*Chi c'a gli munglus gida cun migleivladad*
*A quel igl Suprem richamegn renda sia buntad.*

## 60. La meglra terra.

Ün bab ad üna mumma viveven cun lur dus uffonts sin üna insla salvadia d'igl grond ocean, nua ei eran stai vegni fiers tras naufragi. Ragischs ad ervas survevan ad els par vivonda, üna fontauna era lur buvronda, ad üna cavorgia en ün gripp lur avdonza.

Ils uffonts savevan bucca pli sa partarchiar, co ei fussen vegni sin quell' insla; ei savevan nagutta pli d'igl continent (l'Europa, par exempel, resalvau las inslas, fa ora igl *continent*) a paun, laig, pumma, a chei c'ei dat lou ounc caussas custeivlas, era ad els rauba nuncunaschenta.

Cou rivavan ün gi en üna pinchia navetta quatter mohrs sin l'insla. Ils geniturs havevan üna gronda latetia a pigliavan ussa spronza, da vegnir liberai da lur andirar. Mo la navetta era memma pinchia, da puder tutts en üna gada radir (purtar) sin igl continent — mo igl bab vuleva igl amprim far igl vugeg cun igl navigar.

Mumma ad uffonts bargivan, cur el mav' en quella nav fleivla, fachia cun aissas, ad ils quatter humens nêrs igl vulevan manar navend. Mo el scheva; «Bargit bucc! Da l'autra vart eis ei gie pli bien — a vus tutts vegnits gie bauld suenter.»

Cur la navetta turnava puspei, par prender si la mumma, bargivan ils uffonts ounc pli fig. Mo er' ella scheva: «Bargit bucca! En la meglra terra vegnin nus a reveder ün l'auter tutts.»

Sin la fin vegniva la navetta, par prender ils dus uffonts. Ei havevan temma gronda giu d'ils humens nêrs, a tremblavan d'avont la mar starmentusa, la quala ei duvevan passar. Cun temm' a tremblar ruchiavan ei vi tiers la terra.

Mo co sa legravan ei, cur lur geniturs stevan sper la riva, tuccavan ad els maun, manavan els en l'umbriva d'aultas palmas a survivan si ad els sin igl cespet flurieu cun laig, mêl a frigs custeivels. O quont stulta (malper-

derta) era nossa temma! schevan ils uffonts; bucca tumer, mo nus nus legrar havessen nus duveu, cur ils humens nêrs vegnivan, par nus prender en la meglra terra.»

«Chars uffonts, schev' igl bab, nossa navigatiun da lezza terra salvadia en questa bella ha par nus ounc üna pli aulta muntada. Ei stat a nus tutts avont ounc ün pli leung viadi — mo en üna ounc pli bella terra. Igl antier mund, sin igl qual nus avdein, sumeglia ad ün insla; questa bella terra cou ei par nus üna, mo tuttavia bucca sufficienta sumeglia d'igl tschiel; la navigatiun en quel sur la mar starmentusa ei la mort. Lezza navetta mett' a nus endament igl borr, sin igl qual quatter humens nêrs nus vegnian üna gada a purtar navend. Mo cur üna gada l'hura batta, en la quala jou, ner vossa mumma, ner vus stuveits navend — scha piglieit bucca temma. La mort ei par buns carstiauns nagutt' auter, c'üna navigatiun en la meglra terra.»

*Beai, cur nus tiers la vantireivla riva pudein rivar;*
*A lura dalurs, suspirs ad anguschas ston calar.*

---

## 61. Igl pauper matt.

Ün pauper matt a Paris, a gli qual ses geniturs laschavan sura igl quitau, da rugar avont ils ischs dils richs a sin las stradas quei, c'el stuveva haver, par sa vivintar, parquei c'el era ounc memma pigns a fleivels, par saver tras luvrar guadogniar seu paun, haveva dus leungs antiers gis giu dumondau da tutss quels, c'eran passai sper el vi, par anqual caussa da dustar la fomm, senza puder sulett ün cor commuventar tiert la cumpassiun. Pleins fomm a carschadegna antschevev' el a bargir, a plirar tiers seu bab enten tschiel cun las cauldas larmas giu par la sia vista. A quest, igl qual exauda tutts, ca bragian tiers el, sa prendeva dad el puccau a tarmetteva a gli spindrament. Ün auter matt pauper, c'antupav' a gli, dumonda, senz' anca-

nuscher el, parchei el bragig? — «Ach! raspundev' el — ad antschev' a bargir ounc bear pli fig — jou hai üna starmentusa fomm; jou hai da sterzas annou mangiau nagutta!» — «Jou hai bein mez fomm, raspundet tschel, a hai mai quest paucett paun: mo, dameina ca ti has tonta fomm, a bragias — cou has ti la mesadat da quel!»

*Quel, ca da Deus sa fida,*
*Da quei mai s'anrigla,*
*El dat a tutts spindronza.*
*Ca han tiers el fidonza.*

---

## 62. Ils galiots.

Ün princi mav' üna gada sin üna nav da galiots, par guardar ils prischuniers, ca luvravan sir. lezza, par via da lur schlettas ovras, ligiai enten cadeinas. Ei ancarschev' el, vesent aschi bears carstiauns, ils quals eran mez nieus a sdarschlidamegn vaschi, a gi a noig stuvevan manar igl grev timun da la nav (ruder). El prendev' avont sasez, da schangiar s'igl meinz ad ün da quels la libertad. Mo avont vulev' el intercurir, qual dad els meritass igl pli quei benefici? Parquei dumondav' el ün suenter l'auter, parchei el fuss vegnieus manaus noucou? Cou antschevet uss igl far canêra a sa lamentar. Münchün scheva, el fuss ün hundreivel ad innocent carstiaun; nauscha glieut havessen el columniau avont igl magistrat, ad aschi fuss el vegnieus radigs sin malgista guisa en quest leug. A scadün rugava, igl princi pudess ampò dad el sa prender puccau, a schangiar a gli la libertad. Sin la fin vegniv' igl princi era tiers ün giuven sdarschlieu carstiaun, a dumondav' el: «Chei has ti faig pia, ca ti eis vegnieus mess en quest leug?» — Sia grazia! raspundev' el — jou sunt ün abominabel schlêt carstiann. Jou hai bucca vuleu ubbadir a meu bab ad a mia mumma, sunt fugieus navend dad els, hai manau üna

vitta schlaschada, hai angulau ad anganau la glieut; gie jou stuvess haver ün pêr huras temps, scha jou vuless rischdar si tutt ils nauscha stuccs, ca jou hai faig en tutt mia vitta. Bugient vi jou andirar meu castig, parchei jou sai, ca jou hai meritau quel.» Igl princi saveva bein, ca tutts havessen meritau lur castig. Mo d'igl davos havev' el la meglra spronza, c'el vegniss a sa migliurar, parquei c'el racunascheva ses delicts. Parquei schev' el, rient: «Co ven pia ün aschi abominabel carstiaun denter questa glieut hundreivla? Dabott parneit ad el giu las cadeinas, a catscheit el navend, par c'el surmainig bucca forza questa brava glieut!» Cun üna gada vegniv' el liberaus da las sias cadeinas a mess en libertad; mo ils auters, ca havevan sa teneu par innocents stuvevan star sin la galia.

*Chi ca vult curclar seu malfar, ven buc ad haver vantira: mo chi ca cunfessa quel a stat giu, surven grazia. Proverbis da Salomon* 28, 13.

---

## 63. Ils litigants redlis.

En üna vischnaunca d'igl cantun schvyz vegniv' üna gada sin üna sera igl païsan (pur) Velten tiers igl païsan Caspar, igl qual luvrava sin la sia cultüra, a scheva: Vischin, uss ei igl temps da far fein, a ti sas, ca nus havein üna dispitta (lite) par via d'ün prau. Jou hai laschau clumar ansemmel ils derschaders, parquei ca nus ammadus essen bucc studigiai avunda, par saver, chi da nus dus ha dreg. Vegn pia damaun cun mei avont la darchira!» «Ti vezas, vischin — raspundeva Caspar — ca jou hai sagau igl prau, a damaun sto jou, dameina c'igl ei bun aura, metter ansemmel igl fein, jou sai pia nunpusseivel vegnir cun tei.» «A jou sai ils derschaders bucca puschpei far ir, dameina c'els han ligeu ora quei gi, raspundeva tschel, era sa igl fein bucca vegnir preu navend, avont ca nus savein, a chi

igl prau audig,» — — Suenter haver sa partarchiau ampau scheva Caspar: «Sas ti, co nus vulein far? Va damaun a Schvyz, a mett' avont als derschaders las tias a las mias raschuus, scha moungel jou gie bucca vegnir cun tei!» — «Scha ti has tiers mei la confidonza, pos ti sa laschar sisur, ca jou vi plidar par igl teu aschi bein sco par igl meu dreg.» — Sco ei eran vegni parüna, mava Velten igl gi sisur a Schvyz, a purtav' avont las sias a las raschuns digl Caspar, aschi bein, sco el saveva. Sin la sera vegniv' el puspei tiers Caspar a scheva: «Igl prau ei teu, ils derschaders han quel ancunascheu tiers a ti: jou giavisch a ti vantira a sunt læds, ca nus essen ussa vegni e' gl schuber.»

*Igl far' antiert vi hassigiar*
*Mana truvar partascheunamegn*
*Ad a minchün dar a laschar*
*Quei c'a gli auda gistamegn.*

---

## 64. Reconciliatiun.

Gion Steiger, schultheiss (burgermeister) da Bern, ün d'ils pli richs humens da seu temps, steva cun l'auter schultheiss, Franz Nägeli, leung temps en ün' avêrt' anamicitia. La malparünadad dad amadus humens era aschi gronda, ca ne l'ün ne l'auter mava sin la casa da la derchira, ner schigliog or casa, senza üna ferma guardia; tuttas las provas, da reconciliar els, eran adumbattem. Steiger perdeva tras la mort en igl onn 1566 la sia amata (cara) consorta, cun la quala el haveva viveu en vantira a cuntentienscha. Quella mort fagiev' üna tala impressiun sin seu cor, c'el en üna gada pigliava la resolutiun, da sa reconciliar cun seu anamig. El mava parquei ün gi parsuls, senza serviturs, ad armaus bluttamegn cun ün tegien, sin igl casti Bremgarten, nua ca Nägeli da stad cumminamegn avdava. Passont en par

la curt digl casti, catav' el adagur la figlia digl schultheiss sin ün baunc da cespet. La matta giuvna peglia temma, a vult prender la fugia avont igl anamig da seu bab; mo Steiger fiera ad ella ounc avont üna cadeina d'aur anturn igl culiez. Dantont auda Nägeli da seu servitur, ca Steiger seigig en sia curt; a supponent, ca quel cumpareschig or da fins a miras d'anamig, mav' el armaus giu tier el, cartent, ca lur tegiens vegnissen uss' a deceder a finir lur anamicitia, a plidentav' el: «Chei anqueras ti cou, schvantirau?» — «La mort, scheva Steiger, porschent a gli seu tegien, la mort anquer jou, scha ti vult bucc ta reconciliar, mo scha ti sas pardunar, tia figlia a tia amicitia.» S'igl moment friva Nägeli si' arma giun plaun ad ambratschava Steiger; uss' amparmettevan ei ün l'auter, bargint cauldas larmas, s'igl leug ün' amicitia perpetna (nunstizeivla). A par ligiar quella cun igl pli ferm ligiom, dev' igl reconciliau a gli sia figlia, a la nozza vegniv' exequida ils 22 da juni 1567. La latetia d'ils avdonts enten igl cantun da Bern sur da quella nunschminada reconciliatiun da questas lur duas persunas da magistrat (dad oberkeit) era gronda a generala.

*Mo seigias buntadeivels a cordials l'ün ancunter l'auter a pardunеit l'ün l'auter, sco Deus ha er a vus pardunau en Christo. Ephes. 4, 32.*

---

## 65. La matta heroica (da bravura.)

Bucca lunsch navend daRegensburg, avont temps ün marcau liber, schvantirav' üna gada üna nav cargada grev cun glieut a cun rauba. Enten quei, ca quella antschevett a sfundrar, clumava la paupra glieut sin quella petramegn par agid; mo par schvantira era nagün auter sper la riva, c'üna pinchia mattetta da dudisch onns, da la quala ün saveva spichiar nagün auter agid, ca da clumar noutiers

autra glieut. Tonatont partarchiava la buna matta en quell' urêla, ca ti vas a clumar auters, mieran forza ils schvantiraï; aschia vi jou mezza dar dabott agid. Igl bab da la matta er' ün navigadur, ella haveva ampreu dad el ampau da navigar, a vugiava parquei, da vegnir en agid cun üna navetta a la glieut, c'antschevev' a sfundrar. Tutt fuss forza ieu bein, mo ils schvantirai sa pendevan en aschi grond diember vi da la navetta pinchia, c'ella dev' anturn. Mo era en quella nova, trista situatiun perdeva la brava, bein partarchiada, matta bucca la curascha, ella sa luvrava bearont cun tuttas forzas or da las vellas, a nudav' alla riva, par radir üna pli gronda navetta. Cun quella turnav' ella anavos, a spindrava sin quella guisa la vitta a pli c'a vegn carstiauns. Ils spindrai ambratschavan a bitschavan ella or dad angratiament, a chi c'udiva raquintar quella caussa, stuveva confessar, ca la matta hagig faig üna grond' ovra. — Cur ün dumondava ella: Co ella hagig saveu sa resolver loutiers? raspundev' ella: «Quei sai jou bucca, ei er' a mi nunpusseivel, da saver ver lur anguscha, senza bucca vegnir en agid a la glieut. Jou mi sa fidava da Deus, a tras el eis ei a mi gartiau.» — O pudess ei pò esser a bears carstiauns nunpusseivel, da ver l'anguscha a la miseria, senza saver gidar! Pudessen pò bears carstiauns, sco quella buna matta, enten la fidonza sin Deus, ugiar lur forzas, par dar agid ad auters carstiauns — allura vegniss beara misergia sin terra en curt temps a prender sia fin!

*Vi da quei havein nus ancunascheu la charezia; ca Iesus ha mess sia vitta par nus, cuntutt duvein er nus metter la vitta p'ils frars.*

---

## 66. Igl stateivel martyr (pardichia) da Christus.

Policarpus, ün scular digl Apostel Johannes ad uvesc da la baselgiada en Smyrna, vegniv' enten igl onn 169 avont

igl pievel radunau, d'igl derschader pagaun dumondaus si, da blastemar Christum, par mitschar a la persecutiun. Mo Polycarp raspundeva: «Oigionta sis onns survesch jou a meu Salvader, ad el mi ha faig adüna spir digl bein. Co fuss ei a mi pusseivel, da blastemar el, meu Segner a Salvader, ca mi ha spindrau tiers la beadienscha!» Vaseivlamegn carscheva la tapfradad a latetia da quei gris carin (da bein), stent ancunter a tuttas incitatiuns surmanontas, a bucca dichiont sin las schmanatschas stramenteivlas. Cun fatscha sereina schev' el sin la fin a seu derschader: «Lai els mai manar nou tiers ils glimaris salvadis, ca dein mei scarpar; parchei ca nus christiauns po nagün dubi far gunchir giu d'igl bien tiers igl mal.» A puspei: «Ti schmanatschas cun igl feuc, igl qual cuzza mai ün' hura, a lura stizza; parchei c'igl feuc digl truvament da Deus, ca ven salvaus si p'ils nauschs ancanuschas ti bucca. Chei targinas ti? fai radir noutier quei, ca ti has!» Dantont, c'ün mettev' en urden la pluna lenna, sin la quala el duveva vegnir barschaus, sa tergiev' el ora sasez; a cur ün vulev' el fermar cun guttas vi da la lenna, schev el: «Lai mai, sco jou sunt! quel, il qual a mi ha dau la forza, da tener ora igl feuc, ven a mi er' a schangiar la pussonza, da puder star ferms a stateivels sin la pluna lenna, senza pir stuver vegnir anguttaus. Sin quei urav' el dacoramegn cun aulta vusch tiers igl Segner angraziont a gli, da haver el faig vangonts d'igl prender part vi d'igl diember da ses märtyrers. — Strusch havev' el vinscheu si' uratiun da forza, scha vegniv' anvidada la plunna lenna, sin la quala el bucca tont tras igl feuc, ca pareva, da nuschêr el pauc, mo tras la spada, cun la quala ün furav' el tras, fagieva fin a la sia vitta terreina enten igl onn 169 suenter la naschienscha da Christus.

*Seigias fideivels antroquan la mort, scha vi jou a ti dar la cruna da la vitta. Palantada da S. Jon 2, 10.*

## 67. Marviglius spindraments da la vitta.

En üna vischnaunca pinchia speras ora en Saxonia bassa viveva ancunter la fin digl seculum passau ün mulinêr, ca haveva num Crüger. Quei hum haveva ün figl sulett, cun num Valentin. Ün gì schev' igl bab tiers el, essend schon mez carscheus, el duvess ampò quardar suenter da l'aua, la quala fagiev' ir las rodas mulin. Valentin mava s'igl moment sper la riva digl flüm, par mirar, nua l'aua havess rutt tras üna via. El aflav' er gleiti quei, c'el ancuriva. Mo par stupar quella russna, stuvev' el cun ün pei zapar en l'aua. Dantont c'el vuleva far quei, lischnav' el, a curdav' e'gl flüm, igl qual, current dabott, el s'igl moment purtava navend. Anzachei glieut, c'era gual datiers, catava bein bauld adagur la schvantira, a clumava sigl zug igl bab ad ounc plirs humens; mo cou era nagün agid, parchei c'igl flüm havev' el schon traig memma lunsch, a tutts devan ussa si la spronza totalmegn, da ver el pli. Ün ancuriva tugì, par aflar sigl meinz morts igl schvantirau; mo era quella fadigia era adumbatten Cumbriaus a senza spronza, mav' igl bab, igl qual era schon bein si p'ils onns, a casa, par purtar malacurada sur da la trista sort da seu figl, a raquintar la schvantira a la dunna, la quala schon la damaun marvegl haveva bandunau ils ses soungs a frecs, a dantont era turnada anavos d'igl marcau. Cun schnavur udev' ell' ussa la trista nova; ella bargiva, plirava, a vuleva totalmegn bucca sa laschar cunfortar sur da la perssa da seu figl, sin igl qual ella haveva tschantau tutta spronza. S'igl zug vulev' ella sa metter sin via, par ancurir suenter sper igl flüm, a bucca turnar anavos avont, c'ella havess ù viv ner mort veu seu figl. Seu hum mettev' ad ella avont la nunpusseivladad, par via da la scüradegna, a c'el a bear' autra glieut havessen schon faig quei, c'ella pir uss havess e'gl senn

da far. Mo la dunna teidlava bucca sin seu metteravont, ella prendev' üna cazzola en üna laterna a mav' uss' ancunter igl isch stiva. D'antont c'ell' arveva lez, vegniva seu figl, bletsch tras a tras, en da quel. Cou havess ün duveu ver la latezia dad ammadus vegls, ils quals anchünas minutas gig stevan rantai, senza saver plidar ün plaid, vi d'igl culiez da lur Valentin. Bargivan els avont or da tristetia, scha uss' or da latetia. Igl figl rischdava suenter, co ün pescader, duas huras lunsch navend digl mulin, havess el pigliau si en igl flüm a traig en sia navetta; mo igl brav a human pescader ancunaschev' el bucca.

Uss vivivan ils geniturs cun lur, tras igl agid digl segner spindrau a cunsalvau, figl üu antier onn enten cuntentienscha a vantira. Mo uss rumpev' or' üna guerra. Igl princi duvrava schuldada, a Valentin stuveva daventar schuldau, nundichiont igl seu rugar a metteravont a quel dils ses geniturs, a trer en campagnia. L'armada digl anamig purtav' enten l'amprima battaglia la vinschida, a Valentin ancuriva, cun tutts quels, c'eran rumani, a savevan prender la fugia, da sa cunsalvar aschi bein sco pusseivel. Fugint cattav' el, en ün guauld ün da ses cammerads, scheschent sutt üna caglia, a blessaus vi d'igl pei dreg. [« Gide par l'amur da Deu a mi! jou pos bucca pli lunsch! » aschia clumav' igl blessau a gli tiers. Valentin ounc ferms sin las combas, prendeva, senza sa partarchiar gig, igl blessau (vulnerau) sin seu dies, a curreva cun el en üna vischnaunca sagira datiers. Cou bogniav' el seu fazolet da sacc en vinars, a ligiava quel a seu cammerad sin la plaga. Quest sentiva prest surlevgiament, ad ei vegniv' ad el aschi lev, c'el antschevev' a rischdar l'ün' a l'autra caussa or da la historia da sia vitta. Cou vegniva Valentin sisur, ca seu cammerad blessau seigig quei pescader, c'avont ünn onn havess a gli spindrau la vitta. Cou curdavan els l'ün l'auter anturn culiez, a giavischavan nagüna caussa pli fig, ca quella,

c'ei dess gleiti pasch, ad els allura cun ruvaus savessen manar vi la vitta enten las casas da lur babs. Quest lur giavisch vegniv' era cumplanieus. Igl anamig vegniva sfurzaus, da far la pasch. Igl pescader vegniva prest madagaus, a Valentin mounglav' ir en nagüna battaglia pli, auter c'en quell' amprima, enten la quala el era mitschaus tras vantireivlamegn. Ammadus survegnivan, suenter ca la pasch era faschia, lur bref da cumgniau, a laeds currevan els anavos enten la bratscha da lur, cun temm' a spronza luchionts, geniturs, ad ancurevan da far a quels lur vegliadegna aschi laed' ad amparneivla, sco pusseivel fova. Valentin mava suenter savenz cun ses geniturs a visitar igl bun pescader, ad els angratiavan allura da niefmegn a la providentia divina, la quala havess tutt aschi marvigliusamegn regeu, a gloriusamegn manau ora.

*Igl segner ei marviglius en cussegl a glorius enten igl faig. Isaias* 28, 29.

---

## 68. Igl ei üna gronda vantira da haver membra sauna.

Ils carstiauns gauden bear beneficis da Deus, ils quals els bucc' avunda racanuschan, parquei c'els can cudaschi lundervi. Ün tal bucc' avunda racunascheu benefici ei la sanadad digl chierp; chi c'ei adüna sauns, reflectescha bucca, chei gronda vantira quei ei. Quei mussa la historia ca savunda.

Cönz, ün pauper païsan (pur), mav' ancanuras en üna gronda calira vi par la cultüra; stauncels a fleivels arrivav' el tiers ün' usteria, mav' en en quella, a fagieva dar ün buccal bier ad ün toc paun nêr. Prest sisur vegniv' üna superba carrotscha, enten la quala seseva ün hum rich; quel laschava porscher ün toc barsau ad üna bouteigla vin, a consamuva quei en sia carrotscha.

Avont era Cönz staus cuntents cun seu bier a seu paun; mo uss' er' el en üna gada malcuntents, a partarchiava tier sasez:

«Quest rich sa mangiar barsaus a beiver vin a lousperas sêr commadeivlamegn en seu carr. Mo jou sto ir a pei, a meu rafresc ei nagutt' auter, ca bier a paun nêr. Scha jou savess haver aschi bien, sco quei rich.»

Aschia partarchiav' el, a mirava cun scuvidonza tier a gli rich. Quest ancurscheva quei, a plidentava lur' el:

«Bien amig, havesses vus veglia, da baratar cun mei?»

Cönz sa partarchiava bucca gig, a raspundeva s'igl moment:

«Quei s'antali! vegnig ora igl signiur, a dettig a mi tutt, quei c'el ha, jou vi era dar ad el tutt quei ca jou hai.»

S'igl zug cummondav' igl rich a ses serviturs, d'alzar or el or digl carr. Els alzavan or' el, mo — chei guardar! ses peis eran struppiai; el saveva bucca star si dreg, mo stuveva sa laschar tener d'ils serviturs, antroq' ün haveva dau ad el las crutschas, sin las qualas el sa pusava. Ussa mirav' el sin Cönz, a scheva:

«He! has ti ounc adüna veglia, da baratar cun mei? Dai a mi ils tes peis sauns, scha deis ti haver tutt quei, c'jou possed.»

Mo Cönz, piglіont temma, raspundeva: «Na nies Segner mi parchire! Mes dus peis ean a mi pli chars, ca milli peis da cavals. Jou vi pli bugient mangiar paun nêr, ad esser meu agian patrun, ca haver vin a barsaus, a stuver laschar dad auters mei manar anturn sco ün pign uffont. Deus mi parchire!»

Cun quels plaids lavava Cönz si, a mava navend.

«Has raschun! — clumav' a gli suenter igl rich — savessas ti dar a mi tes peis sauns, scha duvessas ti haver par suenter meu carr, mes cavals a meu danêr tutt. Ün pauper hum saun ei pli vantireivels, c'ün rich strupiau.»

Esser sauns a fresc ei megler, ca danêrs; ad ün chierp saun ei megler, ca gronda rauba. Igl ei nagüna richetia da cunfrontar cun ün saun chierp, a nagüna latetia sumigliont' a la latetia digl cor. Sirach 30, 15, 16.

*Bucc giavischar deis quei, ca ti bucc sas haver,*
*Mo cun cuntentienscha guder igl bien, ca ti has.*
*En minchia stand dat ei pigl carstiaun seu placher;*
*Mo er en minchia stand aſt' el ils ses gronds contrasts.*

---

## 69. Garegia bucc quei, c'ei bucca teu;

ner:

### Igl redli hum da mastregn.

Ün pauper hum da mastregn, igl qual sa vivintava redliamegn da la lavur da ses mauns, aflava sin la via imperiala üna buorsa cun en üna tarmenta summa danêrs. El sa legrava nuot lundergiu, mo era cumbriaus, a partarchiava, quel, ca ha pers ella, savess forza esser tras quei schvantiraus. El sa deva tutta fadigia, da vegnir sisur, chi fuss igl proprietari digl danêr, a publicava la caussa. Igl ver possessur digl danêr muncantava bucca, da cumparer, a survegniva quel punctualamegn anavos. El porschev' a gli redli hum da mastregn anzaquonts zecchins par pagaglia; mo quest scheva: «Meu signiur, a mi dein ei quei, c'era meu duver, bucca pagar. Mo sch'els vulten far ün schangeg, scha tarmettian ils zecchins a la paupra veua, c'avda cou sper mei, la quala cun ils ses bears uffonts, ha moungel da paun.»

La supplica digl redli hum da mastregn vegniva cumplanida; la paupra veua survegniva quei schangeg, igl qual el haveva bucc vuleu prender. Igl medem hum ha mess giu ounc ün' autra prova da la sia redliadad. Ün marcadont, c'ancunaschev' el bein, fagiev' ün viàdi tras quei marcau,

enten igl qual igl redli hum da mastregn avdava, a metteva tier lez, antroquan el turnass, en salv üna gronda summa danêrs. El salvava si ils danêrs; igl marcadont fa seu viàdi pli lunsch, mo sin via haveva lez la schvantira, da curdar cun igl cavaigl, a perder la vitta.

Ussa havava igl redli hum da mastregn ils danêrs. Nagün' obligatiun era vegnida tschantad' ora. Fuss el bucca staus ün redli hum, scha havess el saveu quescher chiou a salvar ils danêrs.

Mo quei vegniv' a gli bucc endament. Strusch havev' el udieu da la schvantira digl marcadont, scha scrivev' el a la veua da quel, a tarmettev' ad ella igl danêr, c'era staus ad el confidaus.

«Ei — schev' ün d'ils ses cunaschents — esses vus bucc stau ün narr hum, da bucca haver salvau igl danêr? Chi havess bein saveu da quei?»

Igl redli hum raspundeva: «Deus, igl qual sa tutt, vegniss ad haver saveu, a jou mez, ca mana vegniss ad haver giu ruvaus en la mia cunscientia.»

*Igl pauc, c'igl gist ha, ei megler, ca la beara rauba digl malgist. Psalm* 37, 16.

---

## 70. Ün misericorgieivel samariter.

Ün parlêr, anturn Halberstadt, mav' ün gi da gronda fardaglia cun seu urden vi par la campagnia, ad aflava sper la strada ün giudeu schalau; sper el stev' üna canastretta cun en anzachei teilas a pindèls, cun igl qual el haveva handligiau. Bears auters havessen preu la rauba, a laschau scher igl giudeu. Mo a gli misericorgieivel parlêr fagiev' ei mal e'gl cor, da stuver ver quei. El partarchiava: «forza viv' igl pauper giudeu ounc, forza sa el ounc vegnir nounavont; scha gie c'el ei ün giudeu, eis el tonatont ün carsiaun, ei meu prossem, jou sto ad el gidar.»

Aschia partarchiav' el; a cun üna gada sutterav' el la sia aign' a la rauba digl giudeu enten la neiv, prendev' igl giudeu sia seu dies, purtav' el en la vischnaunca datiers, fagiev' el lavar cun vinars, ad aschia plaun a plaun sgargliar. Tiers sia la pli gronda latetia, vesev' el turnar anavos en la vitta igl giudeu, ad arver si ses oegls.

«Deus seigig ludaus! — clumav' el — aschia ei meu agid tonatont bucca staus adumbattem.»

Sin quei dev' el anzachei danêrs a gli ustier, c'el dess urden a gli giudeu, currev' allura sin la campagnia, a prender la si' a la rauba digl giudeu or da la neiv.

Cur el turnava cun la rauba, curdav' a gli igl giudeu anturn culiez, angratiav' a gli par la sia spindronza a rugav' el, da prender par schangeg la siâ pinchia canastra, enten la quala el haveva tutt igl seu valsent. Mo igl bien hum prendeva nagutt, tuttavia nagutt. Igl giudeu rugav' ounc üna gada cun larmas giu par la vista, da po ratscheiver üna pinchia racunaschienscha. Mo igl parlêr laschav' el mai vegnir tiers igl plaid bucc, mettev' ansemmel seu urden, struglav' a gli d'ün sincer tudesc igl maun, a scheva:

«Quei ca jou hai faig, era meu duver; minchia carstiaun ei quei a l'auter culponts. Deus gide ad ammadus milsanavont!»

---

## 71. Un redli tafliader.

Ün gentilhum haveva cumprau ün magnific fitament cun en crappa fig custeivla, a mess en salv quel en üna scaffa cun en ün caum zuppau. Nagün saveva da quei la mendra caussa. Bucca gig suenter murev' el anegiamegn. Ses uffonts afflavan scritt si, c'el havess cumprau ün tal fitament; mo ei savevan bucca, nua el fuss mess en salv. Ei ancurivan da partutt — a cur els savevan bucc' aflar quel, havevan els igl suspett sin ün servitur, igl qual era

staus suletts tier la mort da lur bab, a cartevan, quel havess el mess d'üna vart. Ei fagievan el sin quei arretar (pigliar) a cur el vuleva nagutt dihir, scha vegniv' el innocentamegn mess en prischun. Mo tonatont aflav' el occasiun da mitschar or da quella.

Igl figl digl barmier gentilhum tarmetteva suenter la scaffa tiers ün tafliader, da far lugar ella. Quel aflà igl caum zuppau ad igl fitament lient. Ün cunaschent, c'era gual tier el, amparmettev' a gli, da far, c'el survegnig parsuenter diesch milli cruschuns (thalers), sch'el tschient cruschuns da quels veglig dar ad el. Mo igl tafliader raspundeva:

«Amig! Chei dreg hai jou lundervi? Carteivlamegn ha igl bab digl signiur, a gli qual la scaff' auda, mess en quella en salv igl fitament senz' igl saver da la sia famiglia.»

El purtav' era veramegn igl fitament anavos a gli proprietari. Quel sa legrava fig sur da la vantireivlamegn aflada caussa, mo specialmegn era sur da quei, ca tras quella circumstantia fuss vegnieu a glisch l'innocentadad digl servitur. A cur igl tafliader a gli raquintava, ca seu cunaschent havess ad el piert par suenter diesch milli cruschuns (thalers). scha sagirav' igl gentilhum, c'el valess pli ca trenta milli cruschuns. Sin quei schev' el pli anavont a gli tafliader:

«Redli hum! jou schangeg a vus tont, sco vies amig ha a vus par suenter piert.»

El tenev' era seu plaid; igl tafliader survegniva diesch milli cruschuns, a cun tutt sia richetia continuav' el dad esser igl hum laborius, (activ) buntadeivel a redli.

*Quardeit bein, c'ei seigig bucc'|angulau, dait anavos a gli ver patrun, parchei a nus stat bucca tier, da mangiar raub' angulada, ner da tuccar quella. Tobias 2, 21.*

## 72. Cuntentienscha fa rich.

Ün hum buntadeivel en ün tschert marcau udiva, c'en quei marcau vîvess üna brava dunna da temma da Deu, la quala bluttamegn cun la lavur da ses mauns vivintass seu mareu, c'era schon da quatter onns annou malsauns. Essend quei hum fig cumpassioneivels, scha partarchiav' el tier sasez:

«Chei greva fadigia sto ei esser par quella paupra dunna, da dar nrden a seu mareu, ca sa ne sa mover, ne sa stortscher, a lousperas ounc da guadogniar tont tras la lavur, ca lundrora san viver ammadus! Ella ha sagiramegn da basegns dad agid ad assistentia.»

Aschia partarchiava igl buntadeivel hum, prendev' ün pêr cruschuns cun el, ad ancuriva si si' avdonza. Suenter gig dumondar suenter aflav' el quella dunna finalmegn en üna strada sperasora, en üna pinchia miserabla caschina. La dunna ratschevev' el cun tutta migeivladad; avont ella scheschev' ün toc teila, enten la quala ella haveva cuseu en flurs; sper ella stev' igl leg digl mareu, ca saveva plidar mei cun fleivla vusch. Tutt era schuber ad en nrden; mo da partutt vesev' ün ansennas da la pli pitra pupira. — Zapont enten igl cumach, schev' el tier la dunna, ei fuss ad el vegnieu cummondau dad anzachi, da dar ad ella agid tras porscher anqual caussa danêrs. Mo ella raspundeva:

«Jou angratiel ad els, meu bien signiur, par lur fadigia; Deus rendig a gli benefactur, parquei c'el vult sa prender sura c'ils abbandunai; mo igl tschiel seigig ludaus, jou moungel ussa nagün agid.»

«Mo igl hum cou en leg ha basegns dad agid» — schev' igl benefactur; a la dunna raspundeva:

«Igl ei meu mareu; cur el era giuvens a sauns hai jou ad el amparmess avont la fatscha da Deus, da buce abbandunar el enten ils gis da latetia a tristetia, da vantira

a schvantira; quell' amparmaschun vi jou cun igl agid da Deus era salvar; a cun meu gudoign sai jou nus vivintar avunda.»

Igl benefactur porschev' ad ell' ounc üna gada igl danêr, schent:

«Bun' a brava dunna, prendig ell' igl danêr, jou ascal quel bucca pli turnentar.»

A gli benefactur saglivan las larmas, el mettev' igl danêr sin la fenestra, a vulev' ir. Mo la dunna tenev' el anavos, dev' ad el igl danêr a scheva:

«Sch'els vulten a mi far digl bein, scha prendian els igl danêr, a cumprian a mi üna bibla cun scartira grossa. Da gi hai jou bucca pêda da leger. Mai la sera, cur jou vez bucca pli da cuser, legel jou bugient; mo mia bibla ei par mei schon memma fina. — Ad ounc üna caussa: gigian els a mi lur num; cur jou vegn üna gada en grond basegns, scha vi jou vegnir tier els, a prender igl rest digl danêr.»

El dev' en ad ella seu num a si' avdonza, ad enten igl prender cumniau schev' el:

«Damaun dei ella haver la bibla. Deus seigig cun ella!»

E'gl ir or dad isch antupav' el ün hum vegl, d'igl qual ei pareva, c'el udiss era en quella casa.

El amparav' el, chi el fuss? ad igl vegl raspundeva:

«Jou sunt ün pauper hum, ca ha nagün carstiaun pli, questa dunna cou ha l'emda passada mei preu si, a dat a mi da mangiar.»

Uss admirav' igl benefactnr la brava dunna ounc pli, turnava puschpei anavos, a scheva tier ella:

«Sch'ella vult ratscheiver par sasez nagutta, scha prendig ella pô anqual caussa parquei, c'ella dat la meisa a quest pauper hum. Jou vi el dad uss' anvi vivintar.»

«Ach char signiur! raspundev' ella — jou sai ussa ratscheiver nagüns danêrs. Detian els quel a quels, ca ean pli paupers ca jou. — Schangegian els a mi üna bibla, sch'ei vulten; a cur jou vegn üna gada en basegns, scha dettian els a mi, quei ca els san.»

Igl benefactur deva sin la fin suenter, prendeva seu danêr ad abbandunava la casa cun larmas. Igl gi sisur tarmettev' el a la dunna la bibla amparmessa, cun anchüns auters bels cndischs, a giavischava da survegnir l'occasiun, par saver far ounc pli tiers surlevgiament dad ella. El sa parneva fig puccau da la sia pupira; tonatont schev' el tier sasez:

Ün moungla nagutta haver cumpassiun cun ella; ella ei pli vantireivla, ca la pli gronda part d'ils richs, ad ils quals ei mounca la cuntentienscha digl cor a la temma da Deu. La pli gronda richetia fa allura bucca laed a vantireivel, cur ün ha mai avunda a giavisch' a sasez adüna pli a pli. Mo chi ca ha sa cudischeu, da sa cuntentar cun igl necessari, quel ven er' igl pauc, ca Deus gli dat, a guder cun ün cor chiou a cuntent.»

*La cuntentienscha cun la temma da Deu ei ün grond gudoign.* 1 *Tim.* 6, 6.

---

## 73. Ün redli bub lumbard.

Cur igl duca (herzog) Ernst August da Brunschvig er' üna gada a Veniescha, rugava dad el ün pauper matt ün' almosna. «Jou hai nagüna muneida» — schev' el; ad igl matt sa porscheva dad ir a far scumgniar ün zecchin. Igl ducca fagieva bucca da rir, deva a gli ün zecchin, a partarchiava bucca, c'igl matt vegniss a turnar anavos. Mo suenter ün urêletta vegniv' igl redli giuven puschpai, a purtava la muneida scumgniada.

Igl duca sa schmarvigliava da la redliadad digl matt, a schangiav' a gli bucca mai tutt igl danêr, mo prendev' el era cun el en terra tudesca, fagiev' el instruir, a dev' ad el suenter ün uffici.

*Igl fideivel maun*
*Surven partutt seu paun.*

---

## 74. Üna brava fantschella.

A Viena daveutava enten igl onn 1785 questa caussa. — Ün pauper scrivont perdeva ün paquet cun bancozedels da quatter milli renschs. (Bancozedels ean üna species dad obligatiuns, las qualas vegnian enten igl handleg duvradas par danêr blutt.) Ün carteva, igl scrivont havess quels angulau, a mettev' el en fermonza, Mo en quei moment purtav' üna fantschella igl paquet, c'ella havev' aflau, avont la darchira.

Ün vuleva dar ad ella par pagaglia tschient renschs; mo ella prendeva quels bucc. Sin quei porschev' ün ad ella trenta, a finalmegn mai tschunc renschs; mo ella prendeva d'igl tutt nuot, a scheva, ella havess faig mai seu duver, a meritau nagüna pagaglia.

Cur igl imperadur (kaiser) Joseph igl secund udiva quella caussa, a medemamegn intervegniva, ca quella matta fuss amparmessa cun ün fravi da fähnlis, tarmettev' el ad ella üna dota sin sia maridaglia, la quala valeva treitschient zecchins.

*Seigias prus a ta cuntegn andreg! parchei a quels ven ei sin igl davos ad ir bein. Psalm* 37, 37.

---

## 75. Geniturs, ils quals purtavan ifriamegn quitau par la cultivatiun da lur uffonts.

En Böhma, nua ca bears uffonts savenz ston ir ün' hura lunsch d'üna vischnaunca a l'autra a scola, parquei, ca

bucca en tutts logens ean scolas, tenevan anchüns païsans (pur) aschi ifriamegn lur uffonts tier la scola, c'els enten quei freid unviern digl onn 1784 quels purtavan tiers üna vischnaunca a scola tras las valladas amplanidas cun neiv a sur crests ad aults curclai cun glatsch, ad aschi pauc dichiavan la fadigia, cun la quala els en bears logs, c'e's duvront ils badils, stuvevan arver la via. Aschi da ratschiert sa lain vos geniturs savenz esser par suenter, char uffonts, par a vus dar l'occasiun, da saver amprender quei, ca survescha tiers vies niz. Vuleits vus esser buns uffonts, scha seigias racunaschents, ad ancurit, dad angratiar ad els par suenter cun esser diligents, senza vegnir staunchels!

*Uffonts dein render cuntercommi a lur bab a mumma: parchei ca quei ei dischent, ad a char avont Deaus.* 1 *Tim.* 5, 4.

---

## 76. Patientia a stateivladad d'ün matt or da charetia filiala.

Igl autun 1787 haveva igl matt da sett onns digl fravi Thiesing a Diepholz enten igl païs Hanoveran la schvantira, c'üna schleusa, mont sur el ora, rumpeva l'ies da l'üna da sias combas, a schmardigliava la carn. Sia mumma, c'era en pigliola, ad a la quala ün haveva malpartarchiadamegn faig a saver la schvantira, sagliva or digl leg, a curdava vi.

Duront la dolorus' operatiun, la quala vegniv' ussa prid' avont, sa cunteneva igl pign patient totalmegn ruvaseivel, metteva ses mauns sur igl chiau ansemmel, a laschava bucc udir igl mender tun da daris. Quels, ca stevan d'anturn, sa schmarvigliavan sur da la stateivladad digl matt, ad ün d'ilsez dumondav' el, sch'el sentiss tuttavia nagüna dalur? «Dalur avunda! — raspundev' el da bass — mo jou tegn sutt quella, par ca mia mumma sa cumbragig bucca memma fig.» Igl terzavel gi pareva la dalur da survenscher sia fermetia; mo el rateneva

tonatont igl daris dad ault. Gig andirava igl zart uffont d'üna mumma malsauua cun nuncarteivla stateivladad, mo finalmegn haveva la natira la vinschida, ad el vegniva madagaus. — Sch'ün observa la zarta giuventegnia digl pign c'andirava, a partrachia c'igl bargir surlevgia principalmegn als uffonts las grondas dalurs, scha sto ün vegnir amplanieus cun admiratiun a charetia anvers quei giuven heroic, igl qual or da blutta charetia ancunter sia mumma purtava la dalur senza daris dad ault.

*Fai hanur a bab a mumma cun igl faig, cun plaids a cun la patientia. Sirach* 3, 9.

---

## 77. La buna figlia.

Igl davos barmier reg Gustav III da Schveden ritiava üna gada sc'ün solit viandont tras üna vischnaunca, a catav' ad agur üna païsana giuvna (matta d'ün pur), la quala prendev' aua vid' üna fontauna, a fagieva ver aschi beara dischentadad, c'el quella observav' üna leung' urêl' attentamegn. El la rugava par üna da beiver. «Bugient, meu signiur! — dev' ella par rasposta; — mo mi scisan, ca jou mi tegn bucca si gig tier els; mia mumma ha basegns da mei, a jou sai bucc esser dabott avunda puschpei tier ella.» Ella ha ounc üna mumma? — «gie, meu signiur, jou sunt aschi vantireivla; mo ell' ei paupra la mia mumma, ad ha sin l'antira terra nagün auter ca mei par seu agid.» — Nu' avd' ella? — «Lou giu sutt, meu signiur!» — Co? en quella miserabla caschina? — «Meu signiur, quell' ei noss' avdonza.» — Igl reg descendeva d'igl cavaigl, a manav' el anavont vi d'igl ferrein. — Ussa, mei bien uffont, jou vi vus cumpagniar, vi amprender d'ancanuscher la mumma, la quala, sco ei para vus teneits aschi char. — «O! jou hai char mia mumma da tutt mi' olma; mai scha jou fuss aschi vantireivla, da saver mussar quei andreg.» Fagient quei raschieni era

la païsan' arivada tiers si' avdonza. Gustav entrava cun ella, ad udiva schon ordadora igl suspirar da la mumma. La païsana mava (zapava) vi tier ün schliet leg: «Chara mumma! cou ei ün signiur, a gli qual jou hai dau da beiver, ad igl qual vus vult ver.» — schon c'ugl catar adagur üna caschina, la quala pareva totalmegn d'esser l'avdonza da la nêra pupira, er' ei ieu a gli reg par cor; mo ounc pli mav' ei ad el par cor, cur el veseva scheschent s'igl dir strom üna dunna vegli' a strupchiada. — Paupra dunna, — clumav' el ora, — co deploresch jou vus! — «Ach, meu signiur, — raspundeva la malsauna, — jou vegniss ad esser ounc bear pli deplorabla; sch'jou havess bucc quest bien uffont, ca fa tutt igl seu pusseivel, par mi surlevgiar en mia malsognia. Duvessan els crer, gi a noig lavur ella; ad a gli seu quitau hai jou d'angratiar mia conservatiun. Deus benedeschig, Deus remunareschig ella (seigig sia pagaglia)!» mettev' ella cun larmas vi tier. — Brava figlia! — clumava Gustav cun las larmas giu par vista, — tadleit vus, meu char uffont, vuleits vegnir cun mei a Stockholm? Jou vi vus far lou vantireivla, vi mirar a vus par üu brav hum.» — «O, meu signiur! mia mumma bandun jou bucc, a sch' jou duvess er daventar regina.» — Igl monarch fagieva bucca da rir sur da la naïva rasposta. — «Bien pia, brava matta, scha vus vuleits absolutamegn star cou, a bucc vus sparchir da quella, c'a vus ha dau la vitta, scha vi jou tonatont remunerar vossa vertid; parneit questa burssa!» — — — Danêrs, meu signiur? — Dei jou prender, chara mumma? — Tumeit vus bucca, char uffont, a ratscheveit questa pinchi' ansenna da la mia gronda stima! — O, quei ei par la mia mumma; — a cun üna gada dev' ella vi a quella la burssa. Vus saveits quei danêr — scheva Gustav plinavont, prender senz' igl mender prigel par vossa vertid; jou hai igl dreg, da vus survir, parchei jou sunt vies reg. — Nies reg?

clumavan mumm' a figlia en üna gada. L'amprima vuleva sa schanugliar giu d'avont igl monarch, mo la figli' era schon en schanuglias a tutt. Gustav mava vi tier igl leg da la malsauna, a fagiev' ella star en leg. Steit, buna mumma; gie jou sunt vies reg, vies bab a vi a vus dar provas da la mia charetia! — Tier la matta giuvna schev' el: continuesche, da purtar quitau aschia par la tia mumma! parneva sin quei charinamegn cumgniau, a scheva: vus buns, — tras vus hai jou puschpei sentieu üna gada la vantira, d'esser reg, a jou vegn a vus a mussar c'ugl faig mia cumpassiun a meu beinplascher vi da vossa prusadad. Strusch er' igl reg arivaus a Stocholm, scha tschentav' el or a quellas duas prusas olmas üna pensiun par vitta duranta, la quala pensiun suenter la mort da l'üna duveva vegnir sin l'autra. A cur el e'gl avegnir udiva, ca la matta plaschess ad ün giuven or da la sia vischnaunca, scha laschav' el far a saver, ca quella conexiun fuss a gli dreg, a metteva vi tier la pensiun da vidavont ounc üna summa par dota. Ella sa maridava lura, ad amblidava sco dunna aschi pauc sia mumma, c'ella bearont par leza purtav' ounc adüna igl pli grond quitau.

*Chi ca fa hanur a sia mumma, quel rimna ün' bien scazi. Sirach* 3, 5.

## 78. Igl bien frar.

Poirese, igl figl da geniturs richs a nobels, haveva, ounc fig giuvens, schon ün nunschent grond ifer d'amprender. Tier minchia caussa, ca gli vegniv' avont, spiav. el cun diligentia suenter igl num, derivatiun a niz da quella Savenz vegnivan sez ils carscheus anturn el, tras sias spiadas da tal guisa surpri, c'els savevan bucc, chei raspunder agl sabi giuven d'ün aschi viv spirt a da bien antalleg. El fova cun tutts tont migeivels, ca chi c'igl ancunaschev', igl teneva char, a scadün ancuriva da gli

far da plascher. Cunzunt ad oravont merita sia charetia da frar, da vegnir cou mess' avont par ün exempel. El fova bucc pli ca sett onns vegls, c'el parneva seu frar d'üna vart da tschunc onns, cun num Valave, en seu antruvidament. Bucca mai seu spirt occupav' el suenter urden, mo vigliav' er sur da ses costums; tutt quei, ca seu frar fagieva, regiv' el cun la patientia ad igl ifer d'ün hum, enten l'educatiun bein experimentaus. En quest seu sasalvar fova quei igl pli muventeivel, c'igl giuven mussader mai dev' a'gl seu scular da sentir, c'el seig igl vegl, igl pardert, quel ca ha da cummondar; era c'el schev' a'gl pitschen nagüns nauschs plaids, mo igl instruiva cun tutta patientia ad attentiun. En las huras da recreatiun sa divertiv' el, adüna lêgers, cu'gl frar, gual sco uffonts fan. Aschia deva quest perdert a brav matt, a seu frar ün fig muventeivel exempel tier üna buna demanonza, tras quei, c'el sez amprendeva cun continueivel ifer, ubadiv' a ses mussaders puncatualmegn, ad observava ses duvers cun la pli grond' exatadad. A quest bi sasalvar d'igl giuven educatur fova tuttavia bucc mai da curta cuzada; el teneva tiers cun tala sia breigia a lavur antroquel fova carscheus si. — Chei bi exempel, ca merita da vegnir savundaus, cunzunt da glieut giuvna, la quala po amprender lundrora: co ils vegls fardagliuns dein assister a'ls pitschens, haver adaig sin els, ils instruir ad haver par els ün cordial quitau; a co 'gl ei er igl duver d'ils giuvens da far hanur a'ls fardagliuns vegls, a da prender bugient si a savundar lur bunas exhortatiuns ad antruvidaments!

---

## 79. Igl racunaschent confirmand.

Igl predicatur N** haveva, cun anters uffonts da purs cun rauba, instruieu par vegnir confirmaus ün matt d'ün pauper pastur. Quei matt, c'haveva ampreu da tener ault

la vantira, dad esser ün christiaun, a d' haver ratschiert schi bearas bunas doctrinas, scriveva bauld suenter sia confirmatiun a seu mussader la sequenta, cou da plaid en plaid si nudada, cordiala bref d' angratiament: «meu char ser reverend! jou angratia bearas gadas par la breigia, c'els han gieu cun mei; jou giavisch, c'igl char Deus veglig quei render milli gadas, damai ca jou sunt antroquan uss ieus a nêr, ad els mi han manau sin la drechia via da la vitta, igl qual jou sai ad els bucca render, a jou hai spronza, cu'gl agid da Deus, da rumaner fideivels a quest parpiest antroqua mia davosa fin.» Agl predicatur, igl qual pudeva bein d' ils vegls d' ils auters uffonts cun rauba, haver ratschiert plirs schangegs, mav' igl angratiament digl pauper matt fig a cor, en quei c'igl ei savenz igl cass, ca la breigia a stenta da fideivels mussaders ven amblidada vi, a la ragurdonza da lur beinmanegiontas exhortatiuns ven, aschi da gir, cu'ls calzêrs d' uffont messa d' üna vart.

*O Deus, mussaders nus das ti;*
*Laud ad hanur seig dau a ti,*
*Ca ti ils tes, ca ti tens char,*
*Salid a vitta lais mussar.*

*O Segner, veglias benedir*
*Cun gratia quels, ca mussan ir*
*Sin tias vias en verdad,*
*Gistia, fei e pietad.*

*Ils buns mussaders ean legrai,*
*Scha els, tras tci illuminai,*
*Sco tes juvnals, bear olmas fan*
*En tei beadas, c'igl tschiel han.*

*Dalunsch da nus seig quei malfar*
*Da rir dad el, d'igl sgamiar,*
*Da far cun quei grev' sia lavur.*
*Parchir' nus, Deus, da tal zanur!*

*O Deus, nus lein legrar dacor,*
*Tener el ault a char trasor.*
*Vonzei vens ti, o Segner bun,*
*Igl curunar avont teu thrun.*

*Mo nus vus rugein, chars frars, ca vus racunascheias (teneigias ault) quels, ca han fadia denter vus, a c'ean schentai sur vus ent igl Segner a vus antruvidan.* 1 *Thess.* 5, 12.

---

## 80. Igl Schvizer marvegliusamegn liberaus, c' angrati' adün' a Deus.

Avont plirs onns fagievan anchüns giuvens Schvizers ün viâdi ansemmel sin ils culms da lur patria, ca schein ancunter miezgì — ils quals han num las alps, a denter las qualas las pli aultas ean sisum adüna curcladas cun neiv a glatsch) — a parnenan cun els ün hum vegl, cunaschent cu'ls logs, par c'el mussas la via. Cur quest üna gada sursteva, a mussav' ad els la truchia lunsch anavont sur igl glatschêr sin l'alp da Limmern, vesevan els nunschminadamegn larmas en ses oegls. Els igl spiavan parchei caschun, a cou sa mussà, c'ei fova larmas d'ün cor muventaus a racunaschent. — Impietus fuss jou, — schet el, — sch' jou anzacuras savess passar sper quest leug vi, senza mi ragurdar cun angratiament d'igl pussent agid, ca Deus mi ha cou demussau. Cou, chars signiurs, cou sin quest glatschêr — veseits vus lou, dalunsch da nus si'gl glatsch üna sdrimma grischa? Quei ei üna fessa, nua l'aua da glatsch, anchünas tschuncheismas bass giu curra sutt igl culm da neiv or. Vus teneits sagir quel par totalmegn pers a senza spindronza, a'gl qual, nuncunaschent da la via, l'angonussa neiv rump' aneg ent sutt ses pèis, ad igl schmarschenta en quella schnueivla cavorgia? Cou, sin quest glatschêr ad en quest fussau vegniss jou, avont anchüns

onns, haver aflau mia fossa, sch'igl pussent bratsch da Deus, mi havess bucc, bunamegn sco tras üna miracla, puspei traig or da quel. Dus cumpoigns a jou fagievan catscha cou sin quests culms sin anchüns camutschs, ca nus havevan fastisau. Igl glatschieu fova cuverts cun neiv, ad en quei ca nus cauldamegn mavan suenter a'gl fastiz, dett sutt ils mes peis gruvia la neiv ent; schon fov' jou fundaus bass giu en la fessa, ca jou ounc pussents da mamez, fundont rasav' or la bratsch' a las combas aschi fig, sco pusseivel, a mi teneva tras quei d' ommisduas varts ferm vi d'igl glatsch, ounc sur l'aua vi. Strusch mi havevan mes cumpoigns pers or digl oegl, scha mi clumavan els anguschiusmegn dalunsch nou, a sin mi' ansenna da catschadur, c' jou ounc vivig, mi amparmettevan els, en tal grond prigel, da far tutt lur pusseivel, da mi cunsalvar. Cun viv griament da mi dar agid, currevan quels chars, bunamegn schi aneg sc'ils camutschs, üna ferm' hura lunsch tiers la tègia d'alp la pli datier, dantont c'jou denter temm' a spronza, rasont or bratscha a combas, mi teneva vi d' la parei da glatsch sur l'aua vi. Minchia moment leischnav' jou pli angiu; schon fov' jou fundaus antroqua schanuigl en l'aua, bunamegn stechs a schelaus mi ratenev' ei igl flad, ca jou carteva, da stuver gual lur murir. Suenter anchünas huras udi jou mes cumpoigns clumar, a sin mia rasposta, laschavan els giu üna sugetta, nuvada ansemmel da pindas, tagliadas or d' üna cuvria, la quala jou cun beara breigia ligiav' a la fin anturn meu chierp. Uss mi targienan els aschinansi or da la fessa, c' els mi pudevan bunamegn tonscher cu'gl maun; cou rumpet anegiamegn la sugetta, a jou cun ün tocc sugetta anturn meu chierp leischnà giu denter igl glatsch, aschi bass sco vivont. Uss fov' igl prigel ounc pli gronds, bucc mai parquei ca la sugetta fov' ussa par tont pli curta, mo ca jou questa gada cun dar giu havev' er rutt ün bratsch, a fova tont pli fleivels, da

puder mamez gidar. Mo nè mes cumpoigns, nè jou pardevan igl cor; els tagliavan las pindas parmiez, a leunganivan aschi la sugetta da salvament. Lura frivan els l'autra gada giu quella, a jou, faig ferms da Deus, fov' e'gl cass, er cun bratsch rutt, da far ounc üna prova, da mi cunsalvar. A cun quest' aschi fleivla sugetta fovan mes amigs a la fin tont vantireivels, da liberar mei or d'igl veseivel prigel da la mort, da trer mei or da la fossa schon averta puschpei a la glisch legreivla d'igl gi. Mai vegn jou, mes signiurs, en mia vitta ad amblidar vi quest divin agid, ad aschi savenz ca jou vegn en quest leug, vi jou, cou unfrir a gli segner, meu salvader, larmas d'angratiament.» Muventaus e'gl cor angratiavan ils giuvens Helveziens a lur pietùs patriot par seu raschieni, ad els ancunaschevan er lundrova, ca Deus mai banduna nè igl prus, ca sa fida dad el, nè quel ca bugient ven enagid e'gl prigel.

*Laud igl Segner, ti mi' olma, a chei c'ei enten mei laudig seu soing num; laud' igl Segner, ti mi' olma, a bucc amblidar vi, chei c'el ha faig d'igl bein a ti.* *Po.* 103, 1. 2.

---

## 81. Ifer d'amprender da Carl igl grond.

Imperadur Carl igl grond haveva gieu en sia giuventegnia mai pauc' occasiun dad amprender, ad en ils onns dad hum, stuvev' el üna gronda part da sia vitta manar sias armadas. Mo sieu exempel mussa, c'ün ferm parpiest ad intent, ca perseverescha senza vegnir anfis, fa, ca bea ras caussas ean pusseivlas, las qualas igl martsch ten par nunpusseivlas. El amparneva da sa turpiar da seu nunsaver, sa resolveva da prender scola, a daventà ün d'ils pli sculaus humens da seu temps. Damai c'el aflà nagün anturn el, c'igl havess pudeu tier tala fin andreg assister, ad esser seu mussader, scha cluma' l dad auters logs nou-

tier, a sez da terras estras, humens perderts a scolaus tier el, a parneva dad els antruvidament. Aschi daventà' l, senza muncantar ses duvers da regent, beincunaschent cun anchünas scientias. Parquei c'el havev' en ses giuvens gis bucc ampreu da scriver, scha sa mettev' el, igl ferm guerrier, à gl qual miez Europa ubbadiva, vi d'la meisa, par amprender a far letteras. A quei vegniv' a gli, a seu êri maun, cudascheus cun la spada, bein pli grev avont, ca a la lingiera detta d'igl giuven. Gie, el fov' aschi ifris a diligents dad amprender quella nizeivla caussa, c'el, cur el mav' en la guerra a sin ses viàdis, parnev' adüna las caussas da scriver, a las mettev' en salv sutt seu plümatsch, par puder minchia moment, c'el era libers da fatschendas, si' gl zug nizigiar, par sa praticar c'gl scriver.

*Daleg ad amur. Tier üna lavur*
*Fa bein gartiar, C'ün po sa legrar.*

---

## 82. La sabia spargniussadad.

Cur a London fova dau cundriz tier üna collecta par bagiar ün grond spital, specialmegn par glieut or da senn a par tschocs, scha vegnivan dus da quels humens; ca fovan commissionai dad ir a ratscheiver quei, ca da buna veglia vegniva dau, tiers la casa d'ün rich marcadont, nua c'igl isch fova miez aviert. Enquei, c'els vulevan passar ent, udivan els igl patrun d'casa, c'el plidava grittentaus cun la fantschella, parquei c'ella e'gl far feug prendeva sulprins antirs, enstaigl da fender quels. A tal rigniar tadlavan els avont igl isch ün' urêla tiers; a lura mavan els en, a schenan agl marcadont la caschun da lur visita. Gleite mà 'l en üna combra, a vegniv' or cun 400 guineas, (anturn 5500 dils nos renschs) las dumbrà avont els, a las mettev' en lur burssa. Ils collecturs, ca havevan bucc spechiau ün aschi grond dun, pudevan bucc sa ratener da gir, c'els sa

schmarveglian sur tont bear, a schevan à gl mareadont, chei c' els havessan udieu avont igl isch. «Mes signiurs, raspundev' el ad els, la caschun da nies schmarvegliar ei anzachei da fig pitschna muntonza. Sco hum, ca ha ampreu a sà tener casa, spargn jou igl danêr, par puder tont pli bear dar, nua c' igl ei basegns a bein ampundeu. Gual tras quei, ca jou tegn igl meu adün' ansemmel, sunt jou vegnieus en igl vantireivel càss, da puder far d' igl bein.» Quonts bears sa turpegian da la spargniussadad, parquei c' els salvan quei par gitigonza, quonts sa turpegian da far d' igl bein, parquei c' els faulssamegn crein, ca quei seig sfar igl seu malnizamegn. Nunsaver ei la mumma digl vici.

*Chi ca schazegia nagutt las caussas pitschnas, va plaun a plaun a perder.* *Sir.* 19, 1.

*Mi musse, Deus, andreg duvrar*
*La tia buntad divina;*
*C' jou voluntus seig da gidar*
*À 'gl bandunau adüna.*
*Dai gratia, ca jou tegnig char*
*Tei, Deus, sur tutt; a tutt meu far*
*Seig lunsch da gitigonza.*

---

## 83. Igl hum migeivel a Genevra.

A miez igl 13vel seculum vivev' a Genevra ün burgeis da stimma, cun num Nathan, igl qual possidev' üna gronda rauba, ad haveva seu igl pli grond daleg a legrament da far d' igl bein ad auters. El spechiava bucc, sco p' igl pli daventa, da dar agid, antroqua quel, la miseria digl qual gli fova cunaschenta, s' aflà e' gl pli grond basegns, mo el vegniv' avont cun succurrer, a sa salvav' en quei cun üna niebla, prudenta charetia, ca schanegi' igl schvantirau cun la turp, c' ün ha, da stuver, dad auters ratscheiver beneficis. Suenter la mort da sia muglier a da seu parsu

figl, vegnit ei a gli e'gl senn, da dar assistentia er a paupers viandauns, a tier tala fin bagiav' el sper las stradas, ca meinan en Fronscha, ad en Italia anchünas grondas a bealas casas, en las qualas fova dad aflar p'ils viandauns tutts buns cundriz a tuttas commoditats. Er auters esters vegnivan dad el preus si fig migeivlamegn, a cun plascher surviv' el si adüna sez a ses gasts. Benedieus da quel, ca dat tier tutt bien c'ün fa, la sia benedictiun, haveva Nathan schon varga quaront' onns, continuau cun sia generusa hospitalitad, a seu num fova partutt auavont cunaschents, ad el vegniva, er en terras dalunsch navend, numnaus cun stima. Da quei temps fov' a Napoli ün Marquis da M***, igl qual, suenter haver viveu antroqua lur' en seu palaz modest a chiouamegn, vegniv' ussa, tras igl grond num da la generusa hospitalitad da Nathan, anridaus, da far igl sumgliont. Cunquei c'el vuleva prender igl cundriz da Nathan a seu sasalvar par muster, scha tarmettet el glieut fidada a Genevra, ca stuvevan gli dar novas da tutt quei, ca Nathan fagieva tier niz da paupers schvantiraus, a dad esters; sinquei ancuriv' el da far exactamegn suenter minchia caussa, da la quala gli fova vegnieu dau part, ca Nathan fagiess. Mo tonta breigia, c'el sa deva trasor, scha stuvev' el tonatont adün' udir, c'igl generus Genfer igl survargig ounc par bear. — Igl ei mai ün parsul pass, par curdar or da la vartid en igl vici, a cou, nua ca nagüna vera bassetia viva en igl cor, po vartid schubra bucc exister aschi' er cou. L'emulatiun da quei Marquis sa midà bein bauld en gelusia. Ussa fov' el parsulmegn sin quei patarchiaus, co vegnir tier pli grond num ad hanur, ca quei Nathan, igl qual el teneva par seu cunvival. Par vegnir tier quei, fagiev' el tutta caussa pusseivla; mo tutt adumbattem. Adüna vegniv' ei ad el faig a suver anzachei niev ad extraordinari da Nathan, adün' aflav' el novas difficultads, ca sa mettevan ancunter a quei, c'el havev' e'gl senn da

far. Uss parnev' el ent displascher a pittra carschadegnia. A damai c'el anchüns temps suenter perdev' üna gronda part da sia rauba, scha fov' el bucc pli e'gl cass, da far tont d'igl bein sco Nathan, nungir d'igl vargar, ad el daventav' ounc pli pitters. Sia gritta sa midà en rabgia; a quei Marquis da M***, ca havev' antroquan uss manau üna vitta senza blasem, curdà par scuvidonza en anzachei aschi schnueivel, igl qual sa parsul ün carstiaun schar vegnir e'gl senn, c'eis carscheus en vicis ad ei tuttavia andirieus. Las grondas vartids da Nathan fagievan, c'el igl hassiava sco anamig. El curdà si'gl abomineivel partrachiament, d'igl metter or d'peis. Mo damai c'el ascava bucca confidar quei ad anchün, scha sa mettet el sin viàdi cun anchüns serviturs, navend da Napoli cun quei parpiest, da prender a quel, ca parsuls gli fagieva malruvaus, la vitta. Suenter ün viàdi da 14 gis, rivav' el antrouqua treis huras da Genevra. El s'aflava, senza saver quei, sin ils beins da Nathan, ün hum, vegls a respetteivels, dad onns 70, igl qual gual lura, en vaschieu pauc buns, mav' avont üna da sias casas, a spass si a giu. Schibauld c'el cattà dagur glieut a cavaigl, scha ma'l ad els ancunter. Igl Marquis vegnit nontiers ad igl spià: sch'els segian ounc dalunsch da la casa da Nathan. «Vus essas fig datiers, gli fagiet el rasposta, a tutts quests beins auden tiers a gli.» — «Igl ancunascheits vus?» replicà igl Marquis da M***. — «Gie, schet Nathan, schon dagig annou.» Igl Marquis vegnit giu da cavaigl, a continuà: «damai ca vus igl ancunascheits, scha mi scheit pò, eis el daveras aschi virtuus, sco quei c'ün igl lauda dapartutt, a merita seu fardiglbein tutt quei laud, c'ün dat a gli?» — Ils carstiauns trovan mai suenter la paritta, — raspundet Nathan, — mo Deus parsuls sà, scha nus essan virtuus. Tont sco tucca tiers a mi, c'igl ancanusch schon da 70 onns annou, scha carteit a mi, jou hai aflau vid' el muncaments, d'ils quals

nagün sà nagutt, a jou sai or da mia aigna experientia, c'el el bucc vangonts d'igl grond laud, c'ün dat a gli.» — Igl Marquis, udint quei, dev' a quels ca fovan cun el, ün' ansenna, c'els duvessan ir ampau d'üna vart, a continuont da spiar Nathan, igl qual el teneva par ün survient, parnev' el or da sias raspostas, ca la fortuna gli hagig mess a mauns quest hum, par puder tont pli levmegn, exequir igl mal, c'el havev' e'gl senn da far. El igl rugà, da drizar en la causs' aschi, c'el da Nathan vegniss bucca veus, a sin la sera duvess el vegnir tiers el en igl vig, nua c'el havev' e'gl senn da star, ad el gli amparmettet er, c'el vegnig bucc a s'anriglar, da haver surveu a gli. Nathan gli scheva, c'el vessig da tumer nagutt, c'el possig ir en üna da las casas, lou datiers, a cumbein ca quella seig da Nathan, scha veglig el tonatont lugar la causs' aschi, da haver el parsuls l'hanur, da gli survir si, enquei ca seu patrun laschig sur' ad el, da ratscheiver ils esters, ca vegnian cou. Igl Marquis sa laschà quei plascher, a suenter d'haver clumau noutiers ses cumpoigns, pernet Nathan lur cavals p'igl ferein, a cummondà a'gl survient, c'el haveva lou, da manar quei signiur cun quels, ca fonan cun el, en casa. Er scummondà Nathan a gli ad a tutts ses survients, da bucca laschar ancorscher, chi el seig. Ad els sa salvavan punctualmegn suenter seu plaid. Ün manà quei Marquis da M***, en üna fig beala stanza. E'gl tschanar gli surviva si Nathan, ca rumaneva suenter parsuls tiers el. Ussa mettet igl Marquis a glisch quei, c'el haveva s'igl cor, a schet a Nathan, chi c'el seig, a ca seu patrun hagig faig a sia famiglia ün fig grond affrunt, p'igl qual el igl vegnig uss' a plidentar (igl qual el vegnig uss gli far endament). El gli det üna burssa cun tschient ducatas, ad igl rugà, da dar urden, c'el possig far vendetta: tier quei gli amparmettet el er, c'el igl veglig, suenter gli haver faig tal grond survetsch, prender cun el, ad igl remunerar (pagar)

richamegn. Schi bauld ca Nathan udi igl num da quei Marquis, ancorschet el gleiti, la caschun da sia gritta. El saveva bein, ca quel a Napoli havess sa dau breigia, da far a gli suenter; er gli fov' ei cunaschent, ca quel hagig pers üna buna part da sia rauba; ad ei gli fov' uss fig clar, ca quei, ca quest haigig e'gl senn da far, daventig or d' scuvidonz'a a desperatinn. El parnet las tschient ducatas, a schet, senza schar igl mender ancorscher a'gl Marquis, mussont vi sin ün guauldett, ca fov' ün quart' hura d'igl leug, nu' els eran: quei c'el hagig e'gl senn, sapig zunt levmegn daventar; seu anamig vomig minchia damaun a spass vi tiers quei guauldett; el stopig beinmarvegl sa far lou vi cun sia glieut a sa zupar; el veglig lur bucc muncantar da vegnir tiers el, a gli mussar la via, sin la qual' els ansemmelmegn, suenter haver mazau Nathan, possian, cun dar la fugia, sa cunsalvar. Igl Marquis, lagraus da quela nova, igl ambratschà. El parnet las basgniusas masiras. Mo dantont igl Marquis, da seu abomineivel parpiest mess en malruvaus a murtiraus da temma a d'üna mala conscientia, la cumpagnia da quel ca fa mal, manava vi la noig, sa bassava Nathan avont Deus, igl sabi regider, ad igl rugava cun larmas, da vuler midar igl cor da seu anamig. El havess pudeu, sch'el igl havess faig arrestar, far ir en nagutt quei, c'igl Marquis haveva preu avont sasez, gie, parfin igl surdar a'gl castig; mo igl generus vegl, or d'ün niebel moviment da la charetia divina, ca ten char igl anamig, griav' el nagutt auter, ca sia veulta, ad ei fagieva gis, c'el urav' ounc adüna. El veset seu morder mont e'gl guauld, t'igl leug c'el sez gli haveva mussau, a parnet, pleins d'fidonza sin Deus, las tschient ducatas, c'el haveva survegnieu, a mettet tiers ounc autras quattertschient, igl qual fagieva da lez temps üna gronda summa; a suenter haver traig en ün auter vaschieu, mà el parsuls e'gl leug, nua ca la mort sin el

spechiava. Schi bauld c' igl Marquis veset vegnint nies bien vegl, ca cun flis tenev' a bass sia vista, curret el a gli ancunter cun sabel traig, a suenter quei c' el igl havet tschaffau davos tier, schet el a gli: traditur, ti stos morir. Nathan mirà sin el, a schet a gli: «Marquis, cun chei hai jou quei meritau?» «Co, garit igl morder, ei quei bucc Nathan?» «Bein, el sez eis ei, meu figl, raspundet Nathan, jou sunt quel, ca amparmettev' a ti, da ti survir ancunter mei. Quest ei la via, sin la quala ti pos tras la fugia ta cunsalvar. Prende questa burssa, ti vens en quella, cun las tschient ducatas, ca ti mi has hier dau, ad aflar ounc autras quatter tschient, ca jou hai mess tier, parchei c' igl ei a mi cunaschent, ca ti has pers üna part da tia rauba. Stas ti tier teu parpiest, scha maze mei. Mo jou sai bucca crer, ca ti veglias Deus, igl qual ti ha da giuven ensi faig tonta gratia, dar si da tal guisa.» Enquei ca Nathan scheva quei, guardet igl Marquis sin el a surstet confus; seu cor vegnit surpreus da turp a da dalur. Muventaus e'gl cor da la generusitad digl vegl, curdà'l giu, senza puder far ün parsul plaid, avont ils peis da Nathan, a pigliav' anturn sia schanuglia. Nathan igl alzà si, a schet a gli, l'ambratschont: «ta turpegie bucc, meu figl, dad esser survintscheus! Bucca jou, mo la gratia surventscha enten tei. Deus ha tei vuleu bassar, par puder dar a ti tont pli grond' hanur. Ti vens e'gl avegnir ad esser bear pli stateivels en la vartid.» El igl manà sin quei en sia casa, igl tenet ounc pli c' ün meins tiers el, igl cunfortava, sc' ün charin bab, a vegniv' er cuntercomi dad el, sco d' ün ver figl da bein, hundraus a teneus char. A la fin pernet igl Marquis da M*** cumgniau, a Nathan teneva tont tier, c' el parnet quella summa, c' el gli haveva purtau tiers e'gl guauld.

*Ta lai bucc venscher igl mal, mo vensche ti igl mal cun bien. Rum.* 12, 21.

## 84. La famiglia vantireivla.

«Treis bellas caussas dat ei: cur frars ean parüna' vischins sa tegnian char, ad hum a dunna sa cuvegnian bein.» Aschi gi igl moralist Sirach, cap. 25, 1. 2. A ca quei seig aschi, po üns ver vi da Paul Wohlfeld a sia fideivla Gertrud. Els possidevan a Watzenhausen ün d'ils pli bells beins; lur uffonts fovan ils pli beinvi en tutt igl vig, lur oeconomia fov' ün muster par quels anturn anturn. Aschi fov' ei bucca stau adüna. Paul fova vivont staus fumegl gual sin quei bein, igl qual uss fova seu aigien. Seu patrun haveva faig üna grond' hierta, a fova ieus sin ün bein pli gronds, c'era curdaus tier a gli. Paul, cunaschents par brav hum a bun oeconom, daventà migiur da quei bein, scha gie c'el haveva, par sa drizar en, mai tschient cruschuns (thalers), ils quals el havev' en igl temps da seu survetsch sa vanzau. Damai c'el fova da bein a redlis a teneva char bien urden, scha dumondav' ün dad el nagün' autra sagironza. Sia Gertrud, ca haveva da ses honests, mo paupers vegls survegnieu nagün' autra caussa ca benedictiuns da Deus, vegnit tier el cun üna bella dotta, la quala üna parenta, ca fova morta, a la qual' ella tschunc onns gig haveva dau urden a flegiau, a purtau sias nauschas lunas cun gronda patientia, havev' ad ella cun testament faig si. Or da quels tschient thalers ad or da questa dotta fova vegnieu nou tutt quella rauba, cun cas' a curt, èrs a praus, horts a guaulds, a biesca a tutta mobilia en casa a clavau — a quei tutt tras l'observonza d'üna curta, clara regla, c'ha num: «ure a lavure!» Paul a Gertrud lavurayan ansemmel prus a fideivlamegn, tont s'c'els pudevan, a damai ca Deus ils benediva cun offonts, tenevan els er quels tier la lavur, aschi c'els havevan da rar da basegns dad esters, ils quals vulten esser bein pagai, scha gie c'els lavuran bucca tont bein. Cun tala perderta activitad, univan els er üna sabia spargniussadad, la quala fova

bein dalunsch da bassa gitigonza, mo ca ton a tont perneva scadün lubieu, gudoign a sa parchirava da dar or la mendra caussa malnizamegn. Questa spargniussadad sa mussava specialmegn en lur daviver ad en lur savaschir. En nagüna casa aflav' üns spisas da tonta vartid, a da tont bien gust, sco en la casa da Wohlfeld; parquei fovan er els tutts sauns a stevan bein; mo bunsbuns (delicatessas), c'ün sto cumprar, a ca ruinan la sanadad, vegniva bucc sin lur meisa. Aschia fov' er nagün en igl vig, vaschieu pli schuber a deschent, ca Wohlfeld a sia famiglia; mo bunamegn tutt lur vascadira fova lavur da Gertrud. Aschia vegniva tras quella regla d'aur:

„*Bucc cumpre quei, ca ti has bugient,*
*Parsul mai quei, ca ti stos ver.*"

tont bear spargniau, c'ei mai muncava danêrs par caussas basgniusas, a scha Wohlfeld fova qualcaussa culponts, schi munglav' ün bucc dumondar, parchei tutt igl pli pagav' el avont igl termin. Er amblidavan els mai vi dad urar, a quei cun devotiun, par daventar participeivels d'ils duns digl bien Deus. Damai ca nè luschentadad ne pupira, ca mussan bear mal, ils manav' en pruvament, schi pudevan els cun schubra conscientia, ad er cun laed cor mirar si tiers quel, c'ancanuscha ils cors d'ils carstiauns, ad er tschentar tutt lur fidonza sin Deus. Sin üna tala casa sto ruvassar la benedictiun da Deus. Lur lavur rendeva frigs. Tier bella spronza carschevan lur uffonts si; els fovan a'gl vig musters da parünadad, d'activitad, da deschentadad, da modestia, da cuntentienscha. Da rar vesev' ün els en cumpagnia cun auters, parchei c'els fovan nigliur aschi bugient,. sco en aigna casa. Cur Wohlfeld morit, vegls a saduls da viver, bargivan biadis bein sustentaus sper sia fossa, las figlias da Gertrud fovan dunnauns da grond laud, ses figls humens bein stimai; parchei ca las vartids d'igl bab a da la mumma fovan, sco custeivla part

d'hierta, vegnidas sin tutts uffonts, a la benedictiun digl bab havev' ad els tutts bagiau casas.

## 85. La mumma s'igl leg da mort.

Igl pauper Rudi seseva gual sper ses quatter uffonts. Avont treis meins gli fova sia dunna morta, ad ussa schescheva sia mumma zunt fleivla, sin üna bisacca d' strom. Quella schet a Rudi: «mi anquiere pò suenter miezgi ampau feglia en mia cuvria; jou scheal.»

*Rudi.* O mumma, schi bauld c'igl feug ei stiz en pignia, vi jou ir.

*La mumma.* Has ti ounc lenna, Rudi? jou creig bucc; ti sas bucc ir e'gl guauld navend da mei a d'ils uffonts. O Rudi, jou sunt a ti mai tier surcarg (grevetia).

*Rudi.* O mumma, mumma! gi quei po bucc, ti eis a mi nagün surcarg. Meu Deus, meu Deus! mai ca jou pudess a ti dar quei, ca ti has da basegns. — Ti has seid a fom, a ta lamentas bucc. Quei mi punsch' e'gl cor.

*La mumma.* Ta cumbregie bucc, Rudi! Mias dalurs ean, Deus seig ludaus! bucc grondas; Deus ven bauld a gidar, a Deus ven a render a ti, quei ca ti fas cun mei.

*Rudi.* O mumma! mai ha mia pupira mi faig tont mal, sco gual ussa, ca jou sai nè dar agid a ti, nè surlevgiament. Ach Deus! tont malmalsauna eis ti ad andiras, a portas meu maungel.

*La mumma.* Cur ün ei datiers a sia mort, scha dovr' ün pauc pli a quei c'ün dovra, dat igl bab da tschiel. Rudi, jou angrazg a gli; el mi fa ferm' en mia davos' hura.

*Rudi* (bargint). Manegias ti pia, mumma, ca ti vegnias bucca pli si?

*La mumma.* Na, Rudi, sagir bucc!

*Rudi.* O meu Deus!

*La mumma.* Quei seig teu cunfiert, Rudi; jou vom en üna meglra vitta.

*Rudi* (bargint). O Deus!

*La mumma.* Ta cunforte, Rudi; ti fovas la latetia da mia giuventegnia, ad igl cunfiert da mia vegliadegnia. Ad uss angrazg jou a Deus. Tes mauns vegnian ussa gleiti a serrar mes oegls. Lur vegn jou a vegnir tiers Deus, a jou vi urar par tei ad ei ven ad ir bein cun tei perpetnamegn. Ta ragorde da mei, Rudi. Tutt andirar a tutta breigia da questa vitta, cur 'gl ei vargau, sch'eis ei par nus tier niz. Tutt quei, ca jou sunt stad' or, mi ei cunfiert, mi ei sco soinch, schi bein sco tutt daleg a legrament da la vitta. Jou angrazg a Deus par quest surlevgiament e'ls gis da mia malsognia. Mo cur igl frig da la vitta madirescha 'gl autunn, a cur igl pumèr perda sia feglia par durmir 'gl unviern: lur ei 'gl andirar da questa vitta a gli soinch a sias latetias gli ean mai sc'ün siemi. Ta ragorde da mei, Rudi! Ei ven ad ir bein cun tei, tier tutt teu andirar.

*Rudi.* O mumma, chara mumma!

*La mumma.* Mo uss' ounc üna caussa, Rudi!

*Rudi.* Mumma, chei?

*La mumma.* Ei schei a mi dad hier annou, sc' ün crap si 'gl cor. Jou sto quei gir a ti.

*Rudi.* Chei has, da gir a mi, chara mumma?

*La mumma.* Jou hai hier veu, ca nies Rudeli sa zupava davos meu leg a mangiava or d' seu sacc trufels barsaus. El dev' er a ses fardigliuns, ad els mangiavan er dascusmegn. Quels trufels ean bucca nos; schiglioc havess Rudeli ils freu sin meisa, a clumau dadault a ses fardigliuns; ach! el havess er a mi dau ün, sco el ha faig quei milli gadas. Ei mi mava minchia gad' a cor, cur el curriva cun qualcaussa sin maun nou tiers mei, a mi scheva tont da cor: prend' er, tatta! O Rudi! scha quei char uffont daventass ün lader! O Rudi! quont grev' mi fa quei partrachiament e'gl cor! Nu' eis el, jou sto plidar cun el.

*Rudi.* O pauper mei! (El curra spert, anquier' igl matt, ad igl meina tier la mumma sper igl leg.)

La mumma zunt fleivla, sa metta cun breigia la davosa gada sin sêr, sa volv' anvers igl matt, prenda ses dus mauns en sia bratscha, a bassà seu chiau giu si'gl matt.

Igl pitschen bragia dadault. — Tatta! chei vol ti? Mieras ti bucc? ach pò bucc murir, tatta!

Ella raspundet cun vusch rutta: gie, Rudeli! jou vegn sagir bein gleiti a murir.

O Jesus, ach meu Deus! po bucc murir, tatta, schet igl pitschen.

La malsauna perd' igl flad, a sto sa fierer giu.

Igl matt a seu bab spondan bearas larmas.

Ei ven ad ella cun üna gada pli lev, ad ella gi: 'gl ei a mi schon megler, ca jou scheig.

*Rudelin.* Ti mieras ussa bein bucc pli, chara tatta?

*La mumma.* Fai po bucc aschia, meu char, jou mier gie bugient a vegn lur a vegnir er tiers ün char bab. Scha ti savessas Rudelin, sco jou sunt laeda, ca jou deig bauld vegnir tiers el, ti vegnissas bucc tont a ta cumbrigiar.

*Rudelin.* Jou vi murir cun tei, scha ti mieras.

*La mumma.* Na, Rudelin! ti vens bucc a murir cun mei; ti vens, scha Deus vult, ounc a viver gig a daventar bravs, a scha teu bab ven vonzei vegls a fleivels, lur vens ti ad esser seu agid a seu cunfiert. Neveras, Rudelin, ti vol ubbadir a gli, a vegnir da bein a far andreg? Quei mi amparmettas ti, meu char!

*Rudelin.* Gie, tatta! Jou vi far andreg, a vi, sco ei s'auda, far a gli par cummond.

*La mumma.* Rudelin, igl Bab da tschiel, tier igl qual jou uss bauld vegn a vegnir, veza ad auda tuttas caussas, ca nus fagein a chei nus plidein! Neveras, Rudelin, quei sas ti, a quei creis ti?

*Rudelin.* Gie, tatta, quei sai, a creig jou.

*La mumma.* Scha parchei has ti pia, hier davos meu leg dascusmegn mangiau trufels?

*Rudelin.* Mi pardune pò, tatta! jou vi quei bucca far pli. Mi pardunne pò; jou vi sagir quei bucca far pli, tatta!

*La mumma.* Ils has ti angulau?

*Rudelin* (bargint). Gie, tatta.

*La mumma.* A cui ils has angulau?

*Rudelin.* Agl — agl — miradur!

*La mumma.* Ti stos ir tier el, Rudelin, ad igl rugar, c'el a ti pardunig.

*Rudeln.* Tatta, par l'amur da Deus, jou asc bucc.

*La mumma.* Ti stos, Rudelin! par ca ti mai fatschias pli quei. Gi bucc plaid ancunter a và. Ah par l'amur da Deus, jou rog tei, meu char, er scha ti havessas fom, scha prend' po nagutt pli. Deus banduna nagün; el dat adüna qualcaussa. O Rudelin, scha ti has fom, ad has nagutt ad ei mounc a ti sin tuttas varts, — ta fide sin teu char segner, a bucc angular pli.

*Rudelin.* Tatta, tatta, jou vegn mai — mai bucc ad angular pli.

*La mumma.* Scha veglig pia meu Deus, c'ei mia spronza, po tei benedir. — Ad el parchirig tei, meu char! Ell' igl strenscha vi da seu cor, bragia a gi lura: ti stos uss ir t'igl miradur ad igl rugar par pardun. Rudi, va po er ti cun el, — a gi a'gl miradur ad a la sia dunna, ca er jou ils rogig par pardun, a c'ei seig a mi laid, da bucc puder turnar ad els ils trufels — gi ad els, c'jou veglig rugar Deus, da benedir 'gl auter, c'els han. — Ei mi fa tont mal. — Els han er aschi basegns digl lur, — a scha quella dunna lavurass bucca tont, gi a noig, scha pudessan els, cun lur greva casada, bunamegn bucca vegnir tras. Rudi, ti lavuras bugent ad els ün pêr gis, par c'el vegnig puschpei t'igl lur.

*Rudi.* Ach, meu Deus! dacor bugent, mia chara mumma. Ad el parnet igl matt p'igl maun a mà cun el.

Gertrud, la dunna d'igl miradur, fova parsula a casa, cur els vegninan, ad ella veset gleiti, c'igl bab ad igl matt havevan larmas e'ls oegls.

Chei vul ti, Rudi? parchei bragias ti? Parchei bragi' igl matt? spià ella migeivlamegn, a porschet agl pitschen igl maun.

Ach, Gertrud, jou sunt schvantiraus, raspundet Rudi. — Jou sto vegnir tier tei, parquei ca meu Rudelin ha anchünas gadas preu a vus trufels. La tatta ha hier catau d'agur, ad el ha quei confessau ad ella. Nus pardune quei faig, Gertrud! — La tatta ei si'gl leg da mort. Ach Deus! ella ha gual ussa preu cumgniau da nus. Jou sai d'anguscha a quitau bucc, chei jou gig, Gertrud; ella lei tei er rugar par pardun. — Igl ei a mi laid, c'jou ils sai ussa bucc tnrnar a ti; mo jou vi bugent vegnir ün pêr gis a lavurar parsuenter. Nus pardune! Igl matt ha quei faig or d'spira fom.

*Gertrud.* Bucc plaid pli da quei, Rudi! A ti char pitschen, vegn nou, mi amparmette, da bucc prender ad anchün qualcaussa pli. Ell' igl bitschà a schet: ti has üna buna tatta; vegn po er ti aschi prus a da bein, sco ella.

*Rudelin.* Mi pardune, chara dunna! jou vi, Deus sa quei, mai bucc angular pli.

*Gertrud.* Na, uffont! fai quai mai bucc pli, ti sas oune uss bucc quont paupers a schvantiraus ils laders daventan. Fai quei po bucc pli! A scha ti has fom, vegn ons tier mei, a gi a mi. Scha jou sai, schi vegn jou a ti dar qualcaussa par la fom.

*Rudi.* Gi pò a teu hum, ca jou gli veglig lavurar prusa fideivlamegn da tuttas huras; bugent vi jou schar trer giu ils trufels da mia pagaglia.

*Gertrud.* Da quei plaid' üns bucc, Rudi! Meu hum fa quei sagir bucc. Nus havein, Deus seig ludaus, cun la lavur vid' la baselgia, nus gidau ampaus si. Rudi, jou vegn cun tei tiers tia mumma, sch'igl ei aschi schliet cun ella.

Ella mettet a Rudelin en seu saccett, plein pumma secca — schet a gli ounc üna gada: «ti char, prende pò a nagün carstiaun qualcaussa; ad ella mà lura cun Rudi tier sia mumma.

A cur el sa mettet a raschlar, sutt ün nugêr, ansemmel feglia, par far pleina la cuvria e'gl leg da sia mumma, scha gidà Gertrud a gli a lur faschinanen els vi tiers ella.

Gertrud salidà la malsauna, la parnet p'igl maun a bargiva. Has ti a nus pardunau?

*Gertrud.* Ach, chei pardunau! Cathrina, vossa pupira mi và par cor, ad ounc pli teu bien parpiest a grond quitau. Deus ven senz' auter a benedir teu senn fideivel a teu quitau vi d'ils têS, ti da bein!

*Cathrina.* Nus has ti pardunau, Gertrud?

*Gertrud.* Plaide po bucc pli da quei, Cathrina! Mai quei garreg jou, da puder dar a ti en tia malsognia surlevgiament.

*Cathrina.* Ti fas bien, Gertrud! Jou angrazg a tï; mo Deus mi ven bauld a gidar — Rudelin! Has la rugau par pardun? Ha'lla pardunau a ti?

*Rudelin.* Gie, tatta, mire pò, quont bien c'ella ha faig. (El muss ad ella igl sacc plein pumma secca.)

Co jou cupid, schet la tatta; la has ti er rugau par pardun andreg?

*Rudelin.* Gie, tatta, tuttavia datschertamegn.

*Cathrina.* Ün sienett mi surprenda, ad ei mi ven scür avont ils oegls. Jou sto gir ün plaid, Gertrud, schet ella da bass a cun vusch rutta. — Jou ta less rugar ounc par anzachei; mo asc jou? quest uffont schvantirau ha a ti angulau — asc jou tei ounc rugar, Gertrud, — cur — jou

— — morta — — a quests paupers — — bandunaus uffonts — — els ean tont bandunaus. — Ella stenda or igl maun (ils oegls ean schon claus) asc jou ver spronza — — fai par cummond ad ella Rud — — Ella sparchit senza puder venscher da plidar.

Rudi carteva, c'ella seig mai endurmentada, a schet als uffonts; bucc ün fatschig plaid, ella dierma; mai sch'ei vegniss pò meglier cun ella!

Mo Gertrud schminava, c'ella saig morta, a schet quei a Rudi. Sco ussa quel, a sco tutts ses pischens devan ansemmel cu'ls mauns a bargivan, quei sai jou bucc descriver. Ti ca legias, mi lai quescher a bargir, parchei ca quei mi và par cor, c'igl carstiaun, en la pulvra da la terra, en la lavur a breigia madira tier la perpetnadad, a c'el en la pump' a daleg d'igl mund, en la bundonza malmadirs secca.

Patrachie pò, carstiaun, consideresche po igl grond valsent da la vitta si'gl leg da mort — a ti, ca sbittas igl pauper a sia miserabla conditiun, ad igl ancanuschas bucc — mi gì, sà quel murir aschia, quel c'ha viveu malvantireivlamegn? Mo jou quesch, jou vus vi bucc mussar, carstiauns! Mai quei havess jou bugent, ca vus sez arvessas ils oegls a guardassas sez anturn vus, nua ca vantir' a schvantira, nua ca benedictiun a schmaladischun ean en igl mund.

Gertrud cunfortav' igl pauper Rudi a schet a gli ounc igl pli davos giavisch da sia buna mumma, c'el havev' en sia dalur bucc udieu.

Rudi la parnet cordialmegn p'gl maun. Ei mi ancrescha fig par mia chara mumma! qnont da bein fov' ella. Neveras, Gertrud, ti vens a ta ragurdar da seu reug?

*Gertrud.* Jou stuvess haver ün cor, sc'ün crap, scha jou quei savess amblidar vi. Jou vi far cun tes uffonts, quei ca jou sai.

*Rudi.* A Deus ti ven a render quei, ca ti vens a far cun nus.

Gertrud sa volvet ancunter la fenestra, furva giu (fruscha giu) sias larmas da la vista, aulza ses oegls ancunter tschiel, suspira, prenda lur igl Rudelin a ses fardagliuns l'ün suenter l'auter, bargint cauldamegn, det urden tier la sutterrada a turna pir suenter quei, c'ella haveva faig tuttas caussas basgniusas, puspei en sia camonna.

---

## 86. Ils ovs da Pascas.

### Cap. I.

**»O wè, cou dat ei ounc pir bucc gaglinas.«**

Üna gada vivevan avont plis tschient onns, en üna pitschna vallada denter culms, anchüns paupers coiglêrs. La strechia vallada fova anturn serrad' ent da guauld a grippa. Las camonnas da la paupra glieut fovan en la vallada anturn, üna cou, l'autra lou. Anchüns tscharschêrs a primêrs sper minchia camonna, ampau êr cun garnezi parmavaun, glin a conif, üna vacca ad anzaquontas cauras, fova tutt lur richetia. Er gudogniavan els anqual hrizer cun barschar coigla par la Schmelza da fierr ca fova lou bucc da lunsch. Mo tier quei pauc, ca quella glieut havevan, scha fovan els tonatont ün pievelett fig vantireivel: parchei c'els giavischavan bucca pli. Els fovan en lur ruch viver, cun continuada lavur ad en strenga custimonza perfech sauns, ad ün veseva en questas paupras camonnas — quei c'ün vegniss en palazis ad ancurir adumbattem — humens vegls da pli ca tschient onns.

Ün gi, ca l'aveina antscheveva schon a vegnir alva, a c'ei fova fig cauld, vegnit üna matta da lou, ca parchirava las cauras, bunamegn stichia d'igl currer, a purtà a 'ls vegls

la nova, c'ei seig vegnieu en la vallada glieut estra, vaschi zunt curius, a da plaids aults — üna signiura, dus uffonts ad ün hum fig vegl, igl qual, cumbein c'el seigig vaschieus cun vascadira fig fina, parig tonatont dad esser mai lur survient. «Ach, schet la matta, quella buna glieut han fom a seid, ad ean fig staunchels. En quei c'jou ancuriva üna caura persa, vegniv' jou tier els sin la montognia, a mussav' ad els la via en nossa vallada. Nus lein po purtar or ad els anqualcaussa da mangiar a da beiver, a mirar, scha nus ils pudein questa noig duir (prender) sutt teg tiers nus, ner t'ils vischins.» Ils geniturs parnenan dabott paun d'aveina, laig a caschiel d'caura, a manan or.

Ils êsters havevan dantont sa mess en l'umbriva d'ün gripp enboscau, nua c'ei fova bien fresc. La dunna signiura seseva sin ün grond crapp cun mischel ad haveva cuviert (curclau) sia vista cun ün scindal alv da flor fin. Ün d'ils uffonts, üna dunnschelletta zarta, bella sc'ün aungel, seseva sin seu ravuigl. Ün survient en aulta vegliadegnia, hundreivels, fov' occupaus da scargar giu d'igl müll, ca fova grev cargaus, igl qual els havevan tier els. 'Gl auter uffont, ün viv a bi matt, tenev' a 'gl glimari avont carduns, ils quals el magliava cun cuveida.

Igl coiglêr a sia dunna manan vi tiers la signiura êstra cun veneratiun; parchei c'ün ancorscheva bein gleiti, vi d'la sia niebla furma, vid' seu satener a seu vaschieu leung ad alv, c'ella seig dad ault stand (aulta conduita). «Mire pò, schet la dunna da bass a seu hum, quont bi, cun cantunetts ei quei, c'ell' ha anturn culiez, ils spizlis fins, ca cuvieran bunamegn ils mauns zarts, a — mire pò — parfin ils calcêrs ean schi alvs, sco fluras da tscharieschas a fitai cun flurettas d'argient!» Mo igl hum blasmava sia dunna, a schet ad ella: «igl ei en teu chiau bucc auter ca vanitad! Als stands aults descha vascadira custeivla. Dantont fa igl vaschieu nagutt pli buns igl carstiaun, a cun

ils calcêrs fins ha la buna dunna bein stuveu schon far bears pass grevs, a savenz ir sin ruchas vias.»

Igl coiglêr a sia dunna porschenan uss a la signiura êstra laig, paun a caschiel. La signiura mettet anavos igl scindal ad ommisdus sa schmarveglianan da la sia beltetia a da sia migeivla vista. Ell' angratiava migeivlamegn, laschà 'gl uffont si 'gl ravuigl beiver or da la scadella pleina d'laig — a larmas sco cristaigl, flussiavan or da ses oegls, a bugniavan las bellas vistas, dantont ca la pitschna teneva ferm la scadella cun ommisdus mauns a buveva cun daleg. Er igl migeivel matt vegnit noutiers a buvet er. Sinquei parchiv' ella or igl paun — buvè lur 'gl amprim seza a mangià d'igl paun. A 'gl hum êster plaschev' igl pli bein igl caschiel. Dantont c'els mangianan, vegnivan or da tuttas camonnas, grond a pitschen noutiers, stenan anturn en ün rudi, ad observavan ils esters curiusamegn a cun sa schmarvigliar.

Suenter quei c'igl hum vegl fova seduls, rugav' el cun supplicar, c'anzachi denter els dettig pò par anchün temps a la signiura en üna camonna üna stivetta; ella vegnig ad esser a nagün grevaditschna, mo tutt pagar richamegn. «Gie, schett la signiura, cun migeivla, graziusa vusch, vus parneit pô puccau d'ünna mumma malvantireivla, a d'ils ses dus pitschens, ca tras sgrischeivla sort vegninan scatschai navend da casa lur.» Sin quel plaid passanan ils humens ansemmel a havenan cussegl, co far quei.

Sisum la vallada vegniv' ault si, or da grippa d'marmel chietschen, nounavont ün ual, ca deva giu, spimmont ad alv sco laig, da gripp sin gripp, a manav' ün mulin, ca gualmegn pendeva lou si vid'igl gripp. Da l'autra vart d'igl ual havev' igl mulinêr bagegiau ounc ün' autra bella casetta. Frili fov' ella, sco tutt las autras casas en la vallada, mai da lenn; mo amparneivla fov' la da guardar, migeivla en l'umbriva da tscharschêrs, a dada anturn d'ün

pitschen hiert. Questa casetta porschet igl mulinêr a la signiura par avdonza.

Mia camonnetta lou si, schett el, mussont cu'gl maun, sco la stat ad ei, dunt jou dacor bugient a mauns a vus. Ell' ei nova, a nagün carstiaun ha ounc en quell' avdau. Jou la hai bagegiau, par ir lur en ella, cur jou vegn a surdar igl mulin a meu figl. Quont marvigliusamegn ha Deus, quei char — angratiein a gli — quitau par vus! Pir hier hai jou vinscheu la lavur, ad oz pudeits vus schon ir en quella. Igl ei bein, sco sch'ella fuss gual par vus bagegiada. Ella vus ven sagir a plascher bein!» La buna signiura fova sur tal migeivel plaid ault legrada. Suenter quei, c'ella havev' ampau ruvassau, mav'ella bein gleiti si. Ella purtava la pitschna dunnschella si'gl bratsch, ad igl hum vegl manav' igl matt vi d'igl maun. Mo igl mulinêr catschav' igl müll. La signiura fova fig cuntenta da la casetta, a quei fova p'igl mulinêr üna gronda latetia. Ei fova schon provedeu üna meisa, anchünas supchias a legchieras (garvatz). Bellas tapetas a custeivlas cozas t'igl ruvaus da noig haveva la dunna manau cun ella s'igl müll. Ella stett schon quella noig cou, ad avont ca ir a durmir, angratiav' ella, cun ses dus pitschens, a Deus dacormegn, ca el la hagig, suenter leung ir anêr, laschau aflar ün convenient leug da refugi. «Chi havess quei carteu, ca jou, carschida si en palazis, mi vegniss a tener par vantireivla, d'esser prida si en tala camonna. Quont basgnius eis ei era p'igl vinavont, c'el seigig buns a plascheivels anvers igl pli bass! Savess el esser aschi dirs, a quei bucc far or d'migeivladad, scha duvess la prudienscha igl muventar coutiers.»

La damaun sisur vegnit la signiura bein marvegl, cun ses pitschens nounavont or da la bass' avdonza, par guardar ampau anturn en quella terra. Parchei c'igl gi avont fovan els memma staunchels coutiers. Cun grond legrament con-

siderav' ell' igl beal prospect. Las camonnas d'ils coiglêrs stevan giu bass e'gl verd da la vallada, sco semnadas or, adüna mai duas ner treis ansemmel. Igl ual d'igl mulin mav' en mez rudis, clar sco 'gl argient, par miez tras. La grippa da pliras calurs, pleina da bosca verda, vi da la quala las cauras ruievan, havess ün, sco la fov' uss d'igl solegl da la damaun sclarida, bucc pudeu maligiar pli bi.

Igl vegl mulinêr vegnit, schi bauld c'el veset la signiura cun ses uffonts, gleiti or d'igl mulin, sur igl graschel peoign nou, ca manava sur igl ual. Neveras, clumav' el' ün pli bi leugett ca quei cou, eis ei bucc en tutt la vallada! Cou dat igl solegl la damaun adün' igl pli amprim. Cur las camonnas giu sutt, sco gual uss, schein ounc en scür' umbriva, sch'eis ei cou si schon tutt, sco sulorau d'igl solegl. Gie savenz, cur en la bass' a humida (fiechta) vallada strusch ils chiamins pizan nounavont or da la grischa brinchina, ha ün cou si igl clar, blau tschiel.

Mo als uffonts da la signiura plascheva la roda d'mulin, ca sa volveva continuadamegn, schi fatschentus anturn, igl pli bein. P'igl matt fova particularmegn, la frantur d'igl mulin a la ramur da l'aua, ca pareva da cuir, sco laig ca buglia, ün grond daleg.

La matta l'ancunter haveva sia gronda latetia vi d' la crapetta targlischonta da beara sort calurs, ca, sco ella scheva, curdava en la splendur d'igl solegl da la roda, ca daguttav' adüna.

La signiura manava vi igl gi, cun drizar en sia œconomia, schi bein, sc'ei fova pusseivel en questa paupra vall. La glieut sa fagievan avont ün 'gl auter da la proveder cun vivonda, cun lenna, cun vaschella d'terra cochia, a cun autras caussettas. La matta, ca havev' ad ella 'gl amprim mussau la via en la vallada, ad haveva num Martha, vegnit tiers ella en survetsch.

«Oravont tutt, dovr' jou ovs! schett la signiura, cur ella vulev' ir a cuschinar. Mire pò, ca ti survegnias par pagament, anchüns.» «Ovs? spià Martha cun sa stupir, chei far cun els?» «Malparderta matta, schett la signiura, chei far? par cuschinar. Mai và a fai, ca ti seigias gleiti cou.» «Par cuschinar' schett la matta; mo ils utschelletts han gie uss nagüns ovetts pli, ad ei fuss bein donn. Quatter parsunas stuvessan bein haver anchüns tschient ovetts da maislis ner da parfinclas, par sa sadular.» «Chei batterlas ti, schett la dunna, chi plaida dad ovetts d'ils utschelletts. Jou maneg ovs da gaglinas.» La matta deva d'igl chiau a schett: «chei utschells quei ei, sai jou bucc, jou hai da quels ounc mai nagüns veu.» «O vè, schett la signiura, scha dat ei tiers vus pir bucc gaglinas!»

Damai ca las gaglinas vegninan manadas tier nus or da la terra da la damaun, scha fova da quei temps en plis logs üna gaglina daveras anzachei schi rar, sco uss ün pivun. La signiura saveva, cunquei ca spisas da carn eran cou bucc dad haver, en sia pitschna cuschinna bunamegn bucc sco sa gidar. «Jou havess mai patarchiau, schett ella, chei grond dun da Deus ün iev ei antroquan uss, ca jou survegn nagüns. Aschi mav' ei cun mei en mia peregrinatiun sthon cun milli canssas. Moungel a pupira han er lur bien, enquei c'els nus fan attentius sin bers duns da Deus, ils quals nus vivont bucc dichiavan, a nus mussan racunaschienscha.»

La buna signiura stuveva sa gidar fig scarsamegn. La glieut purtava dantont ad ella tiers diligentamegn, chei c'els mai cartevan, ca pudess ad ella esser amparneivel. Cur igl mulinêr pigliav' ün bi pesc, ner ün coiglêr ün pêr utschells, scha purtanan els quei gleiti ad ella tiers. Mo ils pli gronds survetschs fagiev' ad ell' igl vegl survient, ca fova vegnieus cun ella. Ella havev' ounc anchüns cleinods d'aur a custeivlas pedras. Da quei gli dev' ella

da temps en temps, ad el mava, a steva savenz davend anchünas emmas. Schi savenz c'el turnava, scha vegniv' el adüna cun da tutta sort caussas, c'el haveva cumprau ent par la pitschn' oeconomia. Mo la glieut cattavan d'agur, ca la signiura, suenter c'el fova turnaus, era savenz fig trista, ad haveva oegls cotschens d'igl bargir. Els griavan zunt fig da saver, chi ella seigig, a da nunder ella vegnig. Mo sez la spiar suenter quei, ascavan els bucc. Mo 'gl vegl hum schev' ad els, cur els igl spianan, nums aschi nuncunaschents, c'els savevan quels strusch gir suenter, ad ils havevan suenter ün quart hura schon puspei amblidau, antroqu' els a la fin ancorschenan, c'igl viv vegl havess mai seu spass cun els. Lura sa fàgievan els vid' ils pitschens. «Nus gi pò, schenan els a gli matt, co ha tia mumma num? Nus vulein quei lur a nagün gir. Nus gi mai en l'oreglia.» Cou schev' igl uffont zunt fig dascusmegn, mo er cun cor fig avêrt a confident: «aignəmegn ha'lla num mumma.» Sumgliontas raspostas dev'er la matta. La glieut stuvev' aschi schar sur a'gl temps, da scuvrir quest secret.

## Cap. II.

**«Deus seig ludaus, las gaglinas can ussa cou!»**

Üna gada vegnit igl vegl survient, ca haveva num Cuno, puspei d'ün viàdi a casa, a purtà ün gaglinêr si dies. En quel fov' ün chiet ad anchünas gaglinas. Ils uffonts en la vallada, vesent vegnir igl hum vegl, currevan els tutts ansemmel; parchei c'el purtav' adün' ad els anqual caussa — paun alv, primma tosta, üna pipetta, üna brunsinetta par lur cauras, ner schiglioc anzacheiett.

Questa gada fovan ils uffonts pleins marveglias chei seig en quella trucca cun gatter, ca fova bunamegn tutt cuverta cun teila, aschi c'ün saveva bucc andreg ver ent. Els igl cumpogniavan antroqu' avont 'gl isch da la signiura, la quala si'gl zug vegnit ora cun ses dus pitschens, ad ils

salidà. Deus seig ludaus, clumà la pitschna dunschelletta, a deva cu 'ls mauns ansemmel: las gaglinas can ussa cou!

'Ggl hum mettet giu la trucca, arvet 'gl ischett, ad ei vegnit lur 'gl amprim or ün pumpus chiet. Ils uffonts fonan stupi. «Chei curius utschi ei quei!» clumanan els; parchei c'els savevan ounc bucc, sco 'l havess num. Nus havein ounc mai bucc veu ün aschi bi utschi! Chei bella cruna ha 'l si 'gl cheau, pli bi chietschen, ca las fluras e 'ls êrs; a quont stupent bi targlischan sias plümas en brin a melan, ounc pli ca la mês madira e 'gl solegl da sera; a quont curius port' el la cua torta bunamegn sc'üna farcla!» Er las gaglinas plaschenan ad els fig bein. Ei fov' ün pêr neras cun cresta clar cotschna, ün pêr alvas cun tschupi, ad ün pêr brincotschnas senza cua. La signiura friv' or a las gaglinas anchünas boffas d'aveina. Las gaglinas picclavan sperti si, ad ils uffonts stevan a sa schanugliavan giu en ün rudi anturn, a guardavan tier cun grond plascher.

Cur l'aveina fova malgiada si, scha dev' igl chiet cun üna gada cun las alas a cantava — a tutts uffonts rievan dadault ansemmel, a sa legranan sur da quei. A mont a casa garinan ils matts tutts: «Chichirichi» a las mattauns fagievan quei ad els suenter, mo tont-a-tont bucc zunt aschi dadault. Cur ils uffonts vegninan a casa, scha rischdavan els d'ils utschells curius, ca seigian bear pli gronds, ca las tubas, gie, pli gronds c'ils corfs, a co els havessan schi bellas calurs, bein bear pli bellas, ca tutts utschells e 'gl guauld. «A, scheva la pitschna Maria, la soretta da Martha, co portan els si 'gl cheau üna capitschetta schi cotschna, sco ei fov' antroquan uss tier nagüns utschells d'igl guauld ounc en isonza.» Er ils vegls, sur da quei en marveglias, vegninan par mirar ils utschells êsters, a fovan er fig stupieus d'ils ver.

Anchün temps suenter antschevet üna da las gaglinas a cuvar. Martha la haveva da paschentar. La signiura mussav' üna gad' als uffonts da la vall 'gl agniv, ad ils uffonts tutts sa stupivan zunt fig, quont bears ovs quei seig. «Quindisch ovs; clumanan els; las tubas fan mai dus, auters utschells mai tschunc. O co mai ven questa gaglin' a puder schmagliantar tonts giuvens!» Cur ils giuvens antschevenan a vegnir or d'igl iev' scha vuleva la signiura far als uffonts üna latetia, ad ils laschà clumar. Mo, cunquei c'ei fova gual firau, vegnivan er bears gronds cun els. Ella mussav' ad els ün iev picclaus tras. O co sa legranan ils uffonts, c'igl giuven pluscheinett picclav' aschi fatschentusamegn, par vegnir or. La signiura igl gidav' or andreg. Ussa fova l'admiratiun ounc pli gronda, c'igl pitschen utschiett havess schon plümettas da flumm, tont bellas melnas, guardass tont viv or d'ils oegletts ners, a savess schon currer, dantont c'auters utschelletts vegnissan si'gl mund nieus, tschocs, a tuttavia nungidonts.

Quei havein nus mai bucc udieu, schenan ils uffonts, tals utschells dat ei bucc en tutt igl mund!

Cur la clutscha bella, targlischont nera cun la cresta cotschna sco scarlatta, en miez ses quindisch pluscheins cun plümettas melnas, l'amprima gada passav' or si'gl cispet verd, scha fova la latetia d'ils uffonts a da lur vegls tuttavia gronda.

«Caussa pli bella sa-n-üns bucc ver!» schett ün coigler A tadleit pò, schett üna dunna, co la veglia carmala ils giuvens, a co quels pitschenetts antallin, cur ella cloma, e savundan si'gl zug. Ei fuss da giavischar, ca vus uffonts er aschi savundasses adüna, cur ün vus cloma.

Ün matt vuleva pigliar ün pluschein, pi'gl observar pli datiers. Mo'gl pitschenett garè tont lamenteivel, ca si'gl garir curret la veglia anegiamegn noutiers a sagli cun alas

rasadas or sin igl cheau a gli matt, igl qual fig pigliava garint temma, a clumà par agid. Ella gli havess bein cavau or ils oegls, sch'el havess bucc si'gl moment puspei schau currer igl pluschein. Igl bab rignià igl matt, a la mumma schett: cun chei ifer a fideivladad sa prenda questa clutscha sura d'ils ses giuvens. Carstiauns parfin pudessan amprender dad ella.

Cur la gaglina aflav' üna buccada buna, scha gariv' ella si'gl zug, ad ils giuvens fastchinavan da vegnir ansemmel. La veglia la fagieva 'gl amprim en tocs cun seu piccel, a mettev' ad els scodangir avont. Scadün sa schmarvegliava, ca glimarietts tont giuvens, pauc pli c'ün gì vegls, savessan bucc mai schon currer, mo er schon magliar.

Ussa c'igl solegl sa zupav' ampau en las neblas — sa raspanan tutts pluscheins sutt la clutscha, a sa zupanan lou, par sa scaldar. «Quei ei bein igl pli bi, scheva la glieut, co ün chéauett sutt las alas da la gaglina, bauld cou, bauld lou, guarda nounavont, a sa lai ver, a sa fà lur aneg puspei en ün auter leug sutt ent.» Igl mulinêr a miez denter ils ners coiglèrs parsuls en vascadir' alva da farina, er' ün d'ils amprims en capir ad antalir, schett: «Chei caussa curiusa eis ei pò cun quests utschells êsters! Nus vesein bein Deus partutt en la natira; mo cur ün veza anqual caussa, c'ün ha mai veu, scha nus dat sia pussonza, sabienscha, a buntad tont-a-tont ounc pli bein e'ls oegls. Partarcheit pò, quont bien quei ei, ca quests pitschens utschelletts san cun üna gà currer a magliar; scha la veglia stuvess seza a tonts giuvens purtar tiers igl pavel e'gl piccel, sco la schvalma, scha vegniss ella bucc a fin; quont bien eis ei, c'igl ei schon en la natira d'ils giuvens, da currer suenter la clutscha, a da savundar sia vusch. Currissen els, enquei c'els san currer si'gl zug, cun üna gad' ün or d'gl auter; la veglia ils pudess bucc pli duir ansemmel, ad ils giuvens massen a perder. Cunzunt hai jou

marveglias da, nunder la gaglina prenda la curascha da defender ses giuvens aschi valorusamegn! Schon savenz sunt jou vegnieus vilaus, a las hai numnau balurdas, parquei c'ellas, tontas gadas, ca jou mava sper ellas vi, fugievan par gronda temma, üna cou, l'autra lou, cumbein c'ellas san dagig, ca jou fatsch ad ellas nagutt d'igl mal. Ad uss ei la natira d'igl glimari digl tutt midada, ad ella sa mett' en dustament ancunter ün hum, ner chi ca seig. Savenz mi fagieva quei plascher, sco las gaglinas fovan en dispitta par üna buccada, ca quella, c'aflav' ün toccett ampau pli grond, ei aschi scuvida, a curra aneg davend, a ca las autras curran ad ella suenter, a vulten quei ad ella prender. Mo uss ha'lla la sia angurdienscha (magliadria) tutt mess giu, ad ella seza cloma ils giuvens, a tucca nagutt, antroqu' els ean bucc tutts saduls. Jou creig, c'igl bien glimari moriss ons sez d'la fom, ca schar pirir ün d' ils ses giuvens. Igl charin quitau, cu 'gl qual la gaglina mein anturn ses giuvens zarts, anquiera nounavont par els vivonda, ils viventa, ils defenda, ils scaulda sutt sias alas — quei ha Deus plontau en sia natira. Aschi charinamegn ha Deus quitau par quests giuvens pluscheins! A nus duvessen pia esser starmentai? Duves el bucc haver ounc pli quitau par nus? — Bein daveras ha el ounc pli quitau par nus. Seigias pia nunstarmentai, chara glieut. Deus fa tuttas caussas andreg. El ha quitau par tuttas sias creatiras — mo oravont par igl carstiaun, igl qual ei en ses oegls pli ca tuttas gaglinas a tutts auters utschells en tutt igl mund.»

## Cap. III.

**«Uss dat ei ovs en bundonza.»**

Damai ca la buna glieut en la vallada fovan anvers la signiur' êstra stai adün' aschi zunt plascheivels, scha partarchiav' ella schon gig suenter, chei latetia far er ad

els ancunter, par dar ad els anchün surlevgiament en lur paupr' oeconomia. La buna signiur' haveva par quella caschun schanegiau fig ovs a gaglinas, a cunquei c'ella haveva uss' üna bella provisiun d'ovs, ad er bein bearas gaglinas ansemmel, scha tarmettev' ella la Martha en la vall, par envidar tiers ella tuttas mummas d'casa sin 'gl auter gi, c'era üna domengia. Ellas vegninen cun legrament, ad en lur la pli bella vascadira. En igl pitschen hiert havev' igl vegl servitur sompchiau üna meisa cun anzaquonts bauncs. Cou pernevan ellas plaz.

Martha purtava lur üna gronda canastra pleina d'ovs. Els fovan tutts aschi schubers, c'ün veseva bucc tacchel vid' els, ad alvs sco la neiv. Quellas dunnas sa schmarvegliavan a fovan stupipas bucca pauc, da ver tonts bears ovs. «Deus seig ludaus! schett la signiura, uss dat ei ovs en bundonza, ad igl ei en vardad anzachei bi da ver tonts bears a schubers ovs ansemmel. Mo uss vus vi jou er mussar, chei nizeivel diever d'casa ün sa far d'els.»

En ün cantun d'igl curchinett, giu bass vi d'ün gripp, fova faig feug. Üna gronda cazetta plein' aua, pendlava sur feug. 'Gl amprim rumpeva la dunna ün iev, par mussar, co el seig endadens, ont ca vegnir en l'aua caulda. Tuttas consideravan cun attentiun igl alv, bi clar, sco cristaigl, en igl qual la cugla melna gualmegn nudava. Ussa vegnivan tonts ovs, sco ei fova gasts, coigs rar. Sin la meisa fova sal a paun alv, tagliau si 'gl leung. La signiura las mussava d'arver ils ovs, ad uss sa schmarveglianan ellas tuttas, c'igl clar d'igl iev fov' aschi bi sco laig, a gual aschi, sco igl melan vegnieus dir. Mussadas da la signiura bogniavan ellas igl paun e 'ls ovs, a ludavan la spisa delicata. «Cou ha üns, schett la signiura, vaschi a spisa glaiti ansemmel. A quont bi a schuber ei 'gl alv a melan, quont amparneivel, quei tutt da ver! Quont spert, senza cunst a senza cust ei ün iev coig. Er par malsauns

savess üns bucc maneivel aflar üna spis' aschi bien marcau a ca nudregia tont.

Sin quei friva la signiura, ovs en pieugn cauld. Quei fova puspei par quellas femmas (coiglêras) üna caussa nova. «Quont bi eis igl melan daus anturn d'igl alv, schenan ellas, sco las grondas fluras e'ls praus, c'ean alvas a melnas, las qualas ün numma cups.» Ils ovs vegninan mess ün suenter l'auter, sin spinatsch verd, ca steva paregiaus en üna scadella grond' a platta — ad er questa spisa vegniva da tuttas ludada. Aschi fagieva la signiura ounc autras spisas cun ovs, a mussav' a quellas femmas, co c'ils ovs seigian bucc mai par sasez üna spisa sanadeivla, mo co c'els possian cun ounc pli grond avantaig vegnir duvrai par far las autras spisas pli mureivlas.

Si'gl suenter vegniva purtau si salatta bella verda. Cuno purtà ün taglier plein d'ovs, ca fovan schon vivont coigs dir, par c'els dantont vegnissen puspei freids. Igl lêger vegl schava par spass dar giu ils ovs, c'els rudlavan anturn si'gl plaun crapus. Las femmas davos meisa pigliavan temma, c'ellas garinan dadault. Ellas quitavan, c'ils ovs vegnissen a currer or. Mo co sa schmarvegliavan tuttas, cur la signiura parnet ils cros schuber navend, a scadün iev era tras a tras schi dirs, c'el sa schava tagliar. La caussa parev' ad ellas üna miracla. La signiura schett lur ad ellas, co cuir dir ils ovs. Quels lou mettet ella bi tagliai en tocs sin la salatta, ad er questa spisa gustava fig bien als gasts.

Suenter d'haver finieu igl past, parchiva la signiura or anchüns côts a pliras gaglinas denter las mummas d'casa. Ella schett ad ellas, c'üna gaglina ovig en ün onn tschient, antroqua tschientschuncont' ovs — sur da quei tuttas sa stupivan. «Pli ca tschient ovs! clumanan ellas. Chei niz en casa!» Las bunas mummas purtanan cun las gaglinas üna gronda latetia en la vallada; en tuttas camonnas fova

garir da latetia. La glieut en tutta la vallada benediva quella, ad angratiavan a Deus p'igl bi a nizeivel schangeg.

Ün leung temps fovan las gaglinas igl raschieni da minchia gi. Adün' observava la glieut ounc anzachei niev vi d'ellas, ca fova curius a nizeivel. C'igl chiet cantava la damaun, quei fov' als babs d'casa zunt char. «El fa aschi' a saver, schevan els, igl gi c'ei datiers, a clom' ils carstiauns, dad ir vi da lur lavur. Igl ei tuttavia üna nova vitta en nosa vallada, cur ün auda bein marvegl ils côts contar ansemmel, ad ün va bein legramegn vid' la lavur!» «Igl ei a schia schett igl mulinêr. Mo cur igl chiet conta a mesa noig l'amprima gada, scha clom' el a las cumpagnias lêgras cun vusch dedault tiers, c'ei seig ussa grond temps dad ir a ruvaus.»

A las mummas plaschev' ounc quei fig bein, ca la gaglina, schi savenz, c'ella ova, fa quei a saver cun seu cont. Minchia gada fov' ei latetia en casa, cur ella sa schava udir. «Aschia sa üns gie bein gleiti, schevan ellas, po cun üna gada prender a mauns igl nizeivel schangeg.

Babs a mummas d'casa schevan savenz denter els: «piglver quests utschells ean da Deus scafi aignamegn par la casa. Els sa tegnian aschi fideivlamegn vid' la casa, cunchischan mai dalunsch da quella, vegnian schi bauld, sc'ün els carmala, gleiti tutts anavos; gie els van la sera da sasez a casa, a spechian avont isch casa ner avont fenestra, antroqu' ün els lai ent. En casa datan ei grond niz, a d'ils muntaner, cust' ei zunt pauc. Els sa cuntentan cun criscas; cun vonzadiras schlettas, a cun autras caussas da pitschen valzent, c'ün targiess schiglioc en casa tier nagün niz auter. Gie, ellas van da marvegl antroqua sera oreifer casa partutt anturn, a griflan ad anquiran lur vivonda sezas ansemmel. Beara milli garnitschetts, ils quals cunzunt d'igl temps da mês ad e'gl scuder massan a perder, vegnian aschi ounc als carstiauns a niz. Las gaglinas ils anquiran

diligentamegn si, a datan a nus ovs par suenter. La pli paupra veua, ca pudess schiglioc tener nagün auter glimari d'casa, po ton-a-tont ounc tener üna gaglina, ad igl iev da minchiagi ei par ell' üna almosna da minchiagi.

Er ils dus uffonts da la signiura vesevan uss ent, vi d'igl qual els en la bundonza mai havevan patarchiau, chei custeivel schangeg da Deus ils ovs seigian. O quont lêds fovan els, cur els anqual gada pudevan mangiar la damaun ün iev en laig! Quont bunas fovan ad els ussa pliras spisas, las qualas parevan ad els vivont nunmangieivlas, parquei c'ei muncav' igl iev lient! Quont fig angratiavan els a Deus par suenter!

## Cap. IV.

### La festa d'ils ovs cun calurs, üna festa dad uffonts.

Dantont vargava la stad a 'gl autunn vi, ad igl unviern vegnit. El fova fig grevs, cunzunt par questa vallada salvadia. Las pitschnas camonnas lou eran antirs meins gual sco sutterradas en la neiv. Mai ils chiamins, ca fimavan, anzachei d'ils tegs, pizavan ounc si or da l'alva cuvria. Da la via, ca va denter la grippa si, vesev' üns zunt nagutt. Igl mulin steva eri, a las auas, ca curdavan ault giu, pendevan diras a senza ramur vi d'la grippa. Ün pudeva mai pauc vegnir ansemmel. Tont pli gronda fova la latetia, cur la neiv luava ad ei vegniva puspei primavera.

Ils uffonts da la vallada vegnivan bein bauld puspei si, a purtanan als dus uffonts êsters, Edmund a Blanda, las amprimas blauas violettas a flurs d'clav melnas, c'els en la vallada aflanan. Gie, els fagienan, schi bauld c'ei deva pliras da questas migeivlas flurettas, oreifer bells tschupêls blaus a melans. «Jou sto, schett la niebla signiura, a quests buns uffonts bein er far ün plascher. Jou vi far ad els sin Pascas, ca ven, üna pitschna festa dad uffonts. Parchei c'igl ei fig bi, c'ün fetschig als uffonts tals gis,

schi bein, sc'ün sa a pò tier gis da latetia. Mo chei dei jou dar ad els? Da Nadal hai jou dau ad els meila a nuschs par schangeg, la quala jou haveva faig vegnir par els. Mo da quest temps ha üns nagutt en casa, ca forza ün iev. La terra dat ounc nagutt nounavont, c'ün savess guder. La pumêra tutta a la bosca portan ounc nagüns frigs. Ovs ean ils amprims schangegs da la natira ca turnan puspei en vitta.

Mo, scheva Martha, mai sch'ils ovs fussan bucc tuttavia schi senza nagüna calur! Alv ei bein er bi. Mo las bearas calurs da la pumma, cunzunt las bellas vistas cotschnas da la meiletta, ei ton-a-tont ounc pli bi.

«Ti mi meinas cou sin ün partrachiament, schett la buna signiura, ca mi plai bucc mal. Jou vi cuir ils ovs dir, ad e'gl cuir eis ei caussa leva, da dar ad els calur. Las calurs da pli sort fan als uffonts sagiramegn gronda latetia.»

La perderta mumma ancunascheva da diversas sorts ragischs a miscels, c'ün sa duvrar, par dar bi calur. Ella deva lur calur als ovs sin diversas furmas. Anchüns vegninan bi clar blaus, auters melans, sco citronas, auters bi cotschens, sco las rosas. Anchüns havev' ella ligiau en cun feglietta verda, la quala dev' als ovs lur sumeglia, ad üna nunschenta bella furma cun bearas calurs. Sin anchüns mettev' ell' er' üna pitschna riema.

«Ils ovs da calur, schett igl mulinêr, cur el ils veset, ean gual dreg par la festa, nua ca la natira trai or seu vaschieu, a sa fitescha cun da tutta sort calurs. La buna signiura fa gual, sco nies Deus char, igl qual nus dat bucca mai mureivla pumma; mo la fa er ounc p'ils oegls bell' a migeivla. Sco el fa la tscharieschа cotschna, igl primm blau, igl per melan, aschia fa ell' er cu'ls ovs.

Igl gi da pascas fova questa gada ün oreifer bi gi da primavera — ün ver gi da lavada da la natira. Igl solegl splenduriv' aschi bi a cauld, igl tschiel era schi clar a

blau, c'ei fov' ün dalèg, a tutt sentiva nova vitta. La prada en la vall fova schon bell' a vêrda, a cou a lou fitada cun fluras da pli sorts calurs.

Schon gig avont rumper gi havevan la signiura, ad igl vegl Cuno sa faig sin via, par ir a baselgia, ca fova pli ca duas huras da lou davent, da l'autra vart d'igl culm. Ils babs a las mummas en la vallada, ad ils uffonts gronds, ca pudevan ir schi lunsch, manan er cun els. Anturn miez gi vegnit la signiura a casa cun agid d'igl müll, ca Cuno puspei manav' anavos; mo l'autra glieut vegniva cun lur uffonts, gig suenter miezgi, nêr pir ancunter sera.

Aschi bauld la signiura fova rivada, scha currevan quels uffonts, c'ün haveva schau a casa, vegls pressapauc sco Edmund a Blanda, ca fovan schon da gig envidai, pleins latetia si tiers ella.

La signiura ils manava e 'gl hiertett, ca Cuno haveva e'gl onn vargau, fig enbellieu (faig fig bells). Datier üna pareicrap, sin fundament, bi curclau cun sablun, fov' üna meisa ovala, ussa cuvêrta cun üna cozza da calurs. Baucs da cispet, cun vêrd bi a fresc, circumdevan quella. Ils uffonts sa schentanan anturn anturn la meisa, ad a miez denter els, Edmund a Blanda. Tutts cun vista migeivl' a legra spechiavan vess sin las caussas, ca havevan da vegnir.

Ei fova veramegn anzachei zunt amparneivel da guardar igl bi rudi da cheaus cun cavells melans a brüns, a tutt quellas vistettas cun fresca calur. «Nagün tschupi da fluras ei schi bells, scheva la signiura ancunter saseza, er sch'el fuss faigs cun las pli bellas rosas a gilgias.»

Uss 'gl amprim rischdava ad els la signiura fig clar a bi, parchei c'igl soing gi da Pascas seig üna aschi gronda festa da latetia — a lura vegnit purtau si üna gronda scadella pleina laig buglint, cun ovs batteus lient. Scadün survegniv' ussa sia part, a sa schava quella zunt bein plascher. Sinquei manà la signiura ils uffonts tras

ün isch d'üna vart d'igl hiertett, en ün pitschen guauld da pigns, ca fova spêr igl hiert. Denter la pigniola giuvna fovan cou a lou logs cun cispet bi vêrd. Cou scheva la signiura a'ls uffonts, scadün deig cun mischel, ca fova lou en bundonza vi da crapa a plontas, far ün pitschen agnivett. Els ubbadinan cun legrament. A'ls uffonts ca savevan quei bucc far andreg, havevan ils auters da dar agid. Scadün stuveva bein far par senn, qual a nua seu agnivett fuss.

Ussa turnanan ils uffonts puspei anavos en 'gl hiert, mo mire — cou vesenan els sin üna meisa üna gronda veschla da paun cun ovs, la quala fova furmada sc'ün grond tschupi. Scadün survegniv' uss' ün grond tocc veschla. Dantont c'ils uffonts mangiavan, schlahigiava (mava) Martha cun üna gronda canastra pleina d'ovs da calur, dascusmegn e'gl guauldett, a parchiv' ils ovs en ils agnivetts anturn, ad ei fov' üna caussa zunt bella da ver ovs blaus, cotschens a melans a da quels cun pliras calurs, en ils schubers agnivetts da miscel lomm verd a melan.

Suenter quei c'ils uffonts havenan mangiau avunda, schett la signiura: «vegnit ussa, nus vulein mirar, nu' ils agnivetts ean.» En ils agnivetts fovan tschunc ovs dad üna calur, a sin ün da quels stev' üna riema. Vesent quei garrivan ils uffonts par latetia. Lur legrament fov' aschi grond, c'ün sa bucc descriver. — Ovs cotschens! Ovs cotschens! clumà l'ün, en meu agnivett ean spir ovs cotschens.» «Ad en igl meu blaus, clumav' ün auter, o, tutts schi blaus, sco uss igl tschiel.» «Ils mes ean melans, gariv' igl terz, ounc bear pli melans, ca las flurs d'clav, nêr ca la bula (mulin) clar melna, ca sgola lou!» «O quei sto esser gaglinas bellas da marveglia, clumà ün matt pitschen, parquei c'ellas fan aschi bells ovs. Quont bugent las vesess jou!»

Ei, schett la soretta da Martha, la pli pitschna denter tutts uffonts, las gaglinas fan daveras nagüns schi bells ovs. Jou creig zunt, la leuretta ils ha faig, ca sagliv' or da la gianeivra, a curriva navend, enquei ca jou vuleva far lou igl agnivett. A tutts uffonts rièvan ansemmel, a schenan par spass, la leur fa ovs gaigls. Ün plaid da spass, ca ven en anchüns logs ounc si 'gl gi d'oz duvrau.

«O cun quont pauc, schett la signiura, sa üns far a 'ls carstiauns üna gronda latetia! Chi duvess bucc cumparchir bugent; cunquei ca dar ei gie, sco igl Segner gi, caussa pli beada, ca ratscheiver! — Fuss ün pò ounc sc'ün uffont! Üna tala latetia sentan denter ils carscheus mai quels, ca conservavan lur cors schuber a senza culpa. Mai quels vivan ounc e'gl paradis da l'uffontadad — en quei reginavel da Deus da latetia nunnuscheivla.

Ussa fagieva la signiura a'ls uffonts puspei ün auter divertiment innocent. Anqual uffont, ca haveva survegnieu mai ovs blaus, havess gieu bugent er ün chietschen a melan. Cun quels, ca havevan ovs cotschens, melans nêr gaigls mav' ei gual aschia. Parquei schett la signiura a'ls uffonts, c'els duvessan baratar ün cun l'auter. Mai igl iev cun la la riema deig bucc vegnir baratau. Quei fov' uss' üna nova latetia, ca scadün uffont en quella guisa survegniv' ovs da tuttas calurs. «Mireit, schett la signiura, aschia sto üns gidar ün l'auter. Sco 'gl ei cou cu 'ls ovs, aschi' eis ei cun milli autras caussas. Deus ha parchieu or ses duns aschia, par c' ils carstiauns deigian legrar ün 'gl auter, ad ün 'gl auter sa tener char. Fuss pò minchia barat, nêr cumpra conditionau, sco vies pitschen negoci cun ovs, nua ca adüna ommisduas parts gudognian, a nagün perda.

Igl pitschen Edmund legiva sia riema. Ün matt d'ün coiglêr fova giu da quei zunt stupieus. Parchei ca lura da quei temps dev' ei ounc paucas scolas, a bears carscheus savevan strusch, c'igl legier a scriver seig qualcaussa bella

a nizeivla. Quei matt vuleva bein anèg saver, chei stettig scritt si 'gl iev. O, üna riemetta sur tuttas caussas bella, schett la signiura. Taidle pò: «A Deus par spisa a buvronda — Seig tia racunaschienscha gronda!» Ella dumondav' ils uffonts, sch' els seigian adüna stai racunaschents a Deus par talas caussas? Ussa pir dev' ei ad els en, d'angratiar a Deus p'igl legreivel past a par ils bells ovs, a quei fagievan els lura beingleiti dacormegn, suenter antruvidament da la signiura.

Mo ussa vuleva scadün uffont saver, chei stettig sin seu iev. Tutts ancarsavan en (sa squitschont devan anturn) la signiura. Tutts ils pitschens maunetts, ad en scadün maun ün iev, fovan stendis or ancunter ella. Tutts clumanan sco cun Üna bucca: «Chei stat si 'gl meu? Chei si 'gl meu? Co ha 'gl meu num? O legeit igl meu 'gl amprim?»

La Signiura stuveva far quescher, a mettev' ils uffonts en ün rudì. Ussa legiv' ella, sco els en ritscha stevan, ün spruchett (versett) suenter 'gl auter. Scadün uffont griava fig da saver, co sia riemetta haigig num. Tutts uffonts taidlavan sin la signiura, a vulvevan bucc igl œgl navend dad ella, cur ella legiva puspei ün versett.

Las riemettas fovan adüna messas mai en anchüns plaids. Tuttas ansemmel, aschi bein sin ils ovs, c'ell' ussa, sco sin quels, c'ell' ounc sunter parchiv' or, fovan pressapauc sco savunda:

1. *En tutt teu far,*
   *Figl, Deus ten char.*
2. *Deus veza tei,*
   *Puccau bucc fai.*
3. *A Deus par spisa a buvronda*
   *Seig tia racunaschienscha gronda.*
4. *Cor, ca grau sà*
   *En tschiel si và.*

5. *Sin Deus ta fida,*
*En tutt basegns el gida.*

6. *Zunt miser ven,*
*Chi Deus bucc ten.*

7. *Chi c' a Jesu fa hanur andreg,*
*Salva quei, ca el cummonda, cun daleg.*

8. *Fliss ad uratiun,*
*Fa perdert a bun.*

9. *Prus' a schubra ei adüna*
*Una perla bein zunt fina.*

10. *Un bien uffont*
*Fa par cummond.*

11. *Cu 'gl agiensenn*
*Gudoign bucc ven.*

12. *Un schuber cor*
*Dost bear dalur.*

13. *Chi sa turpegia*
*Quel Deus varnegia.*

14. *Sco bella flur*
*Ei ün schuber cor.*

15. *Modest senn teu*
*Zunt bi vaschieu.*

16. *Sch' ün mansegnias gì,*
*A quel crei üns bucca pli.*

17. *Igl glisneregn*
*Iev malmundegn.*

18. *Paun cun savur*
*Dat bi calur.*

19. *Nuncustimonza*
*Dat nauscha spronza.*

20. *Igl hum ca temma Deus,*
*Quel gida nu' c'el sa a pò.*

21. *Giti fa dir*
*Igl cor sc' ün mür.*

22. *Igl hass, la gritt' a scuvidonza*
*Port a chi donn, ei nausch' isonza.*

23. *Chiou a migeivel*
*Pli c'aur custeivel.*

24. *Patienti' e'gl andirar*
*Daleg da tschiel ven dar.*

25. *Bucc aur, mo far andrèg,*
*Dat grati' a fa parfech.*

26, *Conscientia ruvaseivla*
*Ei dulsch' ad amparneivla.*

27. *Chi bien ca fa,*
*Léd cor quel ha.*

28. *Tier tia mort Seis rastiau;*
*Beada sort, Ven ti gnir dau.*

29. *Daleg d'igl mund Va vi anèg;*
*Stateivel zunt Chi fa andrèg.*

30. *Als prus en tschiel sort buna*
*Ven cun perpetna cruna.*

Scadün uffont sa deva tutta breigia, da tener endiment sia riema, a repetiva quella, cur el era parsuls, adüna tiers sasez, par bucc l'amblidar.

La signiura spiav' uss tutts anturn anturn, scha scadün ounc sapig seu spruchett. Cou a lou stuvev' ella gidar ampau suenter. Mo gleiti saveva scadün gir igl seu, bi a claramegn. Gie bears fagienan par senn er sin las riemettas dils auters. Davontier saveva bunamegn minch' uffont tuttas riemas ordador. Sch'ün numnava mai 'gl amprim

plaid, scha savevan els bunamegn minchia gada, igl spruchett gir antroqua la fin. A sch'ün scheva a quests l'amprima ritscha, scha savevan els l'autra sagir a franc. Tont en üna gada, ad aschi levamegn, cun dalèg a rir, havevan ils uffonts ounc mai ampreu.

Ils babs a las mummas, ad ils auters uffonts, ca dantont fovan vegni a casa, ad udinan igl garir da latetia, ca resunava da la vall giu, faschinavan dad ir si, par mirar ad taidlar, chei quei seig, ad els fonan tutt stupi. «Schi bear schenan els, amprendan ils uffonts ordador strusch en ün miez onn, sco cou en üna mes' hura. Igl ei bein ver: «Dalèg ad amur, tier üna lavur, fa bein gartiar, c'ün po sa legrar.» Mo far c'ils uffonts han dalèg, schett igl mulinêr, quei sa bucc minchün. Cou ten ei! — Quei ei bein bear ampreu. Quei ei gie curtamegn tutt la moral par uffonts, quont bein sa quella signiura ir anturn cun uffonts.

La signiura schangiav' ussa or als auters uffonts ovs gaigls a veschlas, a schett ounc a tutts: «Ils ovs da calur pudeits vus mangiar a casa; mai quels cu'gl versett stuveits vus tener si par üna ragurdonza.» «Quels mangiein daveras bucc! schenan ils uffonts. Quels tenein nus si. Igl versett ei gie pli valsent c'igl iev.» «Quei ei el piglver, schett la signiura, scha vus quei fàgieits, chei c'el vus mussa.»

Ella exhortav' uss ils geniturs, da far als uffonts, cur bein sa dat, endiment ils spruchetts. Ils geniturs fagievan quei. Sch'ün uffont vuleva bucc si'gl zug savundar a 'gl plaid, sch'alzav' igl bab seu dett a scheva: «ün bien uffont» — ad igl uffont scheva: — «fa par cummond!» scha ubbadiv' el lura bein gleiti. Sch'ün uffont vuleva gir mansegnias, scheva la mumma: «sch' ün mansegnias gi, — a quel crei üns bucca pli!» continuav' igl uffont, vegniva cotschens a sa turpiava da gir mansegnias. Ad aschi fagievan ils geniturs er cun las autras riemas.

Ils uffonts schenan ounc fig savenz, en tutt lur vitta havessen els mai gieu ün aschi legreivel gi. «Scha seigias pia er diligents (flissis) scheva la signiura, da far, sco ei stat en igl spruchett, a lura dunt jou a vus minchi' onn üna tala festa dàd ovs. Mo chi c'ei nauschs a bucc savunda, quel asca bucc vegnir coutiers. Parchei c'ei dei esser üna fêsta mai par buns uffonts.» O, quont buns ad ubadeivels daventanan lur ils uffonts en la vallada.

## Cap. V.

**Ün pêr ovs — pli valsent, ca sch'els fussen d'aur.**

Denter quels, ca fovan presents tier la pitschna fêsta p'ils uffonts, haveva la signiura observau ün giuvnal êster, igl qual a miez denter glieut lêgra, steva tutt trists. Igl giuvnal pudeva haver anturn sedisch onns. El fova vaschieus zunt pauper, ton-a-tont havev' el üna niebla furma, a la calur da sia vista fluriv' en innocentia; ses cavells bells melans tonschevan giu sin las spatlas, ad enten maun havev' el ün leung fist da peregrin.

Suenter quei, c'ils bears havevan sa faig navend, spià la signiura, pleina compassiun: parchei c'el seig aschi trists. «Ah, schett igl giuvnal, a grossas larmas currevan giu da sia vista, meu bab, ca fov' ün tagliacrapa, ei morts, c'igl ei treis emmas. Cun mia mumma a mes dus pitschens fardagliuns, ün matt ad üna matta, va ei ussa fig grev. Mei vult igl frar da mia mumma prender si, a mi mussar igl mastregn da meu bab, d'igl qual ei igl seu êr, par ca jou possig muntaner mia mumma, a mi gidar anavont en igl mund. Tier el vom jou ussa. Vegn huras hai jou schon faig, a bunamegn ounc tont viàdi hai jou da far.

Parchei c'igl aug avda dalunsch da cou, en ün' autra vallada.

Quei mav' a la signiura fig par cor, cunzunt parquei ca sia aigna sort sumgliava ampau a la sort da la paupra

viena digl tagliacrapa. Ella gli deva da mangiar ovs en laig a veschlas, a schangiav' a gli anqualcaussa par sia mumma, par dar cun quei ad ella anqual surlevgiament. Edmund a Blanda havevan êr gronda compassiun cun el. «Cou, schett Blanda, porta quest iev chietschen a tia pitschna soretta, a la salida bein migeivlamegn.» «A quest iev blau schett Edmund, mi porta a teu frarett par ün salid, a gi a gli, c'el deig üna gada vegnir tier nus. Nus gli vulein lur êr metter avont suppa d'laig a veschlas cun ovs lient.» La mumma fagiet bucca da rir, mav' ounc par ün iev calurau, a schett: «Quest iev cou dai a tia mumma. Igl spruchett sisur ei igl pli bien cunfiert, ca jou sai dar ad ella: Sin Deus ta fida, — en tutt basegns el gida! ad aschi ven igl iev ad esser par ella ün schenc bucc nunamparneivels, gie, sch'ella savunda, igl pli bun schangeg d'igl mund, c'ün sa mai far ad ella.

Igl giuvnal angratia dacor. Igl mulinèr igl parnett sur noig en casa, a la damaun sisu, cur la pizza da la grippa, ca circumdeva la vallada, splenduriva, sa mettev' el sin via cun sia valisch, en la qual' igl mulinèr haveva mess en paun d'aveina, a caschiel caura.

Fridolin, aschia havev' igl giuvnal num, viagiava par la montognia, sur aulta grippa a tras bassas valls spert' anavont. La sera d'igl tierz gi fov' el ounc mai ün pêr huras da l'avdonza da seu aug. A mire cou — en quei c'el aschia, sin via graschla, vi d'igl ur d'üna tschiel — aulta pareicrap mava, guardont giu en la bassa schnueivla cavorgia denter grippa enboscada cun schnavur, vesev' el ün cavaigl cun ferrein a sella; la cuvria fova bi cotschna sco scarlatta, ad igl cavester pareva spir aur. Mo igl cavaigl guardav' en ault, si ancunter el a hinniava, sco sch'el sa legrass da ver ün castiaun, a sco sch'el igl vuless far beinvegnint cun grond a dadault jubilar.

«En tutt igl mund, schett igl giuvnal, sco mai ei quei bi glimari vegnieus giu en questa bassa cavorgia. Sco ei para, aud' el tiers ad ün Cavalier. Mai sch'igl ei a'gl patrun, a'gl, qual el auda bucc scuntrau anqual schvantira. Ün cavaigl cun sella, senza hum, en ün tal leug ei adüna üna caussa, c'ün peglia temma. Ei mi ven mal e'gl cor; ton-a-tont sto jou saver, chei quei seig.» El ampruvava da rivar giu; mo gig adumbattem, cumbein c'el fova fig cudescheus dad ir par la grippa. A la fin aflav' el ün graschel truig denter grippa, ca l'aua d'igl ault giu haveva cavau, mo ca fova ussa schig, cou vegniv' el vantireivelmegn giu. Cou vesett el ün hum da niebla parsuna a vaschieus da cavalier, ca schescheva sutt üna palma d'ün gripp en. Sia capeglina targlischonta, cun igl pompus maig da plümas fovan spêr el, a la lontscha fichiada en. Mo igl hum era fig blaichs (alv, senza calur), ad igl giuvnal saveva bucc sch'el mai diermig, nêr sch'el seig morts. Cun compassiun mav' el vi tier el, igl parnett migeivel p'igl maun, a schett: «haveits mal, char signiur?»

'Gl hum arvè si ses oegls, ad ils fichià s'igl giuvnal, suspirà, ad ampruvava da plidar. Mo el radiva bucc ün plaid nounavont. Lura mussav' el cu'gl maun sin la bucca, a sin la capeglina c'era spêr el. Fridolin antalgiva, c'el veglig da beiver, parnett la capeglina a mà par aua. Ün pêr salischs vêrds giu bass en ün ancarden da la cavorgia parevan da gir, c'ei seig aua datiers. El mà vi, aflà terratsch bletsch, rivava ün tocc denter gripp' a bosca si, a mire — cou flussiav' üna fontaunetta, clara sco cristaigl, or sutt ün crap cun mischel, nounavont. Fridolin amplanè la capeglina, a faschinava tier quel, ca haveva seid. El buveva pli gadas ad en leungs zigs. Plaun a plaun gli vegniv' igl plaid. «Angratiament a Deus!» fova seu igl amprim plaid. «Ad er angratiament à ti, migeivel giuvnal, continuav' el cun raucha vusch, pusont (mettent)

igl cheau s'igl maun cumbel. Tei mi ha Deus tarmess tier, par ca jou pierig bucc. — Mo quont grond' ei mia fom! Has bucc üna buccada paun tier tei?»

O meu Deus, clumà Fridolin, mai scha jou havess saveu quei pli bauld. Igl paun d'aveina a caschiel d'caura, ca jou havev' en mia valisch, ei schon tutt consumau. Mo chei mi ven endiment, clumà 'l cun sa legrar, cou hai jou ounc ils ovs. Quei ei üna sauna, nudrionta spisa.

El sa schentà spêr igl hum giu sin terra, c'era cuvêrta da griess cun mischel, parnett ils ovs calurai nounavont, mundett bein gleiti ün, taglià cun seu cunti da sacc, sco schnizlas da meila, en tocchetts leungs, a dett a gli ün toccett suenter 'gl auter. Igl hum mangià cun dalèg, buveva puspei denter en, a mangiava lur puspei.

Fridolin vulev' igl terz iev er rumper. Mo 'gl hum schett: lai esser. Mangiar memma, cunzunt suenter haver gieu gig fom, ei bucca bien. Jou hai uss' avunda. Cun tont dalèg hai jou ounc mai mangiau en tutt mia vitta. Ei fov' ün past da reg. Jou sent, grati' a Deus! schon pli possa, continuav' el, a sa drizà si en sêr. O, scha ti fussas bucc vegnieus, sagir ca questa noig fuss stada par mei la davosa.

«Mo, schett Fridolin, consideront pli bein igl gurett ca targlischava, a la vascadira da calurs pompusas, co pò vegnivas vus, niebel cavalier, cun vies cavaigl, giu en questa schnueivla cavorgia?»

«Jou sunt mai ün survient d'ün niebel, schett igl hum, a sunt schon anchünas emmas sin viàdi lunsch anturn, en fatschendas da meu signiur. Cou sunt jou ieus a nêr en questa muntognia pleina guauld. La noig mi surcurdava. En igl scür curdà jou anèg, cun meu cavaigl, d'igl teis precipici lou, giu en la bassetia. A'gl cavaigl, c'ei ferms sin combas, fagiett eł nagutt. Mo jou mi hai faig mal cou vid' la comba, c'jou sai bucc ir pli, a mi sai er bucc

pli alzar par ir si'gl cavaigl. Igl ei daveras üna miracla, ca hum a cavaigl can ounc ent vitta. Jou sai a Deus bucc angratiar avunda. Jou ligià sura mia plaga; mo igl mal da la plaga, ad igl freid mi fagieva tremblar. Jou haveva mi schon ramess da morir d'fom denter questa grippa. Cou mi cumparas ti, bien giuvnal — sc'ün aungel da tschiel. Gi pò, co vens ti cou, en quest dasiert, nu' c'ün veza bucc olma?»

Fridolin rischdava si, ad igl hum taidlava tier attentiusamegn, a fagieva denter en da tuttas sort spiàdas. «Curiùs, schett el, mussont sin la crosa d'ils ovs, ca fova si'gl mischel cou a lou, ca quella ei schi bella cotschna a blaua. Tals ovs hai jou ounc mai veu. Co, mi lai ver 'gl iev, c'ei ounc antiers, a ca ti has mess puspei en tia valisch, mi lai igl pò ver ounc üna gada pli bein?»

Fridolin gli deva quel, a raquintava, co el igl hagig survegnieu, igl hum considerav' igl iev fig attentiùs, a larmas gli vegninan e'ls oegls. «Meu Deus, schett el, quei ca stat si'gl iev, ei bein zunt ver: Sin Deus ta fida — En tutt basegns el gida. Quei hai jou uss' experimentau. Cun caulda devotiun supplicav' jou Deus par agid en questa cavorgia, ad el ha udieu meu supplicar. Sia buntad seig parquei dacor, ad aultamegn ludada. Benedieus seigian ils buns uffonts, ca schangigiavan quei pêr ovs a ti.»

«O els patarchiavan bein bucc, c'els vegnissen cun quei a spindrar la vitta ad ün hum iester. Benedida seig la buna signiura, ca scriveva sin quest iev cou la cunforteivla riema.»

«Ti, continuav' el, dai a mi 'gl iev. Jou igl vi tener si, par ca jou possig quei bi spruch, c'ei vi da mei daventaus schi vers, haver adün' avont oegls. Gie, mes uffonts ad uffonts dad uffonts dein vegnir faigs ferms en fidonza sin Deus, schi savenz c'els vezan igl iev a legian igl spruch. Forza gin ounc suenter tschient onns ils uffonts da mes

biadìs, quont marvegliùs Deus haig lur basatt spindrau cun ün pêr ovs, c'el moriva bucc d' la fom. — Jou ti vi dar anqual causs' auter p'ils ovs. El targett or sia bursa, a dett a gli par minch' iev', c'el haveva mangiau, ün danêr d'aur; mo par quel cun la bella riema dus. Fridolin gli vuleva zvar bucc schar quei iev. Mo 'gl hum rugav' aschi gig, antroqu' el igl dev' a gli.

«Mire pò, schett uss igl hum, guardont si par la pareï crap, igl ei ancunter sera, a la grippa a bosca lou si targlischan schon e 'gl solegl, sco chietschen aur. Amprova pò üna gada da mi gidar si'gl cavaigl. La via, par la quala ti eis vegnieus en questa starmentusa cavorgia, nua c'igl solegl mai dat, fa a mi spronza da puder vegnir or e'gl larg.»

Fridolin igl gidà si'gl cavaigl, a manà quel vi d'igl cavester. Els vegninan cun beara breigia par la via cava, (hola) mo tonatont vantireivlamegn si ad or. O co quei hum lura sa legrava, cur el vesett puspei igl solegl, c'illuminava guaulds a culms cun sias flommigiontas stralas.

«Tier meu aug, schett Fridolin, vegnin nus bein ounc. Jou vom uss ün bien pass a vies cavaigl stat sagir bucca anavos. Igl aug vus ven a prender si bein bugent. El ei ün hum da bein. Vus afleits tier el bucca mai ün bun albierg sur noig, mo sagir er, antroqua vus esses puspei en peis, migeivel plaid a bun urden.»

E'gl far noig rivanan els en la camonna d'igl taglia crapa. El parnett si igl survient d'igl niebel bein bugent a deva a seu nefs Fridolin cu'gl maun sin la schuvella, c'el haig aschi bra: sa salvau. — Fridolin purtav' avont ses scrupels, da bucc puder star da plaid, a tarmetter a sia mumma ad a ses fardagliuns ils ovs caluraus. «Ach chei ovs, schett igl aug da Fridolin, jou sai zvar bucc, chei ti batterlas dad ovs cotschens, blaus a gaigls, ner chei quests ovs dein haver particular, oravont auters ovs

d'utschells, d'ils quals can sagir bears da calur ounc bear pli bels a pli fins; mo sch'els fussen er massiv aur, scha fussen els tonatont navend — en tal cass ascav' ün quei brav hum bucc schar pirir d' la fom, a ti vens cu'gl temps a daventar ün brav giuven. Ti has faig, sco 'gl misericorgeivel Samaritaner — a jou vi esser igl ustier. Mo pagament prend' jou nagün da tei, mettet el cun bucca da rir vi tier. Audas ti?»

Igl survient mussav 'gl iev cu 'gl spruch. El ei marvegliùs bi, schett igl aug da Fridolin. Tonatont igl lai pir a gli; igl aur cou ven a tia mumma ad esser pli char. Vegn, jou igl vi scumgniar a ti! Igl giuvnal sa schmarvegliava da la beara muneida, c'el survegniva parsuenter; parchei c'el haveva 'gl aur bucc ancunascheu. Mire, schett 'gl aug, êr vi da tia mumma daventava quei spruch vers: en tutt basegns Deus gida! Igl spruch ei pli valsent, ca tutt 'gl aur. Dantont eis ei bien, c'ün sa ragordig d'igl spruch êr senz' igl iev. Par quei 'gl amblide bucca vi en tutt tia vitta.»

Igl survient d'igl niebel rumanett lou schi gig, antroqu' el fova cumpleinamegn saun, ad deva schangegs, ont ca ir navend, a tutts en casa richamegn.

## Cap. VI.

**Ün iev, ca ven daveras pigliaus en aur a perlas.**

La primavera a la stad daventav' en la vallada nagutt anzachei particular. Ils coiglêrs cultivavan lur funsett, a mavan diligentamegn a guauld, par barschar coigla; lur femmas havevan quitau par l'oeconomia a targenan bearas gaglinas, ad ils uffonts spianan savenz, sch'ei seig bucca bein gleiti puspei pascas. Mo la niebla signiura fov' ussa savenz fig trista. Seu vegl, fideivel servitur, ca la haveva cumpogniau cou nou, ad haveva vivont faig da temps en temps, bauld pli gronds, bauld pli pitschens viädis, a

cunderschev' ora las fatschendas par ella, pudeva schon leung temps bucc bandunar pli la vallada, parchei c'el antschavev' ad esser malsaunitsch. Gie cur ei vegnit autunn, a las caglias vid' la grippa schon havevan feglia gaigla, pudev' el strusch ir pli or dad isch, par ir, sco el bugent fagieva, ampau a solegl. La signiura, or d'compassiun p'igl bien hum vegl, ad or d' temma da perder sia davosa pichia, spondeva, cur ella fova parsula, bearas larmas. Er quei fagiev' ad ella fig grev, c'ella ussa tras el, pudeva survegnir nagünas novas pli da la sia patria, a c'ella en questa vallada, ca schescheva lunsch ord vart, fova da tutt igl mund sparchida.

Da quei temps mettev' ounc ün' autra caussa la buna signiura en temm' ad en anguscha bucca pitschna. Ils coiglêrs vegninan üna damaun or d'igl guauld a casa a rischdanan, ca la noig vargada, dantont c'els da buna veglia sesevan spêr lur coiglêras, ca fümavan, seigian anègiamegn vegni tier els quatter humens êsters, cun capitschas d'fierr si'gl cheau a vaschi cun tschops d'fierr, a grondas spadas d'üna vart giu, a lontschas leungas enten maun. Quels hagian sa dau or par glieut d'igl grov da Schroffeneck, igl qual seig rivaus en la montognia cun bears humens a cavaigl. Els hagian er andarscheu flissi suenter minchia caussa en ilsez anschiess. Igl mulinêr faschinava dad ir cun questa nova tier la signiura, ca gual lura seseva vi d'igl leg d'igl malsaun Cuno. Cur igl mulinêr numnav' igl num Schroffeneck, scha sa midà la calur da la vista da la signiura, gual sco la vuless morir ad ella clumà: «O Deus, quei ei meu igl pli schnueivel anamig! Jou creig fermamegn, c'el anquerig da mi prender la vitta. Ils coiglêrs vegnian bein bucc haver scuviert als humens êsters, ca jou avdig cou!» Igl mulinêr sagirava, ca tont sc'el sapig, seig dad ella vegnieu zunt nagutt plidau. Ils humens hagian mai sa scaldau vi' d'igl feug, a seigian lur ancunter

gis puspei ieus plinavont. Mo quei seig caussa sagira, ca quels vomian ounc par la montognia anturn.

«Char Osvald! scheva la signiura a'gl mulinêr, jou hai suenter quei, ca vus mi haveits preu si en vossa casa, a vus hai ancunascheu, vus teneu adüna par ün hum redli, da bein a da temma da Deus. A vus vi jou par tala caschun confidar la historia da tutt mia vitta, a scuvrir a vus la grond' anguscha, c'ei enten meu cor, parchei ca jou mi fid cumpleinamegn sin la vossa fideivla assistentia.

«Jou sunt Rosalinda, üna figlia d'igl Duca da Burgund. Dus grovs beinvinavont, vulevan mei maridar. Hanno da Schroffeneck, ad Arno da Lindenburg. Hanno fova igl pli rich ad igl pli pussent signiur lunsch anturn, ad haveva bears castells a glieut da guerra; mo el fova bucca buns, bucc da niebel senn. Arno fova bein igl pli curaschus ad igl pli niebel cavalier en tutt la terra; mo en comparatiun cun Hanno fov' el paupers; parchei c'el haveva da seu niebel, gist a bun bab hartau mai ün parsul casti, ca fova schon ün bageg bein vegls, ad el fova er tuttavia bucc patarchiaus, da trer a sasez cun forza ounc plis auters. A gli dev' jou cun consentiment da meu bab, plaid, a purtav' a gli tier üna bella, gronda terra cun anzaquonts castells par dotta. Nus vivevan aschi cuntents, sco en tschiel.

«Mo Hanno da Schroffeneck havev' ün schnueivel hass ancunter mei a meu hum, a daventà nies anamig sin la vitta. Fartont tenev' el zupau seu senn pitter, ad igl schava bucc rumper or en avêrtas insultas. Ussa stuvev' meu marieu trer en la guerra cu'gl imparadur ancunter ils salvadis pievels pagauns. Hanno havess er duveu trer cun els; mo sutt da tutta sort pretexts tergev' el seu saristiar a la leunga, a rumanev' anavos, cun amparmetter da savundar a l'armada aschi bauld sco pusseivel seig. Mo dantont ca meu marieu cun sia glieut, lunsch navend vi

d'ils cunfins cumbatteva par la patria, ad els tutts havevan da far avunda, da tener anavos 'gl anamig fig pussent, rumpev' igl perfid (meineidi) Hanno en nossa terra — a nagün fova cou, ca pudeva sa metter a gli ancunter. El ruinava tutt lunsch anturn, a cun gronda forza prendev' el en ün ferm casti suenter l' auter. Jou haveva nagünas lechias auter, ca da fugir dascusmegn cun mes dus chars uffonts. Meu bien vegl Cuno fova meu parsul aungel parchirader sin questa periculusa fugia, en la quala jou fova bucc ün moment sagira. El mi manav' en questa montognia, nu' c'jou en questa vallada, avont tutt igl mund zupada, aflav' ün ruvaseivel leug da star.

«Cou vulev' jou rumaner antroqua meu marieu vegniss a vegnir or da la guerra a puspei sdrapar nossa rauba or d'ils mauns d'igl usurpatur. Da temps en temps mava Cuno or da questa vallada tier la glieut e'gl mund habitau par purtar novas da la guerra. Mo adüna turnav' el anavos cun tristas novas. Ounc adüna regiv' igl nausch Hanno en nossa terra; ounc adüna cuzava la guerra si'ls cunfins cun mideivla fortuna. Mo uss eis ei schon bunamegn ün onn, ca meu bien Cuno ei malsauns, a da quei temps annou hai jou udieu nagutt pli da mia chara patria, a da meu char marieu. Ah, forza dagig schon eis el mazaus tras la spada d'igl anamig. Forza ha Hanno, c'ei aschi datiers cun sia glieut, anqual indici d'igl meu zupau sataner si, a lura, co ven ei ad ir cun mei? La mort fuss lura bein igl megler, ca mi savess curdar tiers.

«O plideit po cu'ls coiglêrs char Osvald, da bucca mi tradir!» Chei tradir! schev' igl mulinêr. Jou vus stunt buns par tutts; scadün dess la vitta par vus. Ont ca quel da Schroffeneck vus possig far adalaid anqualcaussa, ha el da far cun nus tutts. Veigias par quei pir nagün quitau, signiura! Gual aschia plidanan ils coiglêrs, cur igl mulinêr

purtav' ad els avont la caussa. «Mai c'el vegnig, schevan els, nus igl lein mussar la via cun nossas furcas da coigla.

La buna signiura manava fartont vi sia vitta en continueivels quitaus ad anguschas. Ella sa fidava strusch, dad ir or da la camonna, a schava er nè l'ün nè l'auter da ses uffonts ir pli oravont igl isch. Sia vitta fova trista a pleina da tristetia. Mo cur ei vegnitt en la vallada puspei chiou a c'ün vesev' ad udiva dad humens cun gurets nagutta pli, scha havev' ell' üna gad' ardiment, da far üna pitschna spassiada. Ei fova suenter leung plover ün zunt bi, amparneivel gi, tard vi e'gl autunn.

Anchüns pass da sia camonna fova üna capellutta, fachia mai da lenna d'pign nunsquadrada, a davont vart tutt averta. En la caplutta vesev' üns la fugia en Egipta, fig migeivel maliau giu. Quei haveva Cuno üna gada purtau dad üna da sias peregrinatiuns, par cunfortar cun quei la buna signiura, ca haveva sez er stuveu fugir. Davos la capellutta fov' ün' aulta parei crapp, a davont stevan anchüns aults pigns, ca fagievan umbriva. Quei leugett havev' anzachei aschi chiou, schi char, c'ün sa teneva cou si cun cordoli a cun daleg. Ün' amparneivla via sin cispet vêrd, denter grippa a bosca, bi da maliar, manava vi tier. Quei fova sia la pli chara spassiada. Ella mava — bucc senza temma — er questa gada lou vi. Ella sa schanuglià giu cu'ls uffonts si'gl baunc nua c'ün urava, oradim la caplutta. Ca sia sort sumegliav' a la sort da la mumma da nies Segner, la quala cun seu uffont stuvev' er fugir en terra êstra, quei mav' ad ella tont par cor, c'ella spundeva bearas larmas. Ell' urav' ün' urella, a seseva lura giu si'gl baunc. Fartont ancurivan ses uffonts vi da la grippa lou anturn giu amuras, a sa legranan, ca scadün' amura furmass scodangir ün pitschen madargniun nêr glischont; ad e'gl ancurir manan els plaun a plaun bein lunsch navend.

Dantont ca la signiura lou seseva parsula — mire, ün peregrin, ca vegniva nounavont denter la grippa a noutiers ancunter la caplutta. El haveva, sco ils peregrins han par isonza, ün vaschieu leung nêr, ad ün mantì curt surent. Seu capì fova fitaus cun muschlas d'mar da bellas calurs, ad enten maun havev' el ün leung fist alv. El fova, sco ei pareva, fig vegls, mo ton-a-tont ounc hum robust, a da fig bella vista. Ses cavells leungs, ca pendlavan guliv giu da sia vêrtscha, fovan alvs, sco la neiv, ad aschi' er sia leunga barba; mo sia vista fova ounc pli cotschna, ca la pli bella rosa. La signiura pigliava temma, cur ella veseva quei hum iester. El la salidà cun veneratiun ad antschevev' a trer discurs cun ella. Mo ella fova en seu plidar fig prudenta a ratenida. Ella mirava sin el fig tumalegia, sco sch' ella igl vuless 'gl amprim ampruvar, sch'ün possig dad el, — sco d'ün tuttavia iester, — sa fidar, ner bucc.

«Niebla signiura, schev' a la fin quei peregrin, veigias nagüna temma da mei. Vus essas a mi bucc aschi êstra, sco vus partarcheits. Vuss essas Rosalinda da Burgund. Jou sai er fig bein, chei greva sort vus sforzava, d'ancurir ün refugi denter questa rucha grippa. Er vies marieu, d'igl qual vus essas ussa schon treis onns sparchida, mi ei fig bein cunashent. Suenter quei ca vus avdeits lunsch ordvart, en questa vallada, eis ei bear midau e'gl mund. Sch'igl ei a vus ounc par suenter, dad udir anqual caussa d'igl bien Arno da Lindenburg, a scha la ragurdonza dad el ei ounc bucc stizada en vies cor, scha vus poss jou cumparchir dad el las pli lagreivlas novas. Igl ei pasch. Fitada cun tschupells da venschida turnà l'armada d'ils christiauns a casa. Vies marieu ha puspei preu ent ils castells, c'ün havev' a gli rubau. Hanno, igl hum da nagutt, pudeva strusch fugir a sa cunsalvar en questas montognias, ad er da cou navend ha'l schon stuveu prender

la fugia. Igl parsul giavisch, ca vies marieu uss ha, ei da puder aflar vus, sia chara mugliêr.»

«O Deus, clumà uss la signiura chei nova da latetia! O co angrazg' jou a ti, o Deus!» Ella curdà giu sin la schanuglia, a bearas larmas currevan giu da las sias vistas. «Gie, schev' ella, bien Deus, ti has veu mias cauldas larmas, udieu mes chious suspirs, exudieu has ti meu continueivel supplicar. — O Arno, Arno, fuss po igl beau moment bauld cou, da puder tei puspei ver, a da manar a ti avont tes uffonts, ca fovan, cur ti mavas navend, ounc giuvenetts, par ca ti audias uss or da lur bucca l'amprima gada quei migeivel num: bab.»

«Gie bein haver dubitonza, ti iester hum, schev' ella a'gl peregrin, scha jou mi ragordig ounc da meu marieu — scha sia ragurdonza seig forza or stizada en meu cor? — O mes uffonts, clumav' ell' ussa tiers a ses dus pitschens, ca stevan tumalegs ün tocc navend, a consideravan curiusmegn quei iester hum — o vegnitt noutiers!» Faschinont vegninan ommisdus.

«Ti, Edmund, schev' ella uss a'gl matt, igl bitschont ad igl animont, da bucca tumer, mo dad esser nunstarmentaus, gi avont quei hum cou la pitschna uratiun, ca nus minchia damaun urein p'igl bab.» Igl pitschen mettev' ils mauns cun devotiun ansemmel, sco scha quei stuvess adün' esser aschia, er cur ün gi mai ordador, a scheva cun veseivel muviment d'igl cor, cu'ls oegls drizai ancunter tschiel dadault a cun vertid: «Char Bab en tschiel guarde giu sin nus dus paupers orfanetts! Nies bab ei en la guerra. O igl lai buc vegnir anturn! O nus lein er esser andrèg prus a buns, par ca nies char bab hagig latetia, cur el nus üna gada puspei veza! Ah gie, exaude nies reug.»

«A ti, Blanda, schev' ella a la matta cun cavells leungs melans, a cun üna vista, sc'üna rosa, gi, co urein nus la sera p'igl bab, ont ca ir a durmir?» 'Gl uffont metteva,

gual sco 'gl matt, ansemmel ses maunetts, alzà ses œgls blaus si ancunter tschiel, ad urà cun bassa, migeivla vusch: «Char Bab en tschiel! Ont ca ir a ruvaus, urein nus ounc tiers tei par nies bab sin terra! Igl lai ruvassar lommamegn a teu aungel igl parchirig, c'igl anamig igl surcrodig bucc. Schangegie er a la mumma ün lomm sien, a lai ella sia gronda tristetia ampau amblidar! Ner scha ti vul retrer dad ella er igl dulsch sien — sch'igl lai vegnir giu lommamegn si'ls œgls d'igl bab! O ca questa sera fuss la davosa da nossa trista sparchida — vegnig bauld la legreivla damaun da quei gi, si'gl qual nus igl pudein puspei ver.»

Amen, amen! scheva la mumma mettev' ansemmel ils mauns a cun bargir guardav' la si ancunter tschiel. — —

Uss' antschevev' igl peregrin cun üna gad' a bargir dad ault. En ün moment havev' igl stravaschieu frieu — cavells a barba, mantì a vaschieu da peregrin navend da sia persuna — a stev' uss' cou en vascadira pompusa da cavalier, en aur a scarlatta, en fresca belltetia, en cumpleina forza da la vitta, a rasava fig or sia bratscha anvers sia dunna ad uffonts, a clumà cun aulta vusch, a fig muventaus e'gl cor: «O Rosalinda, mia muglièr — a Edmund a Blanda, mes chars, chars uffonts!»

La dunna fova, par caschun da l'anegia temma a latetia, tutt confusa. Ils uffonts, ca havevan e 'gl bargir dadault d'igl peregrin gual mirau sin lur mumma, sco sch'els la vulessan clumar en agid p'igl hum, udint ussa lur nums, guardanan anturn, a pigliavan temma giu d'la miracla, c'els cartevan da ver: parchei c'els quitavan, sco lur mumma havev' ad els savenz rischdau or da las legendas, ca quei hum vegl hagig cun üna gada sa midau en ün bi giuvual da tschiel, en ün aungel; aschi bell parev' ad els lur bab. Parchei c'el fova daveras igl pli bell hum enten tutt l'armada d'ils christiauns. O quont fig fovan els

legrai, cur la mumma schev' ad els, ca quei bi hum seig lur char bab, d'igl qual ella hagig aschî savenz rischdau ad els! Bab, mumma ad uffonts sa sentivan tont vantireivels, sco sch'els fussan schon en tschiel, a duas huras stulivan vi ad els sco dus moments.

Rosalinda havev' or d'ils discurs da seu marieu antalleig, c'el seig cun ferma guardia cou vegnieus a sprun da cavaigl, par la prender cun el; mo c'el par caschun da las vias en grippa, teissas a priglusas, hagig sia cumpagnia a cavaigl schau davos, a haig en vascadira da peregrin, da la quala ils pussents da quei temps sa survivan, cur els incognito (q. v. g. senza sa schar ancanuscher) vulevan far viàdi, faschinau a pei oravont, par esser tont pli gleiti tiers ella, ad en questa pietusa furma sa cunvenscher, sch'ella seig sauna, scha ses uffonts sa catian bein, a da la preparar d'igl ratscheiver. Rosalinda spià, co c'el seig aschi bein vegnieus partscherts d'igl leug, nua c'ella seig.

«O Rosalinda, schev' el, ca nus nus vesein cou, ei igl frig d'igl teu fardiglbein a paupra glieut, particularmegn als uffonts en questa vall. Parquei ha Deus puspei schangiau a tes uffonts lur bab. Senza quest teu senn, ca fa d'igl bein, hàvessan nus bucc aschi bauld, ah, forza mai bucc, nus veu pli! Parchei dapartutt fovas ti dada anturn da nos anamigs, a quont chiunsch havessas ti pudeu curdar en lur mauns. Pir suenter quei, ca jou sunt vegnieus cun mia glieut en la montognia, fugì Hanno cun ils ses sur tutts culms. Guarde cou, schev' el, a mussav' ad ella 'gl iev calurau cun igl spruch: sin Deus ta fida; en tutt basegns el gida. Quest iev fov' e'gl maun da Deus ün miez, da nus unir puspei. Jou haveva da leung temps annou, tarmess or mia glieut, par ancurir tei — mo adün adumbattem. Cou vegnitt üna gadaEcbert, ün d'ils mes survients d'armas, igl qual jou schon ün temps salvava par pers, parquei c'el zunt gig bucc turnava d'üna cursa anavos. El fova

curdaus giu en üna cavorgia, a fuss lou bauld morts da la fom. Ün giuvnal iester igl spindrava da la mort cun ün pêr ovs, a gli schava suren ounc quest iev cun quei bi spruch, en ragurdonza da seu salvament. Ecbert mi mussàv' igl iev. Mo bien Segner, co mi schmarvegliav' jou! Si'gl zug ancunaschev' jou teu maun scritt. Si'gl moment sesevan nus a cavaigl, a vegnivan en quei leug, nua c'ün taglia bear marmel. Cou lavurava quei bien giuvnal. Quel mi mussava la via, da vegnir cou. Havessas ti bucc gieu quei bi, migeivel partrachiament, da far als uffonts cun ovs da calur üna fêsta; havessas ti bucc, sper ils beneficis corporals, er gieu quitau par olma a spirt, a bucca scritt si'ls ovs quellas bellas riemas; havessas vus tutts — ti, meu pitschen, char Edmund, a ti, mia pitschna, migeivla Blanda bucc faig aschi d'igl bein ad ün giuvnal iester; scha havessan nus bucc oz quest gi da latetia. Sin scadün bien dun, seig el pir pitschens, — ruvausa adüna la benedictiun d'igl Aultischem, sch'el ven daus or d'ün schuber cor a senza spronza, c'ei gli vegnig rendeu. El ei ün sem, ca porta bundonts frigs. Tras reger a manar da Deus port' el savenz sin terra schon grond salid. Teneit quei, chars uffonts, endiment tutt vossa vitta! Deit bugent als paupers; ancurit da legrar auters; seigias sumglionts a vossa mumma! Gideit ad auters e'gl basegns, ad ei ven er a vegnir gidau a vus! Haveigias compassiun, ad ün ven er a sa prender puccau da vus. Lædamegn pudeits lur vus fidar sin Deus, a la ferma, stateivla verdad scritta cou si'gl fleivel cries d'iev, ca vegniva oz aschi bi cumplanida, ven er dacoudanvi a vegnir cumplanida vi da vus. El vus ven mai a schar senz' agid. — Quei veseits vus or da quest' historia. Par quella caschun vi jou quest iev, schar pigliar en aur a perlas, ad igl pendalar si par üna stateivla ragurdonza vi d'igl altar en la caplutta da nies casti»

Fartont fov' ei vegnieu sera, a schon targlischava cou a lou vi d'igl tschiel clar üna steiletta. Arno mava cun sia dunna en bratsch tier sia avdonza en la vall, ad ils dus pitschens mavan avont. Cou spechiava sin els üna gronda latetia. Ecbert, igl survient, a Fridolin, c'igl haveva liberau, fovan cou a havevan dantont manau discurs cun Cuno, igl qual la vegnida da seu char Signinr haveva schon bunamegn faig sauns. Igl bien giuvnal Fridolin, agl qual la cuntessa haveva schangiau ils ovs, vegniv'gl amprim noutiers, a la salidà, ad ils uffonts, sco vegls cunaschents, fig migeivelmegn. Lura passav' Ecbert, igl survient, quel c'ils ovs havevan spindrau d'igl morir d'fom, noutiers cun veneratiun a scheva; «Mi lubit, chara cuntessa, da bitschar quei maun, ca fa d'igl bein, ca tras manar da *Deus mi cunsalvav' en vitta.*» *Igl cunt ambratschava quei* brav Cuno, sco seu igl pli fideivel survient, ad er agl mulinêr da bein, ca steva cou en seu vaschieu clar blau, da domengias, dev' el igl maun cun grond moviment d'angratiament a recunaschienscha. Els mangianan la sera tutts ansemmel, a fovan dacor læds a cuntents,

La damaun sisur fova gronda latetia en tutt la vallada. La nova, c'igl marieu da la buna signiura, ün signiur niebel — fig niebel seig rivaus, metteva tutt en moviment. Gronds a pitschens vegnivan si par ver el; a la pitschna casa vegniv' encarsada d'igl grond rudi da glieut. Igl cunt mav' or cun sia muglièr a ses uffonts, a salidava la glieut zunt fig migeivel, ad angratiava ad els par tutt igl bien, c'els hagian demussau a sia muglièr ad a ses uffonts. «O bucca nus essen ses benefacturs, scheva la glieut, cun larmas e'ls oegls, mo ella ei nossa benefactura!» Igl cunt discuriva gìg cun quella buna glieut, a plidava cun scadün dad els, a tutts fovan fig legrai, c'el fova tont migeivels. Fartont haveva la cumpagnia d'igl cunt, cun agid d'anchüns coiglêrs, aflau la via en la vallada. Sunont las trumbettas

vegninan bein bears cavaliers, ad ün grond diember d'humens a cavaigl ad a pei, denter dus culms curclai cun guauld, nounavont, a rivanan en la vall. Lur capaglinnas (capitschs) a lontschas targlischavan, en la splendur d'igl solegl, sco camègs. Tutts salidavan lur signiura patruna, puspei aflada, cun grond legrament, — a lur garir da latetia resunava giu da la grippa lou anturn anturn.

Cunt Arno rumanev' ounc ün pêr gis cou; la sera avont ca ir navend cun sia mugliér a ses uffonts, cun Cuno a tutts ses humens, dev' el er ounc ün grond past a tutts avdonts da la vallada. Igl mulinêr ad ils coiglêrs sesevan denter cavaliers ad humens da guerra, c'ei fov' ün curiûs bi guardar. Sin la fin d'igl past schangiav' igl cunt a ses gasts da la vallada, particularmegn agl mulinêr, ounc fig *richamegn. Martha rumaneva fantschella da la cuntessa.* Par la mumma a fardigliuns da Fridolin, quei bien giuven, havev' el quitau ounc specialmegn. Mo als uffonts d'ils coiglêrs schev' el: «Par vus, chars pitschens, vi jou en ragurdonza d'igl satenersi da mia mugliér denter aschi buna glieut, far üna pitschna fundatiun. Minch' onn, sin Pascas, dei vegnir parchieu or a tutts uffonts ovs cun da tutta sort calurs.» «A jou, scheva la buna cuntessa, vi manar ent quest' isonza en tutts nos vigs, ad en ragurdonza da mia liberatiun, er lou, minch' onn sin Pascas, schar parchir or ovs da calur denter ils uffonts.» A quei daventav' er aschia. Ils ovs numnav' ün ovs da Pascas, a quella bell' isonza sa rasav' or plaun a plaun en tutt la terra.

La glieut en auters logs, ca fagievan suenter quell isonza, schevan: «La liberatiun da la buna cuntessa or da quella vallada, a da quei survient or da la cavorgia, nua c'el havess stuveu morir, nus va par auter bucc tont tiers, ca nus havessan da far minch' on tala ragurdonza. Mo ils ovs cun calur dein a nos uffonts far endiment ün' autra, pli gloriusa liberatiun, ca nus va fig tiers — nossa spin-

dronza d'igl puccau, da la miseria a da la mort tras quel, c'ei lavaus d'ils morts. La fêsta da Pascas ei la vera fêsta da la spindronza — a la latetia, ca nus fagiein als uffonts, ei tuttavia convenient a'gl senn a spirt d'igl Spindrader. La charetia, ca legra bugent gronds a pitschens, ei gie la summa da sia soinchia religiun, a la pli bell' ansenna da ses vers aduraders. Gie, l'isonza da schangiar a'ls uffonts ovs, sa er par nus esser üna bella ragurdonza da la charetia da Deus, nies Bab anvers nus carstiauns, sa esser gualmegn ün pens da la beinvuglienscha da seu fideivel cor da bab. Parchei ca la bucca da la vardad ha gie sez gig.: «Nu' ei denter vus ün bab, ca dettig ün scorpiun a seu figl, igl qual dumonda dad el ün pesc? Scha vus saveits dar a vos uffonts buns duns, quont bear pli ven vies Bab da tschiel a dar a quels, c'igl rogan parsuenter — igl pli bun da tutts duns, igl bien spirt?»

# CURTAS THESAS

TIERS

## EXERCICI ENTEN L' ATTENTIUN A REFLECTIUN.

### 1.

Uffonts ean ün dun da Deus; Deus ils dat als geniturs, c'els ils treigian si par la beada vitta enten igl reginavel da tschiel. Els ston sur da quella caussa vonzei render quint. Saveits vus a chi? Quals geniturs vegnian quei a saver far cun latetia? Quals bucca? Er d'ils uffonts ven igl segner a dumondar quint. Mai quals vegnian lur' a saver sa legrar? Uffonts ean als geniturs sur tutt sin terra chars a fan ad els beara latetia, sch'els ean buns a bravs. Buns uffonts savundan bugent; els levan marvegl, sa trein ent sez cun urden; els sa lavan schuber ils mauns a la fatscha, sa scultrischen, uran a lavuran bugent; els fan a plaidan nagutt mal, ean pascheivels, migeivels a survetscheivels ancunter fardagliuns, servitit ad auters carstiauns. Mo ün schliet uffont fa carschadegnia a ses geniturs a violescha savens fig lur fideivel cor. Mo quest l'ancunter ei igl sasalvar d'ün maltraig a schliett uffont: el leva bucca bugent marvegl; sa lai clumar savenz; sa trei ent mai plaun a senz urden; stat savenz igl antier gi senza sa lavar a sa scultrir; el ura a lavura bucca bugent; savunda savenz bucca, savenz mai nuvidas a ses geniturs; el ei gatigniuss; nunmigeivels a nunsurvetscheivels;

el gi bugent mansegnias, zundra bugent; dat ad auters surnums ad ils conturblescha a scandalizescha loutras. A chi ven ün tal maltraig a schliet uffont a far carschadegnia? Igl displascher da chi trer a sasez? Chi sto el cuntutt tumer? Parchei? Qual da vus vuless bein esser ün tal schliet a malvantireivel uffont?

## 2.

Tutts uffonts vegnian zunt fleivels sin quest mund. Els san nè ir, nè plidar, nè beiver a mangiar sez. Bab a mumma fan quei tutt par lur uffont cun patientia a gronda latetia; parchei c'els igl tegnian char ad han spronza, c'el vegnig buns a vantireivels, fetschig er ad els bear hanur a latetia, cur c'el üna gada vegnig ad esser vegnieus pli gronds. Sch'ün uffont ei aschia sutt la carina chira da ses geniturs vegnieus gronds, a fa quei bucca, mo causescha ad els par lur patientia a charezia carschadegnia a tristetia; sch'ei quei ün s'igl pli ault malracunaschent uffont, ca sa bucca plascher a ses geniturs, ad er bucc' a nies bab en tschiel. Ven bein ün tal uffont haver en sasez latetia? Ven el a saver daventar vantireivels? Parchei bucca? Da chi ven scadüna vera latetia? tutt beinesser? Mo da quei vegnian mai ils buns a prus participeivels. La rugada digl tschiel croda sin tutt la cultira sur culms a valls; mo mai igl bien, aviert a beincultivau terratsch, mai la plonta sauna ratscheiva igl benefici, c'ella verdagescha, crescha a porta frigs, igl terratsch dir a nuncultivau, la plonta malsauna a marscha stat miez sutt las benedictiuns digl tschiel mort' a nunfricheivla. Chi vuless esser sumglionts ad ün tal terratsch, ad üna tala plonta? Ei dat uffonts, ca causeschan a lur geniturs ad a sasez' minchiagi bear carschadegna. Cun chei? Scha vus fussas tals, fuss ei avunda, ca vus havessas rigla sur da vos fallaments, a vus auncalura bucca vus migliurasses? Chei

stuveits vus necessariamegn far, scha bucc' adüna tiers vus puschpei la latetia dei vegnir disturbada tras tristeti' a rigla?

## 3.

Scadün uffont ha ratschiert bellas (duns) forzas; sch'el quellas impunda bein, sch'eis el adateivels d'üna vitta amparneivla a vantireivla, sco nagün' autra creatira sin terra.

Schon meu chierp ha avantaigs, ca mi lain sentir mia pli aulta destinatiun. Zvar eis el furmaus or da carn a saung; crescha, prenda giu a miera, sco igl chierp da minch' autra creatira. Diversas autras creatiras ean bear pli grondas a fermas, c'igl carstiaun. Sco igl liun a cavaigl. Saveits numnar ounc autras? Igl tschutt crescha si pli dabott c'igl uffont. El dumonda bucca tonta fadigi' a quitau, ei suttaposts a pli paucas malsognias. Er han anchüna sort da creatiras senns zunt fins. Igl pierc salvadi auda dalunsch la pli pitschna canêra; igl filient sent' igl pli pitschen moviment, la pli pitschna compressiun da l'aria; igl luftscherver vezza sia preda (raub) en üna distanza, nua ca nagün oegl da carstiaun po trer; igl chiaun frêda ils pass da seu patrun. Bearas bagegian a sasez avdonzas marvigliusas; diversas san arivar tiers lur preda (raub) cun gronda malitia; tutts san sin anchüna giusa sa defender ancunter lur anamigs. Mo qual' autra creatira ha ün chierp aschi bi a beinproportionau, quella statura sidrechia, quella oegliada libra a veulta vers igl tschiel, sco igl carstiaun r Mo quei ca en risguard digl chierp nus ounc pli inaulza sur scadün' autra creatira dalla terra; nus havein igl liber diever da dus mauns, ad igl nunestimabel dun da saver plidar, tras igl qual nus nossas representatiuns, nos partrachiaments, sentiments, giavischaments sin üna guisa antalgienteivla savein cumparchir l'ün l'auter.

Sas ti ussa gir, chei igl chierp digl carstiaun ha cumìn cun igl chierp dils glimaris? En chei vegnin nus d'anchünas

autras creatiras parfin survargai? Mo en chei consistan nos avantaigs corporals a sensuals?

Ti has dus mauns, dus oegls, duas ureglias, üna bucca, ün nas. Qual ei teu oegl dreg? Tia ureglia drechia? teu maun dreg? Quonts detts has ti vi da minchia maun? conts vi dad ammadus? Cun tes mauns sas ti sentir, (cun las nervas vid' ils detts) sch' anzachei ei dir ner lomm; ca l'aua curra, a ca la pigna ei caulda. Cur l'aua ei caulda, sch'eis ella bucca freida. Ei quei ver? Sch'ella fuss freida, chei savess ella lura bucc esser? Jou vezz las steilas vid' igl tschiel, igl dagutt rugada s'igl treifegl. Cura? Jou aud' igl tun d'igl sen, la ramur d'igl luft, igl rudlar d'igl tun. Co vezza igl tschiel ora, cur igl tun rodla? Mo chei vezz' jou er enten las neblas scüras, avont ca iou aud'igl tun? Jou frêd' igl sulpar, la negla. Chei ounc pli? Jou gust las spisas, gust c'igl mêl ei dulsch, igl ascheu asch, igl isienz peter. Chei ounc pli gusta peter? Jou sai aschia ver, udir, sentir, ferdar, gutar. Ün numma quei ils senns d'igl carstiaun. Els ean tont sco ils instruments da noss' olma, tras ils quals ella sa internamegn experimentar, chei oreifer ad anturn nus ei a daventa. Quonts senns ha cuntutt igl carstiaun? Co num' ün els? Quals ean bein ils principals? A'gl nascheu tschiec maunc' ün d'ils pli custeivel senns. Qual? Qual a'gl surd? Mo la scartira plaida er da carstiauns, ils quals cun oegls, ca vezan, vezan bucc, cun ureglias, audan bucc, a sagirescha, c'angual parquei a tals bucca sapig vegnir gidau. Chei carstiauns po quei esser? ad ean els bucca zunt fig da deplorar? Igl ei cuntutt fig ampurtont, ca vus amprendeias da duvrar bein ils senns, c'igl scafider buntadeivel ha cumparchieu a vus.

## 4.

Mo nus consistin bucca mai ord' ün chierp veseivel a mortal, mo er ord' anzachei, c'ei nunveseivel a nunmortal

Co num' ün bein quest nunveseivel, numortal ent' igl carstiaun? Nus havein cuntutt er ounc pli ampurtontas forzas, ca las forzas d'igl chierp a d'ils senns; numnadamegn er forzas da l'olma. Las pli ampurtontas da quellas ean: sentiment, giudici, antalleg, viglia, conscientia, cardienscha. Jou hai üna forza enten mai, da catar adagur cun amparneivel moviment da mieu cor quei ca ei bi, ver a bien; sumgliontamegn fa quei, ca ei hucca bi, ver a bien üna nunamparneivla impressiun sin mieu intern. Ün numna quei sentiment. Scha ti en üna noig sereina considereschas igl tschiel, ner, sin ün bell gi da primavèra la cultira legreivla, la pumpa da las flurs da la pumèra; chei senta cou tia olma? Parchei latetia? Mo ussa sa surtrei igl tschiel, camegs sa train a tras igl scür luft, schmenatschont rodl' igl tun sur vies chiau. Chei sentits vus cou? A chei, cur vus veseits anturn vus carstiauns, c'andiran a bragian? Mo ei dat er larmas, nua, c'igl cor bucca senta tristetia. Joseph bargieva, cur c'el sa deva d'ancanuscher a ses frars. Chei larmas era quei? Cur jou vegn pichiaus, chei sentiment ven cou a lavar si enten mei? Cur jou hai fom ner seid? Mo senta bucc' era minch' autra creatira, ca fridas a fom ean caussas malamparneivlas? Igl carstiaun ha cuntutt er ounc sur d'ilsez, pli ault sentiments, sentiments mai sennsuals a corporals, ils quals el cun minch' autra creatira ha cumin.

Mo nus sentin bucca mai igl amparneivel a malamparneivel, igl bi, igl ver a bien; nus partarchein er suenter a quei, ca nus havein sentieu, ner vieu, ner udieu, a fagein sur da quei nossas reflectiuns, nus havein *giudici*. Jou vezz par exempel ün pumèr, el plai a mi. Mo scha vus mi amparasses; chei ei ün pumèr? a parchei plai el a ti? scha savess jou forza bucca raspunder, parquei ca jou sur d'igl pumèr hai ounc mai d'igl dreg partarchiau suenter, cuntutt dad el hai mai üna scüra representatiun, da sia

beltetia mai ün scür schminar, ün scür sentiment. Mo ussa partraich' jou suenter las differentas parts dün pumèr, sur da sia grondetia, sia furma, seu niz, sia beltetia, ad anquier' aschi quei, ca sauda t'igl pumèr, quei, ent' igl qual sia beltetia consista, da mi far d'igl dreg clar. La forza, cun la quala jou quei fatsch, num' ün? — Saveits vus forza gir, chei c'auda tiers ün pumèr? Tras chei sa disferentiescha igl tscharschêr d'igl melêr? Chei han ommisdus cumin l'ün cun l'auter. En chei ean els l'ün l'auter sumglionts?

L'adateivladad da ver ent, ner da catar adagur parchei anzachei daventa a tiers chei, ner d'ancanuscher la caschun a la mira d'üna caussa, ei igl entalleg. Jou vezza p. e., ca meu bab adüna mi fa bugent una latetia, orda quei antallig jou, c'el mi ten char. Mo antallig tiers quei er loundrora, c'el vult mia vantira. Jou vezza, Deus lai lavar seu sulegl migeivlamegn sur scadüna creatira; el lai crescher êrva par la biesca, a da tutta sort frigs tiers niz a legrament d'igl carstiaun; — jou antallig loundrora, ca Deus ei buntadeivel, a tiers quei, c'el stopig haver scafieu igl carstiaun bucca tiers misergia, mo tiers vantira. Jou vezza, ca bears carstiauns han nagüna charetia a nagüna fidonza tiers Deus, sco sch'el fuss ne sabis, ne buntadeivels, ne gists; jou vezza bear, ca para bucca da cunvegnir cun la sabienscha, buntad a gistia da Deus p. e buns, c'andiran, mals, ca vegnian bucca castigai, — ad ouncalura sunt jou ferm cunvenscheus, ca üna gada minchia bien carstiaun ven a ratscheiver sia pagaglia, a minchia mal carstiaun seu castig — jou *creig!* Chei ei cardienscha? Eis ei ün tschiec tener par ver senza fundament? Sin chei sa fundamentescha ella? En quala forza da l'olma ha ella sia soinchia ragisch? E'gl sentiment? e'gl giudici? e'gl antalleg? ner en tuttas mademmamegn? Hebr. XI. Nus havein enten nus üna savida da quei, c'ei dreg ner bucca dreg, bien

ner mal. Er igl nuncultivau, ignorant carstiaun ha üna tala savida. Scha nus fagein anzachei, ca suenter questa noss' aigna savida ei bucca dreg, mo mal, scha resentin nus enten nus malruvaus a chisa, scha er nagün carstiaun nus vesess ner chisass; fagein nus l'ancunter quei, ca suenter savida ei dreg a bien, scha resentin nus enten nos intern approbatiun a cuntentienscha; scha er tutt igl mund nus chisass — nus havein ün intern derschader, üna conscientia. Nus havein üna libra viglia, la quala aignamegn nagüna pussonza oreifer nus sa sforzar. Jou sai numnadamegn a gli Heinrich vuler survir, ner bucca survir, a gli arver ner sarrar si mieu cor; jou sai anzachei vuler amblidar ner bucc' amblidar; sai far ner plidar quei, c'ei dreg ner bucca dreg, ludeivel ner blasmeivel, bien ner mal. Chi ca enten tutt vult mai quei, c'ei dreg, ver a bien ei virtuus; parchei vertid ei continueivel, voluntari exercici ent' igl bien. Chi ca l'ancunter ei pli inclinaus da far igl mal, ei vitius. Üna prescriptiun, ca gì a nus, chei ei bien, chei nus duvein far ner laschar, numn' ün, schentament. Igl cunchir giu d'igl schentament ha num, puccau. Chei rasposta dat igl Catechissem sin l'amparada: chei ei puccau? Damai, ca nus nossa vitta, nossas bellas capacitads a forzas havein ratschiert da Deus, a nossa viglia ei libra, ca nus savein aschi ner auter far ner plidar: parquei essan nus rasponsabels a stuvein a gli tutscient vonzei render quint, da tutt quei, ca nus partarchein, plidein a fagein. Sch'jou fagiess anzachei mal a savess bucca far auter, fuss jou lura strufigeivels? Parchei bucca?

## 3.

Aschi gig sco igl carstiaun ei ounc giuvens a pitschens, sa 'l ounc bucca bear. El sto parquei amprender a vegnir antruvidaus. Quella institutiun enten la quala plis affonts ansemmel vegnian antruvidai ent' igl leger, scriver etc. ha

num scola. Enten üna scola can mussaders, uffonts, supchias. Chei ounc pli? Ei dat bunas a schlettas scolas. Jou sunt staus en üna scola, la quala bears uffonts frequentaven zunt negligentamegn; anchüns vegnivan senza haver sa lavau; anchüns stevan pusai sin la bratscha; anchüns miravan cou, anchüns lou vi; cur els duvevan gir si, savev' ün bucca, chei els schevan. Minch' uffont ascav' ir ent ad or, cura a co el vuleva. Ei fova partutt disurden a gronda canèra. Fova quei üna buna scola? Parchei bucca? Chi pudeva bein esser la culpa, c'ei s'aflava lou bucca pli urden?

Jou sunt staus en ün autra scola; cou vegnivan ils uffonts diligentamegn a punctualmegn a scola. Tutts havevan schubra lur vascadira; eran lavai a scultri; tutts sereins a pleins d'vitta; a lousperas aschi honets, modests, migeivels a deschents, c'ei era ün amparneivel mirar. Minch' ün salidava, cur el passava en scola, migeivlamegn igl mussader, a sa schentava lura chiouamegn en seu leug. Cur igl mussader scheva ner mussava anzachei, sch'eran tutts attents sin el. Cur el deva si ad anchüns ün quint, ad auters anchüns plaids da scriver, ad auters da leger anzachei, cou eran tutts chious a s'igl pli fig fatschentai; ün veseva vid' els, ca scadün sa laschava esser par suenter, da far quei, ca fova dau si, igl megler, ad igl pli dabott d'haver vinscheu. Tutts scrivevan bein, tutts quintavan bein, tutts ligevan antalgienteivlamegn a cun migeivl' expressiun; aschia c'ün ancorscheva, c'els er antalgivan quei, c'els ligevan; a quei ca vala igl pli, tutts havevan ampreu da viver sin üna bella a deschenta guisa. Cou vesev' a udiv' ün nagün sa dispittar, nagüna contradictiun, nagüna canèra, nagün' œgliada nunmigeivla. Cur ils uffonts la damaun tutts ansemmel cun fatscha sereina eran passai enten scola a vevan sa schentau; sa s'alzava igl mussader da sia supchia a scheva cun migeivla detschertadad da bab:

Aschi, mes chars uffonts, igl bab celestial nus ha puspei dau ün gi, nua ca nus savein amprendar anzachei bien. Jou vus vez danievmegn fortificai, sauns a fresc anturn mei. Nus vulein ussa er rugar Deus par seu agid, ca nus pudeian esser dreg diligents a buns. Tutts sa alzavan chiouamegn da lur baunes cu' ils mauns ansemmel, ad igl mussader urà cun quests buns uffonts, zvar curt a simpel, mo aschi veseivlamegn da cor, ca ün veramegn tiers tutts stuveva sentir la benedida preschienscha dilg bab da tschiel. Sin la fin da la scola vegniv' ei er urau a lura cantau ün pêr vêrs d'üna bella canzun, a cumparchieu a'ls uffonts ün curt giavisch da benedictiun. Co vus plei quella scola? Chei vus plai pia vi da quella? Chi mi sa numnar ounc anzachei? Sch'ei dei ver or en üna scola aschi bi a bein; scha sto igl mussader saver a far quei, c'ei dreg, bi a bien, ad ils uffonts ston tutts savundar cun buna viglia.

Ün bien scular va bugent a scola; ei diligents, schubers, honets, pascheivels a da deschenta demanonza. El ven adüna da dreg temps a scola; sa demussa bucca salvadis e 'gl vegnir ad ir, fa bucca canèra sin las vias anturn, mo va chiouamegn a casa. El ei attents sin quei, c'igl mussader gli gi a savunda bugent. Ün schliet scular stat savenz senza basegns ord' scola; savenz ven el memma tard, ei malschubers, marschs t'igl amprender, gatignüss, salvadis a malubiedis. Jou vi esser ün bien scular a savundar a la prescriptiun da mes geniturs a mussaders, er cur els mi vezan bucc, parchei, nua ca er nagüna creatira mi veza, mi veza ouncalura meu bab celestial.

---

Chi c'ha antroquan da cou ligeu cun attentiun, ven sin sequentas amparadas a saver raspunder. Ün dun da chi ean ils uffonts? Tiers chei vult Deus, c'ils geniturs tiran si lur uffonts? A chi vegnian els parquei a stuver render quint? Mai ils geniturs? Quals geniturs ad uffonts vegnian

a saver sa legrar s'igl gi d'igl truvament? Co sa salva ün bien uffont la damaun, cur el leva? Chei fa el, cur el ei lavaus? a cur el ha sa traig ent, sa lavau, sa scultrieu ad urau? Co sa demussa el anvêrs bab a mumma, cur els gli cummondan anzachei? Co sa salva el ancunter ses fardagliuns ad autra glieut? Anvêrs paupers? malsauns? anvêrs quels, ca fallischan? anvêrs richs? fortunai? Ean ils richs tuts vantireivels? Parchei bucca? Chei fa pia vantireivels? Qual vuleits vus pia pli bugent esser, richs ner paupers? Mo 'gl ün fa gie bucca vantireivels a 'gl auter bucca malvantireivels, mo la buna ner mala vitta d'ils carstiauns porta ad els vantira ner schvantira; parquei eis ei avont tutt ampurtont, ca vus amprendeias da viver andreg a prusamegn.

Chei sa ün uffont ounc bucc, cur el ven sin quest mund? Chi igl porta, nudriescha a gli dat seu urden? Sch'el bucca fuss racunaschents anvêrs ses geniturs, cur el ei vegnieus pli vegls a pli gronds, co vegnissas vus a stuver numnar ün tal uffont? Jou hai üna forza enten mei, ca muventa mi' olma sin üna amparneivla ner malamparneivla guisa, minchia mai suenter sco jou aud ner vez' anzachei bi ner michiert, bien ner mal. Co numm' ün quella forza? Jou sai tiers quei, ca jou sent, vez ner aud, star eri, partarchiar suenter, par ver ent a capir, chei igl ei. Co numm' ün quella forza? Jou vez' enten la scafienscha igl pli admirabel urden enten las caussas grondas ad enten las pitschnas, enten la regulara scumgniada digl gi a da la noig, a dils temps digl onn, ent' igl plover a dar solegl; chei proprietad da Deus sa scuvrischa cou? El lai lavar seu solegl sur buns a sur mals; chei proprietad d' igl scafider amprend' jou cou d' ancanuscher? Eis el buntadeivels mai anvêrs anchüns? Co numm' ün la forza da l'olma, tras la quala nus ent igl veseivel savein aschia leger ner amprender igl nun-

veseivel? En nundumbreivlas ovras da Deus, sco en la s. scartira leg' ad amprend' jou ca Deus ei aultamegn sabis, buntadeivels a gists; c'el vêglia sur tutt, a vult, c'ei vegnig gidau a tutts carstiauns; mo jou aud' er da diversa sort contradictiuns, ca paran dad esser bucca nunfundamentadas, a las qualas jou uss' ounc adumbattem anquier da mi declarar; ad ouncalura stunt jou, senza dubitar a senza balucar, ferm tiers mia cunvenschida: Deus ei ün sabi, buntadeivel a gist regent a bab, igl qual sagiramegn üna gada ven a manar ses fideivels, ubiedis uffonts tiers la bella, vantireivla noda. Co vuleits vus numnar quella mia convenschida, quest meu sa tener ferm vid' igl plaid da Deus? Cardienscha ei ün bell grond plaid; el ei l'olma, igl soing ligiom da la pli aulta nunveseivla vitta, la quala ün ouncalura aschi bein sa sentir. Co numn' ün quella forza da l'olma, la quala gi a gli carstiaun, chei ei bien ner mal, ad igl chisa ner lauda, fa malruvaseivels ner lœds suenter sco el fa'gl ün ner'gl auter. Jou sai leger or igl bien ner igl mal; chei hai jou cuntutt milsanavont? Sentiment, giudici, antalleg, cardienscha, conscientia, libra viglia — ei quei forzas d'igl chierp? Co numn' ün quellas pia?

Cur uffonts san ounc bucca bear, chei dein els far? Co numn' ün quella institutiun, nua ca plis uffonts ansemmel vegnian antruidai? Chei caussas ston esser en üna scola? Co va ei tiers en üna buna scola? Co sa cuntegnian cou ils uffonts? Chei daventa, cur els vegnian en la scola? Chei ven bucc' udieu en üna buna scola? Chi sa dumbrar si las proprietads d'ün bien scular? Ei quei tuttas? Chi sa ounc üna buna proprietad?

## 6.

Jou avd' en la casa da mes geniturs. Ella ei da mür, ad ha oig ischs, veng fenestras a duas pignias. Saveits

ligniar quontas stivas igl ei cuntutt en quella casa? Minchia stiva sto haver üna pignia. La pignia ven fachia cun ziegels, ner crappa dira, ner fierr. Parchei bucca cun lenn? La casa da meu vishin ei bucca da mür, mo da lenn. Da chei sa schiglioc ounc üna casa esser? En chei sa disferentiescha üna casa d'ün clavau? En chei sa sumeglian ei?

Plis carstiauns, c'audan tiers üna casada, fan or üna famiglia. Quels, ca habiteschan üna casa, ean ils domicils. Igl cheau d'üna famgilia ei, chi? Scha tutt ils cunnembers d'üna famiglia lavuran bugent, salvan urden, tegnian char l'ün l'auter, temman Deus a scivischan igl mal; sch'ei quei üna buna, prusa famiglia. Mo nua c'ei s'afla en üna casa malurden, nua ca ün mangia pli bugent ca lavura, sa dispitta, a sacregia enstaigl dad urar; cou ei nagüna temma da Deus, a nagüna benedictiun.

Quels, c'avdan datier a mi, ean mes vischins. Jou vi ancunter mes vischins esser pascheivels, curteseivels a survetscheivels; parchei, ca jou hai bugent, c'els er aschia seigian partarchiai ancunter da mei, a Deus mira cun beinplascher sin quels, c'avdan en pasch l'ün spêr l'auter.

Pliras casas ansemmel sin la terra fan or üna vischnaunca. Ün numna quella er üna communitad; parquei, c'ils avdonts han differentas caussas cummin l'ün cun l'auter. Sco tiers nus guauld, postiras, alps, pasturs, baselgia, mussaders, magistrats. Fuss ei forza megler, ca minchia casa havess si' aigna scola, baselgia a seu aigien magistrat? Parchei bucca? Parchei ha ün par nurssas a cauras cumminavlamegn ün pastur? Sch'ei dei ir bein enten üna communitad, scha sto ei esser bunas scolas, reals mussaders, gists magistrats; tuttas famiglias ston esser pascheivlas a senz' agienniz. Ils avdonts d'üna vischnaunca sa datan giu cun lavrar igl funs a cun trer biesca. Ei dat denter els er mastrigns. Chi sa numnar anchüns da quels?

La terra, en la quala jou sunt nascheus, ei miapatria. Mia patria ha num *las treis ligias*, ner *igl cantun Grischun*. Igl leug principal d'igl cantun Grischun ei Cuêra. Igl cantun Grischun ei da veglannou parchieus ent enten treis ligias — la *ligia grischa*, *la ligia cadé a la ligia da las diesch darchiras*. Igl cantun Grischun ei üna part da la Schvizera. La Schvizera consista ord' veng a duas parts, las qualas vegnian numnadas cantuns. Enten nies cantun ean culms, valladas, fontaunas, uals, flüms, lags a lavuigns. Ils leugs, ca sa s'aulzan sur las bassetias, numn' ün culms: las bassetias denter ils culms numn' ün valls. En anchüns logs nasch' ei aua ord' la terra, ner ord' la grippa; ün numna üna tal' aua üna fontauna. Pliras fontaunas ansemmel fan or ün ual; plis uals fan or ün flüm. Ils flüms sa schvidan en la mar, ün aua nunsurveseivla, fig profunda, ca stat êri. Igl lag ei er ün' aua, ca stat êri, mo da bear pli pitschen circuit, ca la mar. Igl lavuign ei ün' aua pitschna, ca stat êri, andrizad' ent da carstiauns. Or da la terra nascha aua dulscha, freida a caulda. Chi mi sa numnar üna fontauna cun aua ascha? Chi ancanusch' üna fontauna, nua ca l'aua nascha caulda? L'aua ei ün grond benefici da Deus; ella ei la pli sanadeivla buvronda par minchia carstiaun; ella dat a gli malsaun, ad a quel, ca ha seid igl megler frescament. Tiers chei pli ven l'aua ounc duvrada? Üna fontauna, ca flussegia adüna, ca maina cala enten chiouadad da frescantar tutts quels, ca la giavischan, nus fa andiment la buntad d'igl segner, ca mai na cala, da far d'igl bein a quels, ca chiouamegn en cardienscha sa prosman ad el.

---

Guardein, co vus ussa sin sequentas amparadas mi saveits raspunder: Quonts cumachs sto necessariamegn üna casa haver? Chei auda schiglioc ounc necessariamegn loutiers? Co numn' ün quels, c'audan tiers üna casada, tutts ansemmel? Co ils avdonts d'üna casa? Co numn' ün quels, c'avdan

a nus datier? Co duvein nus nus salvar anvêrs nos vischins? Parchei? Chi ha ün beinplascher vi da buns, pascheivels vischins? Co numn' ün pliras casas sin la terra ansemmel? Chei han ils avdonts d'üna vischnaunca, par exempel da la nossa, cummin l'ün cun l'auter. Sch'ei dei ir bein enten üna communitad, chei ei necessari? Co numn' ün la terra enten la quala ün ei nascheus? Co numn' ün la nossa? En quontas ligias eis ella parchida giu? Co numn' ün quellas ligias? Qual ei igl leug principal da nossa terra? Parchei ei igl cantun Grischun üna part? Ord' quontas parts consista la Schvizera? Co numn' ün quellas parts? Chei hai jou gig, c'ei seigig enten nossa terra? Chei numn' ün ün culm? Co numn' ün la terra pli bassa, ca schei denter ils culms? Chei ei üna fontauna? Chei ün ual? Chei ün flüm? Nua sa schvidan a la fin las auas tuttas? Tras chei sa disfrentiescha la mar d'ün lag? Chei caussa ei ün lavuign? Da chei differenta sort auas naschan or da la terra? Quala buvronda ei par igl carstiaun la pli sanadeivla? Quals carstiauns han particularmegn desideri suenter aua fresca? Aschi savenz nus cun aua fresca stizein nossa seid, ner frescantein ad ün malsaun sia leungna schichia, vulein nus angratiar a gli segner; parchei c'el ei migeivels a sia buntad cuz' a semper.

## 7.

Sco üna vischnaunca consista or da pliras famiglias, aschi consista l'antiera schlatta humauna or da plis pievels a natiuns. Carstiauns, ca han la medemma descendentia, igl medem linguaig, ils medems costums, la medema religiun furmeschan üna natiun. Sco tiers tals descendents d'üna schlatta linguaig, costums, isonzas, religiun sa sperdan, sa sperda er medemamegn lur nationalitad. Carstiauns, c'avdan en üna terra ansemmel fan ora ün

pievel, sch'els er bucca han la medema descendentia, igl medem linguaig, ils medems costums, la medema religiun. Co ha quei pievel num, ca avda en nossa patria? Quonts linguaigs vegnian cou plidai? Mo er ils avdonts da pliras terras ansemmel fan or ün pievel, sch'els ean unis enten ün stat, sutt üna regentia. Aschia fagiein nus Grischuns cun ils avdonts da la Svizera or mai Ün pievel, damai ca nus essan unis cun els en üna confœderatiun. Co numn' ün igl pievel, c'avd' en la Schvizera? Parchei sa numnein nus confœderai? Üna suletta natiun sa sa carschentar tiers divêrs pievels. Prüssa, Saxa, Vürtemberg, tutts pievels da la ligia tudesca audan tiers la natiun tudesca. Er ils Grischuns tudescs audan risguard linguaig, a par part risguard lur descendentia tiers la natiun tudesca. Mo chiunsch sa sperda la nationalited tras maschadar cun autras schlattas, ca pleidan ün auter linguaig, han ün autra religiun, autras isonzas ad auters costums. Chei maschadem po esser enten ils costums, enten la vitta ad igl caracter da nies pitschen pievel Grischun, enten quei, ca Etrsucers, Rumauns a Tudescs ean traigs ent enten nossa terra, a nus cuntutt essan ils aschi fig maschadai descendents da differentas natiuns? Üna miracla ei la natiun Judeua. Co ha igl bab da quella num? Bauld duamilli onns ean els senza patria, par tutt igl mund, denter milli pievels spatatschai; ad ouncalura han els la religiun, ils costums a las isonzas da lur babs bunamegn nunmidadas cunsalvau antroquan sin quest gi. Quala part da la s. scartira havein nus hartau da quest pievel? Parchei ounc pli ston a nus Christiauns quests spatatschai descendents d'igl cartent Abraham esser venerabels?

## 8.

Nus dumbrein nos onns da la naschienscha digl salvader annou. Quonts onns eis ei da lurannou? Ün onn ha 365

gis; ün gi ha 24 huras; ün hura 60 minutas; üna minuta 60 secundas. Quont gis ha ün emma? ün meins? Ün onn ha quonts meins? quontas emmas? Ils dudisch meins d'igl onn han num? Januar, Februar, Marz, Avril, Maig, Juni, Juli, August, September, October, November, December. Anchüns da quels meins han er nums rumonschs. Chi sa numnar tals? Igl onn ven parchieus ent en quatter temps. Co han els num? Qual da quels temps ei igl pli bi ad amparneivel? Parchei? Qual ei igl pli freid? Qual dat a nus ils plis frigs? Qual ils madirescha? Cur 52 emmas ean vargadas, ei ün onn a fin. Igl davos gi d'igl onn numn Silvester. Co igl amprim. Sin quei gi giavischan uffonts a geniturs, amigs a vischins l'ün l'auter vantira. Danoundernou po bein quell' isonza vegnir? Eis ella natirala? Sco ella ussa ven usitada, chei ei vid' ella da blasmar? Fuss ei da giavischar, c'ella d'igl tutt vegniss desmessa? Ei quei da tumer? Cur c'ün passa ent enten üna nova ampurtonta part da la vitta, ven igl bien carstiaun adüna a sa sentir communventaus, da sponder or ils vivs sentiments a giavischaments da sia cardienscha, charezia a spronz' ent' igl ravuigl da ses amigs a parents.

Minchia quartavel onn ven ün onn basesc, igl qual ha ün gi da pli, c'ils onns ordinaris. La terra numnadamegn cumplanescha sia cursa anturn igl solegl en 365 gis a circa 6 huras. Damai ca quellas 6 huras, las qualas suenter igl quint da 365 gis restan anavos, fan or minchia quatter onns ün gi; scha ven a minchia quartavel onn e'gl Favrer mes vitiers ün gi, quel ha num igl gi basesc, ad igl onn, ent' igl qual quel croda, ad igl qual aschia surven 366 gis, igl onn basesc. Quonts gis ha enten ün tal onn igl Favrêr?

Cur tschient onns ean vargai, sch'eis ün secul vargaus. Igl secul, ent' igl qual nus vivin, ei igl schennovavel suenter la naschienscha d'igl salvader. Diesch onns numn' ün

ün decenn. Quonts decenns d'igl schennovavel secul ean schon vargai?

Ils amprims dus meins digl onn ad igl davos ean ils meins d'unviern. Co han els num? Cou eis ei fig — cauld? Ei neiva a l'aua schêla. Ils treis meins, ca savundan a'gl Favrêr, ean ils meins da la primavera. Cou eis ei bucca pli aschi freid. La neiv a la sglatscha leuan; la pumêra antscheiva a catschar brumbels. Chei catsch' ella pli? Chei utschells vegnian la primavêra puschpei tiers nus? La cultüra verdagescha a flurischa; igl pur ara — chei? La mumma d'casa amplonta igl — ils tschutts seglian anturn sin la pastira. Ils utschells contan, ad igl solegl cun sia splendur a calira stat ault vid' igl tschiel. Igl Juni, Juli ad August ean meins d'stad. Cou eis ei savenz zunt cauld; mo quella calira ei buna; parchei, c'ella gida madirar bears bells frigs p. e. farvuns, izuns, (euas salvachias) tscherieschas, segel, a chi sa numnar plis? September, October, November a la fin ean meins d'autunn. Cou rimn' igl pur ounc ent ils auters frigs, c'el bucca schon la stad ha rimnau ent. Schon pli bauld ha'l ancurieu giu las tscherieschas; la granetia tschuncau cun la faulsch ner cun la farcla, ligiau a nua manau? Mi saveits gir, chei ven ounc pli faig cun la granetia? a tiers chei ün la dovra? Ussa ven er la meila, las tschvetscas, euas, ravas, igl baguss rimnau ent. Chei ounc pli? Cur ussa igl prus pur ha ils clavaus ad ils bigls pleins, scha mira el cun cor racunaschent a lædamegn anvêrs igl, tschiel, a cloma or cun tschei prus Israeliter: Laud' igl segner ti mia olma, a bucc' amblidar vi tutt ses beneficis. Ps. 103, 2.

---

Da chei ancuntrada dumbrein nus nos onns? Quont onns ean vargai da la naschienscha da nies spindrader annou? Quonts onns audan tiers ün decenn? Quonts tiers ün secul. E'gl quontavel secul vivin nus? E'gl quontavel

decenn d'igl schennovavel secul? Chei ei ün onn basesc? Quont savenz ven ün tal? Parchei? Quals ean ils meins d'unviern? ils meins da la primavêra? ils meins da stad? ils meins d'autunn? Co vez ei igl unviern ora tiers nus? co la primavêra? Qual temps digl onn ei igl pli cauld? Tiers chei gida la calira? Chei frigs vegnian madirs schon la stad? Chi mi sa numnar frigs, ca per 'gl autunn vegnian rimnai ent. Cun chei ven la granetia tschuncada? cun chei medida? nua manada? cun chei scussa? meulta? nua ven ei faig paun loundrora? Da quonta sort instruments ston vegnir duvrai antroq' igl granitsch sa sco paun vegnir mess avont?

**REMARCA.**

**Aschi sa ün far ounc bear amparadas par exercitar ils uffonts enten l'attentiun a reflectatiun, e'gl partarchiar a plidar; a zvar sa ün far ellas pli bearas ner pli grevas, suenter sco ün catta adagur, c'ils uffonts las san raspunder.**

## 9.

Chi ca vult bucca luvrar, dei er bucca mangiar. Chi ca ei diligents, ven perderts. Chi ca vult amprender anzachei, sto esser attents. Quel c'ha fomm vult mangiar, Chei vult quel, c'ha seid? igl malsaun? igl curdau? Chei ha quel, ca va anêr da basegns? chei igl cumbriau? igl zagiau?

Er igl glimari senta dalur, cur ün igl pichia. Chi ca fa mal senza basegns a gli pli pitschen da quels, quel ei ün dir, schliet carstiaun. Igl gist sa prenda puccau er da la biesca, gi la Bibla. Ils glimaris ean zunt differents l'ün da l'auter en risguard da la furma a grondetia. Anchüns han plümas par lur cuvria; duas alas a dus peis; els san sgular ad ir. Co vegnian tals numnai? L'Egla (adler) ei er ün grond, ferm utschi; ella sa sgular si antroquan lunsch en las nevlas a ven zunt veglia. Igl Tschiss ha seu agniv

en aults gripps. La Tscharlotta a l' Odicella ean pitschens utschells, mo els contan fig bein. Igl Storc ha leung culiez a schnabel (pichel); el maglia bugent raunas a sêrps. Nua ven el parquei bugent a sa tener si? Chei calur ha igl Corv? Quont gronds eis el a bunafei? El maglia navend las escas, ca fredan mal, a contribuischa loutras tiers preservar l'aria da vapurs malsauns a malamparneivels. L'Enta ei er ün utschi, mo ella sa bucca mai sgular ad ir, mo er nudar. Bears utschells han buna carn, p. ex. la Gaglina salvachia a dumestia a las Quacras. Tiers chei ha ün la Gaglina dumestia? Ils utschell's fan ovs, c'ün sa mangiar. Ord las pitschnas, finas plümas ven ei faig lomms legs. Las grondas plümas dovr' ün tiers chei? Igl Spâr schula, la Gaglina glutscha, igl chiet conta a fa la damaun a saver igl gi. Anchüns utschells ean vi p'igl gi zupai, a vegnian mai la noig nounavont, sco la Tschuvetta a'gl *Utschi da la mort*. Anchüns ean mai la stad tiers nus; els vegnian la primavêra, mo cur igl temps freid sa prosma, tiran els en schoms puschpei en terras pli dalunsch, nua ca da quei temps ei stad. Aschia ils Storcs a las Rundinellas (Schvalmas). Ils utschells radin lur giuvens bucca vivs s'igl mund, mo cuvan quells or d'ils ovs. Cur ils giuvens ruschnan nounavont or da la crosa, scha han ils vegls par els igl pli admireivel quitau; la mumma vêglia cnn la pli gronda affectiun sur da ses pitschens, ad observa anguschiusamegn scadün prigel, c'ils savess schmanatschar, duront, c'igl maschel porta noutiers las, par els pli delicatas, spisas tiers lur vivonda. Ils utschells vegnian suenter lur grondetia fig vegls. Un sà pitschen utschelletts, ca contan, haver antroqua veng a veng a quatter onns.

Ils pescs vivan en l'aua; els han üna furma dad alas enstaigl da peis. Er ils pescs fan ovs a cuvan lur giuvens loundrora. Els ean schnuveivel fricheivels. Igl pli grond

denter tutts ils pescs ei la Balena. Igl aschi numnau *Hai* ei bear pli pitschens, mo ha ün' aschi larga gula, c'el sa lagutar ent ün carstiaun antier. Ils pescs fan ora ün ampurtonta part da la vivonda. Enten las terras vi d'la mar (chei ei mar?) sco en Angelterra vivan bears carstiauns mai d'igl pigliar pescs. Co numn' ün bein tals carstiauns! quals denter ils apostels eran er pescaders? Vi da quala mar luvrava quella dua pêra frars, Petrus ad Andreas, Johannes a Jacobus, cur igl segner ils clumava tiers el.

Auters glimaris portan lur giuvens vivs s'igl mund, ad ils tezzan. La Nurssa sauda tiers ils glimaris, ca tezzan. Parchei? Chi sa numnar plis glimaris, ca tezzan? Chei nizegia la Nurssa? la Caura? la Vacca? Igl Bov trai igl carr ad igl aràder. Orda seu chir fa ün calcêrs. Igl Cavaigl porta igl carstiaun a gli prenda giu bear faschs. Igl Chiaun parchira la casa. Chei fa igl Gatt. Igl Liun ei igl reg d'ils glimaris. La Muntanella fa seu leg afuns en la terra a dierma igl antier unviern. Sia carn ei delicata, er seu grass ei fig buns a nizeivels.

Ils Aveults vegnian dumbrai tiers a las Muscas. Els ean ün fleivel pievelett; mo tras lur admireivel urden a lur activitad rimnan els ouncalura ent par sasez a par auters üna bella provisiun. Er jou sunt pitschens a fleivels, mo jou vi en tutt mias lavurs salvar urden a luvrar sco 'gl Aveult. Er la Formicla ha urden a lavura. Ha ün quella er aschi bugent sco il Aveult? Parchei bucc? Igl Aveult trai or da tutt mai mêl. Amprendeit cuntutt bucca mai da salvar urden a dad esser diligents, mo er dad esser paschei-vels, prus a buns en tutt.

(Da far las amparadas, ca er cou ston vegnir fachias, ven laschau sura a 'gl mussader.)

## 10.

Or da la terra ven cavau bearas nizeivlas caussas p. e. sablun, calschina, arschilla, fierr, irom, bruns, plumm, zign, argient, aur a da beara sort crapa custeivla. Chei mastrign dovra sablun a calschina? Tiers chei? Arschilla dovr' igl vaschler, cur el fa pignias; er ven barschau loundrora Ziegels a vaschella da terra cochia. Qual mastrign dovra fierr? Chei fa'l loundrora. Orda plumm cul' ün ballas; ord' irom, bruns a zign ven faig da tutta sort vaschella, ord' aur ad argient danèr. Co numn' ün igl mastrign, ca lavura en irom? co quel, ca lavura en zign? quel, ca lavura en aur? A chi sa ounc plinavont nummar mastrigns?

## 11.

Hier era Elsbeth zunt attenta a dlligenta; mo Carolina era distrachia a negligenta. Cur la scola era a fin, purschev' igl mussader ad Elsbeth e'gl ir or migeivlamegn igl maun; mo Carolina stuveva star suletta anavos ad ella bargiva. Parchei stuvev' ella bein suletta star anavos a bargir? Quei tras igl qual daventa anzachei, numn' ün caschun, a quei ca savunda ord' la caschun l'operatiun. Chei era cuntutt cou la caschun? chei l'operatiun da quella? Friedrich schei oz malsauns a casa; el era hier îeus ent igl curtchin ad haveva mangiau pumma malmadira! a scha gie c'igl bab haveva savenz varniau da quei. Chei ei la cashcun, ca Friedrich schei malsauns? a l'operatiun ner consequenza da quei, c'el mangiava pumma malmadira ei sia — La plievgia fa fricheivla la terra. Chei ei cou l'operatiun da la plievgia? A la caschun, ca fa fricheivla la terra ei —? Valentin, ca ussa ei paupers a mounglus, steva avont bein, mo era ün carstiaun marschs a debuschant. Chei ei cuntutt tiers Valentin la caschun da sia presenta pupira a misergia? A sia martschadegnia a debuschontadad haveva chei operatiun? Scha la calira ten

tiers, ad igl gig bucca plova, ven l'êrva passa a las flurs anclinan tristamegn lur cheaus tiers la terra. Chei ei la caschun, ca l'êrva ven passa, a las flurs tristamegn anclinan lur cheaus? Ei croda üna plievgia caulda, a l'êrva ven puschpei fresca a verda; cun nova vitta sa drizzan las flurs puschpei si. L'operatiun da chei ei quei? Igl luvrer ei staunchels, igl malsaun trists. Chei ei la caschun da quei? Chei l'operatiun d'igl mangiar a d'igl beiver? da la diligentia? d'igl durmir? d'igl feuc? da la luschentadad? Chei ei la caschun da la stauncladad? da la fomm? La caschun digl schalar? da la plievgia? Mo ün operatiun sa era daventar la caschun d'üna secunda operatiun. La plievgia lomgnia la terra. La lomgniada ei l'operatiun da quala caschun? Mo medemamegn ei la lomgniada la caschun da la fricheivladad da la terra. Savenz opereschan pliras caschuns ansemmel. La plievgia, la rugada, igl dar solegl ad auter pli ean diversas caschuns, lur cuminavla operatiun ei la carschienscha da las plontas. Aschi ei la pasch d'üna casa l'operatiun da pliras caschuns. Saveits ligniar anchünas? Ün sa bucc partarchiar ün' operatiun senz' üna caschun. Igl pumêr croda bucc senza c'anzachi igl taglig anturn, ner c'el riig; la plonta crescha bucc senza vivonda. Ad angual aschia sa ün partarchiar nagüna caschun senz operatiun. Nagüna glisch arda senza dar clar, nagün feuc senza scaldar. A scadüna operatiun stat üna caschun, c'operescha, par fundament, a scadüna caschun sto haver ün operatiun par consequentia. Milsanavont sai jou ord' üna buna ner mala operatiun concluder sin la buna ner mala caschun; a vice verse. Ilg uffont temma da passar avont ses geniturs. Chei po esser la caschun? c'el ha faig anzachei bien? Aschia sai jou or da la disuniun d'üna casa ner d'üna vischnaunca serrar, c'ils carstiauns lou bucc antalin da viver andreg; a viceverse sai jou serrar, sch'ils carstiauns bucc antalin da viver andreg, ca nagüna pasch ven a vegnir denter els.

## 12.

Gottfried prendeva oz da marvegl üna buis sin la schuvella, a mava sin la montognia. Saveits vus angiavinar, parchei? Quei c'ün tiers quei, c'ün fa, ha e'gl oegl, numn' ün la mira ner fin. Vos geniturs vus tarmettan diligentamegn a scola. Chei mira pon els bein cou haver? Igl pur ara, leda a semna seu êr. En chei mira? Meu bab prendeva hier ün cros d'üna zvetschca or d'igl sacc, ad igl sutterrava ent'igl hiert. Chei po esser stau la mira ner fin da quei? Chi ca senza mira ner fin fa anzachei, sa cunten sco senz' antalleg. Igl carstiaun d'antalleg ha tiers tutt quei, c'el plaida ner sasalva ün intent a mira; parquei plaida a fa el nagutt senza partarchiar. Tiers tutt quei, ca daventa sutt la rigida da Deus, essan nus sforzai da partarchiar, c'el hagig üna fin a mira; a zvar üna sabia a buna fin a mira. Sch'ün bun carstiaun ven senz aigna culpa malsauns ner paupers, sutt la rigida da chi daventa quei? Sto'l cuntutt tumer, ca talas visitatiuns peglian üna deplorabla fin? Parchei bucc? A quels ca tegnian char Deus ston tuttas caussas survir en bien, gi la bibla. Rum. VIII., 28.

Quei ca jou fatsch ner impund par arivar tiers üna fin ner mira, numn' ün miez. Vus vuleits amprender da scriver bein. Quei saveits vus nunpusseivel, scha vus bucca diligentamegn vus exerciteits ent' igl scriver. Igl diligent exercici ent' igl scriver ei igl miez da vegnir da scriver bein. Igl malsaun vult vegnir sauns; el prenda parquei ent madaschinas. Par ün miez, tiers chei? Quals ean ils miez, da scatschar la fomm? la seid? la stauncladad? Quals ils miez da daventar perderts? Scha jou bucca fuss diligents e'gl amprender, vegniss jou lura a vegnir perderts? Vus vuleits amplontar ün meilêr. Ancunascheits vus igl miez coutiers? Mo scha vus igl lamizi digl meil bucca mettessas e'gl hiert enten la terra, mo igl laschasses scher en casa,

ner igl frissas sin la via, vegnisses vus a survegnir ün meilêr? Chi c'aschia vult vegnir tiers la fin a mira, quel sto ils miez loutiers bucca mai ancanuscher, mo er amprender d'ils impunder andreg. Er igl bien plaid ven mai lou tiers ün bien fricheivel pumêr da la vitta, nua ca el en buns cors ven preus a cor a salvaus si.

## 13.

Chei c'ils carstiauns tegnian par bien ad amparneivel, quei giavischan ad anquiran els er. Ei quei ver? Mo bucca tutt quei, ca para amparneivel, ei parquei er dreg a bien. A divêrs carstiauns para igl ruvaus pli dulschs ca la lavur. Parchei? Mo vulesses vus parquei trer avont la luschentadad a'gl sa dar breigia? Parchei bucc? Chi ca vult vegnir tiers pagagli' a latetia, quel sto bucca tumer lavur a fadigia. Co vegnisses vus a numnar ün carstiaun, ca legia or a ten char anzachei, igl qual porta donn ad auters ad ils disfamescha, fa malvantireivels a rafideivels? Igl puccau metta savenz a ses uffonts avont anzachei par perdertia, ca considerau en sia vera glisch, ei la pli gronda narradad. La sabienscha dils schletts carstiauns ei tiers Deus üna narradad. Igl mansasêr crei da sa gidar cun monsegnias. Sà el quei? Sch'ei gli gartegia üna gada, ven ei er la secunda? er la terza gada a gartiar? Sch'ün üna gada igl ancanuscha sco mansasêr, chei ei la sagira savundienscha da quei? A scha er nagün carstiaun igl ancunaschess, chi igl ancanuscha ouncalura? Igl mansasèr sto savenz vegnir cotschens avont sasez, a ven pigliaus en ses agiens latschs. Igl angonnader vult tras angonnament a schurvament acquistar a sasez avantaigs. Fuss quei a gli gartiau bein, igl vegnisses vus a tener par vantireivels, sch'el er veramegn bear gudogniass? Parchei bucc? Chei caussa custeivla perda igl carstiaun sur d'igl malgist gudoign. Ün maltraig matt crei auters da disfamar a pichiar. Chei

ei la consequenza? Vegnian quels, c'el senza caschun disfamescha a pichia, meins stimai a teni char? Ad el sez, ven el tras talas maltrachiadads a gudogniar charetia a stima? Chi disfamescha a pichia cuntutt lgl maltraig igl pli fig?

Jou vi adüna partarchiar tiers mamez, avont ca jou plaidig ner fetschig anzachei, sch'ei er seig dreg a chei consequenza ei sapig haver par mei a par auters. Chi ca bncca partrachia avont c'el plaida a fa anzachei, ven savenz a fallir, senza c'el cattig adagur. A chei savunda s'igl fallir a curdar? Faig avont, nunpartarchiont, ha bears radig en rigla fig.

## 14.

Igl reg Salomon ven numnaus sabis. Par esser ün sabi ven dumondau treis caussas: c'ün igl bien ancanuschig, veglig a tiers acquistar er impundig ils meglers miez. Vossa mira seigig adüna reala. Sch'ella fuss quei bucc, chei carstiauns fussas vus lura? Cu'gl disreal ven ei mai ad ir bein; parchei c'el ha sez, a Deus a tutt igl mund ancunter el. Sch'igl carstiaun fa anzachei, c'ei bucca dreg, ner er mai ha e'gl senn quei da far, chei sent'el en sasez, sch'er nagün igl chisa? Co numnein nus quei enten nus, ca trov' a castigia igl mal? Ti tens char tia possessiun, tia hanur, tes dregs. Co vul ti numnar quel, ca metta maun vi da quels, ad anquira da ta privar dad els? Pudesses ti er esser ün tal? Ti has bugent, ca tes cuncarstiauns cun buna veglia survischan a ti; sch'els quei promptamegn dein far, chei stos er ti far ad els? Jou maina vi mi legrar sur d'anzachei, ner a mi lubir ün plascher, sur d'igl qual auters stuvessen sa cumbriar.

Sch'auters sa cumbriassen sur mia latetia, chei havess jou tras mia latetia rubau ad els? Tutt quei, ca vus leits, c'ils carstiauns bucca fetschian a vus, quei fagieit er vus

bucc ad els. Mo tutt quei, ca vus vuleits, c'ils carstiauns fetschian a vus, quei fagieit er vus ad els.

## 15.

Jou hai raschiert d'igl scafider buntadeivel da beara sort duns a forzas, forzas d'igl chierp a da l'olma. Saveits vus numnar anchünas da quellas? Parchei ven bein igl scafider haver dau quellas a nus? Cun quels duns a cun quellas forzas sai jou sin zunt differentas guisas operar sin quels, ca Deus mi ha mess datier. Quals ean a mi igl pli datier? Chi ei als geniturs sur tutt sin terra chars? Mo chei spechian a spereschan els er d'ils uffonts. Jou ils sai cun mes mauns, mias œgliadas, cun gests, plaids a faigs conturblar ner legrar, plagar ner recrear. Scha mia œgliada ei migeivla, mes plaids ean charins, mias ovras ean bunas a drechias — cun chei cor a cun chei oegl ven ün a mirar sin mei? Chei vegn jou a sentir enten mei? Mo scha mia œgliada antardescha scavidonza, maller, gritta, latetia sur igl donn dad auters; scha meu plidar ei nun-migeivels, indiscrets, senza charetia, offendeivels, mias ovras interessadas, malgistas a pleinas d'anamicitia; scha sa muss ei tiers quels, sin ils quals jou aschi operesch, cou carschadegnia, lou malaveglia a gritta sur da mei; ad enten mamez sent'jou mala conscientia, ca castigia a gi, ca jou bucca hagig faig andreg. Quals carstiauns han la pli gronda tristetia sur las malas actiuns dad auters? ils buns ner ils mals. A sch'ils carstiauns tras nies sasalvar a tras nos puccaus sa lein muventar tiers gritta, ner maller sur da nus, fan els cou andreg? Mo chi havess ad els dau caschun loutiers? Da quont puccaus mi vegniss jou cuntutt mi far culponts? Co numn' ün quei sentiment, ca nus castigia, a gi, ca nus haveian bucca faig andreg? Parchei han tes buns geniturs schon savenz giu carschadegnia sur da tei? Parchei ha teu oegl savenz stuveu bargir? teu cor

haver rigla? Cur ti fovas buns a prus, ha er anzachi plonscheu sur da tei? giu tristetia? giu gritta? has ti er stuveu bargir a t'anriglar? Danoundernou vegnian pia talas caussas denter ils carstiauns? Deus ei gists en tuttas sias ovras a soings en tuttas sias vias. Nossa sort ei ent ils paterns mauns da Deus; nagün la sa prender or da seu maun.

## 16.

Sch' anzachi igl seu agien ten en hanur, quel ven a rimnar ent sbittament. Chei vult quei gir tener en hanur igl seu agien? Vult quei gir, stimar sasez? Ner vult quei gir, sa far gronds cun quei, c'ei meu? Haver grond' imaginatiun sur mes avantaigs, duns, beins a sur mias forzas? Ad eis ei ver, ca sur ün tal ven sbittament? Parchei ei igl garmadi ün sbiteivel carstiaun? Quont pli, ca ti anquiras tia latetia, tia vantira enten la latetia a vantira d'auters, tont pli ta ven Deus a benedir cun vantira a latetia. Qual uffont ven ad haver pli vantir' a latetia — quel, ca fa nagutt pli bugent, ca quei, ca fa latetia a ses geniturs a fardagliuns? ner quél, ca partrachia mai vi d' sasez, ha quitau mai par sasez, mo nagutt ampera suenter, scha ses geniturs ner fardagliuns hagian lousura latetia ner carschadegnia? Chi c' anquira da cunsalvar sia vitta, la ven a perder, mo quel, ca la dat vi sco Christus vult, la ven a cunsalvar tiers la vitta perpetna. Matth. XVI., 25.

Chi ca bucca lavura ei ün lader. Ei quei ver? Chi ei ün lader? Mai quel, ca rump' ent en üna casa, par angular? Ner er igl angonnader? Er igl murdieu, ca tras fideivel diever da sias forzas sez savess gudogniar igl paun? Cun ün plaid: scadün, ca tira a sasez anzachei, ca gli auda bucca? Igl luschent, gudogni' el seu paun? Quei ca jou bucca gudoign, quei ca ei acquistau tras las savurs dad auters, sai, asc' jou quei guder, senza mi far culpeivels d'haver mess maun vi da êster possess? Chi ca bucca lavura dei er bucca mangiar.

Eduard giavischa, ca la glieut igl cumportian, ad hagian patientia cun el, cur c'el fallischa, mo el sez ei zunt nuncumporteivels a dirs ancunter quels, ca fallischan. Ei seu giavischament cuntutt pusseivels a gists? Ven ün ad esser inclinaus d'haver cumpurtonz' a patientia cun el? Parchei bucc? Co stuvess el sez igl amprim esser partarchiaus, sch'el cun dreg a raschun duvess saver dumondar patientia a cumpurtonza dad auters?

Jou vi esser misericorgieivels ancunter ils paupers, par ca er jou enten mia pupira possig aflar misericorgia. Ei dat da beara sort misergia denter ils carstiauns. Nagün carstiaun ei sagirs avont ella. Er jou sunt ün fleivel carstiaun, suttaposts a bear mals; er jou hai da basegns d'agid a da cunfiert cur las huras digl andirar sa prosman. Co mi sai jou bein far vangonz d'ün tal recreeivel prender part? Co numneits vus igl carstiaun, ca ha cu'gl miserabel nagüna cumpassiun? Chei vult quei gir esser misericorgieivels? Qual ha pli da basegns da nossa cumpassiun a da nies agid — quel c'ei miserabels en risguard d'igl chierp? ner d'igl spirt? Quel c'andira en malsoign' a pupira, a perda bear da ses beins terreins, ner quel ca s'afla en errur a puccau ad ha pers l'inocentia da l'olma a la pasch da la conscientia? Cou ei ün pauper orfan; nagün bab, nagüna mumma ha pli quitau par seu paun, sia vascadira, sia avdonza; quei ei grev, zunt grev. Mo c'el ha nagün pli, ca gli mussa la via digl salid, ad igl antruvida a meina tier la temma da Deus, ei quei meins grev? Fa ei cou meins da basegns, c'ün sa prendig sura dad el? Beai can ils misericorgieivels, parchei c'els vegnian a ratscheiver misericorgia.

Igl carstiaun ha zunt bear da basegns duront sia curta vitta, par saver viver cuntents a læds. Quonta fadigia a quont quitau has ti custau a tia mumma antroqua ti mai savevas ir sez, a dar d'antallir, chei ti giavischias? Quont gis ha teu bab luvrau a suvau par tei, duront ca ti ounc

scheschevas en china? A mi sas ti gir, quont mauns da carstiauns, quontas forzas en la gronda casa da nies bab ston esser en moviment, antroquan ti has teu paun? tia vascadira? tia avdonza? teu leg? Quont carstiauns han leung temps a cun beara fadigia luvrau, ancurieu a partarchiau, antroquan tutt quei era cou, ca nus ussa aschi chiunsch savein haver? Duvessan nus bucca cun buna veglia a fideivlamegn er dar nou ad impunder nos pitschens duns a nossas forzas tiers promover igl beinstar general, damai ca nus tont havein ratschiert? Ei quel vangonz da viver, c'adüna mai vult ratscheiver a consumar? mo bucc er fideivlamegn anquira da far a da contribuir igl seu?

Schon savenz ha ün stuveu haver patientia cun mei, a ven, damai ca jou laider ounc savenz fallisch ounc mils-anavont stuver haver patientia. Chei ei pia duveivel, ca er jou fetschig? Chars uffonts, sch'anchün denter nus ven surpreus dad ün fallament, sch'igl fagiein migeivlamegn attents sin quel, a mai amblidein, ca nus tutts ounc essen fleivels a la perfechiadad pir stuvein ancurir.

## 17.

Tutts carstiauns can mes frars; nus essen tutts membra d'üna famiglia; cun tutt quei, ca jou sunt ad hai, aud' jou tiers als carstiauns, ad els a mi. Nus havein tutts *ün* Deus par bab, *ün*' avdonza, (co numn' ün quella avdonza dils carstiauns?) ad ancurin *ün* tschiel; nus passein tutts sin la medema guisa enten la vitta, havein ils medems basegns digl chierp, digl spirt a digl cor; ils medems prigels ad ampruvaments, igl medem anamig, igl medem passar or da quest mund, igl medem derschader a rendider. Quont anavont can ils carstiauns mes frars? Chei han fardagliuns cummin? Co sa scuvrescha Deus sco igl bab da tutts carstiauns? Co veza la terra, nossa present' avdonza

or? — Parts digl mund, terras, inslas, mars, culms, valladas? Anquiren veramegn tutts carstiauns ün tschiel? Er ils Pagauns? er ils carstiauns da nagutt? Orda chei ancunaschein nus quei? Quals ean nos cumminabels basegns digl chierp? digl spirt? digl cor? Co numn' ün igl passar enten la vitta. Essan nus cou paupers ner richs? Quals ean ils prigels? ils ampruvaments? igl anamig, ca schmanatscha a nus tutts? Co numn' ün nies passar or da quest mund? Ei cou üna differentia denter rich ner pauper? ferm ner fleivel? giuven ner vegl? cou ner lou? Chi ven a la fin tutts a truvar? render a tutts?

*Remarca:*

**Quellas amparadas dein mai en general mussar, co quella materia, ca cou ven pierta sin üna, p'ils uffonts amparneivl' a nizeivla, guisa sà vegnir tractada, senza ligiar anchün vid ellas. Bearont dei igl mnssader saver, chei ei adequat als uffonts, c'el ha avont el, a lousuenter dei el drizar ent sias amparadas.**

## 18.

Bein ean ils carstiauns a pievels sin bearas guisas sparchi tras num, linguaig, isonzas, costums, terras a mars. Bucca tutts honereschen lur scafider, regent a derschader sin la medema guisa: ils Pagauns auter, ca ils Christiauns; ils Mohamedaners auter, ca ils Giudeus; mo tutts rimna igl sentiment da la dependentia, la cardienscha vid' üna pli ault' essentia ent ils tempels vi d' igl altar, par sa bassar a sa fortificar avont quel, ent'igl qual nus tutts vivin, ad essan. Parquei, chi ca fa puccau er mai ancunter *ün* carstiaun, er mai ancunter *ün* member da quella gronda famiglia, quel ha faig puccau ancunter tutts; chi ca er mai ad *ün* gida, mai ad *ün* fa d'igl bein, qual ha gidau a faig d'igl bein a tutts. Parchei ha vies cor displascher a tristetia sur da la schlett' ovra d'ün Cain scuvieu? Ha'l sia ovra commess vi da vus? Ad ouncalura ha'l faig puccau

ancunter da nus, cun quei, ca nus savein bucc auter, ca sentir tristetia, aschi savenz sco nus partarchein vi da sia ovra. Vus sentits latetia sur da l'innocentia d'ün Joseph; vus andireits cun el, cur vus veseits, c'el ven vendeus a frieus en parschun, sco sch'el havess faig anzachei mal; vus ludeits Deus, cur vus veseits, c'el ven spindraus da seu innocent andirar, ancuronaus cun hanur, ad alzaus par ün bab vantireivel d'ün' autiera terra. Parchei quei? audev' el bucca tiers ad ün auter pievel? ad ün temps da gig vargaus? Scadün mirig bucca mai sin igl seu, mo er sin quei da l'auter.

Sco carstiauns schon essan nus cuntutt uni tras da beara sort soings ligioms s'igl pli streg cun ils nos cuncarstiauns. Quals ean ils ligioms da quella cumminonza? Mo nus havein er num Christiauns. Co ca nus purtein quei num? Tiers chei ei igl figl da Deus vegnieus sin terra? Sco Christiauns havein nus cuntutt er *ün* mediatur, *ün* battem, *ün* Evangeli, *üna* s. tscheina, *üna* cardienscha, üna beada spronza da nossa clumada. A damei ca Christus ha teneu char tutts, ha par tutts sa dau vi en la mort, quont soinch' ei l'obligatiun, er nus da tener char l'ün l'auter.

Scha targeit pia ent, sco ligeus, soinchs à chars da Deus cordiala cumpassiun, amigeivladad, buntad, bassetia a cumpurtonza, a saveias, ca nus tutts essan frars.

# RAQUINTATIUNS
## OR DA LA HISTORIA DILS GRISCHUNS.

### 1. LA SCHVIZZERA ANTICA.

La terra, chars sculars, en la quala nus uss avdein, ha num la *Terra-Grischuna.* Da temps vegls vegniva quella numnada *la Rhætia.* Ancunter seira a mesanoig da quella schescheva la terra dils Helvetiers. Ils pli vegls avdonts da questas duas terras eran bucca buns vischins, els fagievan savenz guerr' ansemmel a rubavan l'ün l'auter biesc' ad auter muvent.

Uss vivan els ansemmel en pasch a bun' amicitia a sa tegnian ansemmel enten gis legreivels a trists, sco amigs a frars, sco Ün pievel. Ommis duas terras ansemmel han num *la Schvizzera*, a tutt igl pievel sin ils culms ad en las valladas, en ils marcaus a sin igl païs numn' ün *Schvizzers* ner confœderai, parquei c'els han sa ligiau ansemmel cun ün sarament, da star ansemmel a sa tener ferm ansemmel en temps da guerr' a da pasch.

Avont la naschienscha da niess salvader Jesu Christi ha ei en nossa terra en general bucca mirau or, sco oz igl gi. Da quels temps eran las terras ancunter mesanoig lunsch bucc aschi bi cultivadas ad aschi fig populadas, sco uss. Er en la Helvetia ad en la Rhætia mirav' ei enten ilsez temps or fig selvadi a maccord. Uss vesein nus cou migeivels praus a bears êrs ad horts amplontai cun granezi a pumêra, bellas stradas imperialas, gronds vigs, vischnauncas

a marcaus, nua c'ei era vivont zunt bear guauld a desiert, bears a gronds morasts enten las valladas; tschageras freidas a creus lufts curclavan ounc la terra, a la gronda part dils culms er' ounc selvadia a nunfricheivla senza send' a senza truig.

A tonatont avdavan bein bauld avont la naschienscha da Christi bears carstiauns ent igl bass da las valladas; parchei bucca tutt era desiert; ei dev' er lura schon bellas contradas en la Helvetia, migeivels praus ad êrs, vigs a vischnauncas. Mo cun la cultivatiun da pumêra, vignas ad horts vulev' ei ounc bucca bein anavont, parchei c'ei era memma crieu luft, memma bear guauld ad igl carstiaun ounc memma nuncultivau ad ignorant.

Ent ils guaulds a sin ils culms havevan ils glimaris selvadis pass liber. Cou vivevan ounc en grond diember stambuccs a camutschs, ca sursaglivan ils pricipicis da piz tiers piz sin ils aults culms, urs ca birlavan tras ils guaulds, lufs, tschissuns ad eglas (adlers) a sper da quels ounc bears auters glimaris rubadurs, selvaschinas, pitschnas a grondas. Sur tutts starmentus fov' igl bov selvadi, ca tumeva ne staungas ne lontschas, mo attaccava furiusamegn ils carstiauns. Ent ils morasts sa tenevan si serps grondas a bears insects. En general era igl diember da glimaris selvadis lura bear pli grond, ca uss.

Quei fovan nauschs vischins p'ils carstiauns. Parquei er' ei ad ün' anavont anamicitia denter ils vegls avdonts da la terra ad ils glimaris selvadis. Plaun a plaun daventav' igl diember da quests igl meins, a bears vegnivan tuttavia ragischai or, sco igl bov selvadi ad igl stambucc; auters vegnivan scatschai anavos enten ils leugs deserts sin ils culms, ad er da quels restav' ounc ün pitschen diember, sco igl urs, igl luf, igl luf tschervêr, la vulp ad auters. Suenter c'igl diember dils carstiauns parneva tiers pli fig, suenter ca las armas da feug vegnivan inventadas, ad igl

carstiaun trai cun sias muntanêras sin las pastiras da las aultas alps: ha el mess sasez en ruvaus, sasez a sia biesca en sagiretia ancunter ses vischins selvadis.

## 2. ILS SCHVIZZERS PRIMITIVS.

Sco' la terr', aschi igl pievel! Nus savein daveras buc raquintar bear davart la furma da viver ad ils costums dils amprims avdonts da questa terr' alpina, mo tont sco nus savein dad els, scha fovan els ün pievel gualti nuncultivau ad ignorant, mo lousperas ün pievel robust a curaschus, igl qual viveva da la catscha, da las muntanèras a da l'agricultura. Da mastrigns, fabricas, artificis, scolas a baselgias er' ei pauc ner nagutt avont maun.

Quests pievels eran da differenta descendentia ad ean en temps zunt vegls immigraus en questa terra alpina. Sur da quei ven ei raquintau, sco savunda.

En la *Schvizzera* ancunter seira, q. e. en la terra denter igl mont Jura a las aultas alps, d' igl lag da Genevra antroqua tiers igl Rhein, avdavan ils *Helvetiers*. Els derivavan digl pievel dils Galliers, ils quals havevan en possess la Fronscha presenta, a da lou nou immigravan els en las parts da las alps. Nua c'ei plaschev' a minchün: sin la montognia ner en la vallada, sper üna fontauna ner ün ual , sin ün amparneivel crest, ner en ün plaun, ent igl datiers dad ün' aulta parei d' crap ner da bellas pastiras a bells guaulds — cou bagiav' ün bab d'casa üna camona par el ner par ils ses, nizigiava la terra d' anturn, a quei c'el üna gad' haveva cultivau, a nizigiau zaconts onns, quei numnav' el seu. Cur plir babs d'casa bagiavan' lur avdonzas l'ün sper l'auter, scha vegniv' ei lundror vischnauncas pitschnas a grondas. Oreifer bugent avdavan ils Schvizzers vegls sper fluss a lags, ner nua ca duas valladas ner fluss sa univan. Bein gig avont la naschienscha da Christi dein els haver gieu dudisch marcaus a quattertschient

vischnauncas, mo nundumbrada ei la bearetia da quellas avdonzas, ca stevan dispersadas minchüna daparsei.

Cou vivevan els uss libers a cuntents cun pauc, mo cun lur vischins en la veglia Germania havevan els savenz dispitta a guerra. Parquei mavan els adüna armai, a savenz vegnivan tutts ils humens dad üna provinza ansemmel a salvavan radunonzas cumminas ner schentadas, nua c'els ligevan or lur magistrats, sa cussigliavan sur da guerr' a pasch, ner sa plidavan giu cumminavlamegn da trer or ancunter igl anamig ner ancunter donneivels glimaris. Els eran ounc pagauns a savevan mai pauc davart igl tuttpussent Deus a ses cummondaments. Mo tuttavia ignorants eran els bucca tuccont tiers quellas canssas, parchei ca Deus havev' er scritt als pagauns enten lur cors, chei fuss dreg ner bucca dreg, a c'igl mal vegnig castigiau, igl bien remunerau. L'agricultur' a l'elevatiun da muvaglia era lur principal' occupatiun, catsch' a guerra pli par divertiment a plascher ner par sa richentar. Parquei havevan ils Galliers, lur vischins, temm' avont els, a nagün ils saveva chiunsch privar da lur libertad.

---

Co igl *interiur* da la Schvizzera seigig vegnieu populau, da quei raquint, a nus üna veglia traditiun, sco savunda. Vi da las rivas da la mar septentrionala ad orientala avdav' ün grond pievel, quel surfriva gronda charischia. En questa calamitad decretava la raspada cummina, ca minchia dieschavel hum suenter la sort deigig bandunar la terra dils babs ad emigrar, par ancurir üna nova patria a vivonda par glieut a biesca. Quei daventava, ad ei targiev' or ün numerus pievel, plonschont, humens a dunnauns, ad els parnevan la via ancunter miezgi, nua c'els havevan spronza dad aflar avdonz' a vivond' avunda. Sin questa migratiun vegnivan els amiez en las alps, enten parts selvaticas, nua ca ün grond lag fermava si ad els la via,

parchei c'ei fov' üna furius' aua a bucca da navigar sin quella. Uss observavan ei la terra pli bein, aflavan lou guauld a pastira, bunas fontaunas a bears glimaris selvadis, mo nagün c'havess faig dispitteivel ad els igl gudiment da quellas caussas. Cou sa resolvevan els da star, a bagiavan la veglia vischnaunca *Schvyz*, ad havevan bears aschs gis, da runcar or igl guauld, da scatschar ils glimaris selvadis a da cultivar la terra. Bauld sa carschentav' igl diember digl pievel, ad ei mauncava spazi; cou targievan bears dad els cun dunn' ad uffont a muntanêra sur igl lag vi, a bagiavan lou la vischnaunca *Stanz*, auters digl lag vi a si en üna scüra vallada, nua ca bos selvadis sa tenevan si, fundavan lou la vischnaunca *Altorf* en la vallada digl fluss *Rheuss*. Da quests immigrants derivan ils avdonts da las parts sper igl lag dils quatter cantuns enten las terras *Uri*, *Schvyz* ad *Untervalden*. A scha gie c'igl lag ils separava, scha rumanevan els tonatont buns amigs a sa tenevan ansemmel en tutts temps suenter.

En la Schvizzera ancunter igl *Ost* vegniv' ün pievel êster or d'la terra d'Italia, els fugivan d'ün pussent anamig, c'ils vuleva far or da glieut libra tiers sclavs; els bandunavan la bella terra, targievan si en las alps selvadias a desertas ad avdavan lou, parquei c'els stimavan la libertad sur tutt.

En Italia numnadamegn avdava da temps antics annou navend da las alps antroqua giu tiers igl fluss Tiber igl numerus pievel dils *Tusciers* ner *Etruriers*. En bears marcaus a vischnauncas vivev' el liber a hundrau da tutts ses vischins.

La gronda part digl pievel s'occupava cun l'agricultura, mastrigns, la navigatiun ad artificis, haveva bella cunischienscha da la natira, da la medischina a da caussas divinas. Particularmegn renomau fov' el enten l'architectura; els s'antalgivan bein da far vaschella da terra cochia

a sin la magia; els navigavan lunsch vi sur mar a vegnivan cun grondas raubas en la terra. Minchia marcau dils Etruriers fova ün' aigna republica, mo tutts marcaus ansemmel fagievan or üna confœderatiun. Tonatont mauncava denter els la drechia uniun, a minchia marcau partarchiava pli per sasez, ca par igl beinstar da tutts. En general els havevan en quella bella fricheivla terra sa cudischeu da far bella vitta ad interlaschavan pir memma igl exercici enten las armas a la pratica enten caussas da guerra.

Uss vegniva circa 600 onns avont la naschienscha da Christi ün zunt numerus a curaschus pievel nou a si sur d'las Alps. Ei fova ils *Galliers*. Quels parnevan senza gronda fadigia en tutta terra enten igl plaun dad ommis duas varts digl flus Po, a sa rasavan or adüna pli a frivan sutt ils vegls avdonts da quellas parts, parchei c'els tumevan ne plàgas ne mort, mo ils Tusciers fovan ne da pasch ne da guerra (ne parüna ne curaschus.)

Da cou nou vegniv' ei, ca ils Tusciers ansemmel cun lur marcaus vegnivan dumignai a stuvevan survir als Galliers sco sclavs. Bears sa schavan plascher quei, mo auters tenevan la libertad pli ault, ca la terra grassa ad ils dulschs frigs da l'Italia. Quests amigs da la libertad bandunavan lur avdonzas veglas, ad emigravan cun dunn' ad uffont — beara milli olmas — ancunter norden ner mesanoig vi a si en las valladas ad ils desierts en las Alps. Els vegnivan manaus da *Rhœtus*, a vegnivan parquei s'igl suenter tutts numnaus *Rhœtiers*. Els avdavan enten quella creua terra sper las fontaunas ad enten las valladas digl Rhein, digl Innn, dall' Adda, da la Maira, da l'Albula a digl Lanquart. Cou sa sperdevan par üna gronda part ils fastiz da lur anteriura cultivatiun. Els amblidavan ils bells artificis a fins costums, lur lingaig sa degenerava, a bauld havess ün struch saveu tener els par quei beincultivau a fin pievel dils Tusciers. Nagüna marveglia, parchei c'els havevan

uss da cumbatter cun guaulds a desierts, havevan da dumignar furius ruviers, cultivar igl funs a parchirar la biesca a gudogniar lur vivonda tras catsch' a guerra. Quei ils fagieva robusts a curaschus, c' els savevan far donn a gronda temma a lur vischins. Els sa rasavan or sin tutts mauns, ad avdavan navend d' igl Gotthard antroqu' e 'gl Tyrol, navend d' igl lag da Constanz antroqua tiers igl lag da Como — sco ün pievel liber a ferm.

### 3. D' IGL DOMINI ESTER.

Stai en la terra a vive da teu duver! quei fova bucc igl senn dils vegls Helvetiers a Rhætiers, parquei perdevan els lur libertad; a vegnivan sutt ad êsters pievels.

En Italia fovan numnadamegn ils burgeis digl marcau da Ruma vegnieus tiers fig gronda pussonza tras valorusitad a rigorus costums. Plaun a plaun survegnivan els suramaun a tutts lur vischins, frivan sutt l'Italia, parnevan en la Spagnia, la Gallia, ca schei ancunter miezgi, la Græcia; bearas terras en Africa ad Asia. Gig vi amperavan quests Rumauns pauc suenter a las terras ad als pievels en las Alps, parchei c' ei fova tiers quels pauc da gudogniar, a sper da quei ancunaschevan els bein la furiusa curaschusadad dils Helvetiers a Rhætiers. Mo quests pievels en las alps fovan bucc cuntents cun quei pauc, c' els havevan, mo curdavan en, bauld en Gallia, bauld en Italia, sblundriavan a rubavan. Ün raquinta davart la crudelitad da quests pievels, cunzunt dils Rhætiers anvêrs d' ils avdonts d' Italia, ca els, cur els parnevan en üna vischnaunca ner ün marcau, bucca mai manavan navend igl muvent, mo mazavan ils humens, a scheniavan mai bucc ils matts giuvens. Mo anqual gad' havevan els er pasch cun lur vischins, a radievan or d' Italia da tutta sort caussas basgniusas par la vitta, a devan all' ancuntra rascha, pech, teigia, tschera a caschiel, da las quallas caussas els havevan abundonza.

Dad auters temps aflavan els puspei üna stchüsa da surtrer cun guerra ils avdonts da la planira, a fagievan savenz gronds donns a quels, ca targievan parmur da la mercantia tras lur terra. Aschia fov' ei ün continueivel midar giu da guerr' a pasch denter ils avdonts da las Alps ad Italia.

Cou vegniva circa tschient onns avont la naschienscha da Christi ün grond a curaschus pievel or da la Germania, ca schei ancunter mesanoig, ils *Cimbers* a *Teutons*, tiers ils cunfins da la Helvetia. Quels havevan faig leungas campagnias a gudogniau bear aur ad argient. Uss vulevan els trer suravi en la Gallia, a lur, en Italia, par sa schentar lou. Cur els mussavan als Helvetiers las richas spoglias a raquintavan lur parpiest, cou targievan duas schlattas dils Helvetiers cun quests pievels tudescs sur igl Jura en Gallia, a vulevan trer cun els suravi en Italia. Parquei levava si üna leunga a greva guerra denter quests pievels ad ils Rumauns, mo ils Cimbers a Teutons vegnivan vinscheus enten questa cumbatta, ad ils Hevetiers turnavan puspei a casa lur.

Lou stevan els circa 50 onns quiets a vulevan nuot s'ampatschiar dils victorius Rumauns, dantont havessan els gieu gronda cuveida, da prender navend la ounc pli bella terra dils Galliers. Aschi stevan ils Helvetiers ansemmel, sa rastiavan treis onns gig, sa providevan cun armas a carrs tiers la campagnia, a devan l'ün l'auter igl plaid da bucc ruvaussar, antroqu' els havessan bucc preu ent üna nova terra, en la qualla els pudessan avdar, parchei la Schvizzera seigig par els memma creua, nunfricheivl' a strechia.

Ent igl terzavel onn carrgavan els lur dunnauns, uffonts, a sufficienta provisiun da vivonda sin ils carrs, pernevan cumgniau da casa, brischavan lur marcaus a vischnauncas, ad ün pievel da circa 368,000 olmas, denter quels a bunafei la quarta part humens armaus, targieva sur igl Mont-

Jura en Gallia. Cou vegniva grond strament sur dils pievels en Gallia, ad els clumavan en agid ils Rumauns. Ladinameng vegniv' ün renomau vurrigier dils Rumauns, *Julius Cæsar;* quel dumignav' ils Helvetiers en üna gronda battaglia, pichiava bearas milli dad els a sfurzava quels, ca fovan vanzai, circa 13,000 olmas, puspei da turnar anavos en la terra da lur babs.

Avont ils pareva la Schvizzera memma creua, a lur terra memma strechia, uss fovan els læds da las avdonzas veglas, ad havevan larg avunda; vivont fovan els libers a tumeus da lur vischins, uss fovan els subjects als Rumauns a nagün tumeva pli quei pitschen pievel dils Hevetiers.

A quels en Rhætia mav' ei bucca pli bein. Da temps en temps curdavan els or da lur alps enten las contradas da l'Italia-Sura a sa retiravan minchia gada cun grondas spoglias, cur armadas rumaunas targievan or ancunter els. Savenz vegnivan ei dils Rumauns suvateus a pichiaus, sco ei s'auda, mo gidau digl faig vegniv' ei pir bucc. Parquei sa resolvev' igl imperadur Augustus, circa 15 onns avont la naschienscha da Christi, da tarmetter duas armadas enten las valladas ad enten ils culms da Rhætia, par suttametter par adüna quests priglus a donneivels vischins. Aschi tarmettev' igl imperadur ses dus figlesters *Drusus* a *Tiberius* cun grond pievel da guerra ancunter ils Rhætiers a lur confœdoeraus. Tiberius vegniva nou sur igl Jura tras Helvetia, dumigniav' ils amigs a vischins dils Rhætiers, numnadamegn ils Vindeliciers, ils quals avdavan vid' igl Lech a vid' igl lag da Constanz. Mo Drusus targiev' ancunter ils Rhætiers. Cun grond' armada targiev' el sur ils culms en igl Tyrol ancunter miezgi a dumigniav' üna vallada suenter l'autra, penetrav' adüna pli anavont a vegniv' en la presenta Terra-Grischuna, nua ca las pli curaschusas a brutalas schlattas avdavan — ils *Rucantiers* a *Curvantiers.* Cou vurriavan enten saunganeivlas battaglias

Rumauns a Rhætiers l' ün ancunter l'autcr, mo ils Rumauns havevan meglras armas a megler urden da guerra a purtavan parquei la vinschida. Tonatont battevan ils Rhætiers sco humens, ca temman bucc la mort a sez las femmas dein haver preu part vid' la battaglia. Questas frivan lontschas a crapa sin igl anamig, fagievan curascha als humens a frivan a la fin lur pitschens uffonts enten las lontschas a spadas dils Rumauns, ca els vegnissan bucc cunsalvaus en vitta par la sclavaria. Mo ils Helvetiers vegnivan dumigniai, a chi ca surviveva la battaglia, stuveva sa suttametter a gli vinschider. Mo quei vulévan ei bucc cun buna viglia; cou pernevan ils Rumauns bears dils renitents ad ils manavan lunsch navend en terras êstras. Üna gronda part dad els sa contristava enten igl iester da tal furma, c'els privavan sasez da la vitta. Enten la Rhætia sezza drizavan ils Rumauns si ferms castells a mettevan en quels garnischuns a schentavan ün guvernadur sur d'ils pievels dumigniaus. Ils matts giuvens stuvevan enten terras êstras far survetsch da guerra p'ils Rumauns, ils auters pagavan tribut ad ubbadivan a gli imperadur Augustus, igl qual ils tractava, sco auters pievels, rigurus, mo bucca crudelmegn.

Da quei temps aschi, nua ca nies salvader cumpareva sin terra survivan ils Helvetiers a Rhætiers a gli pussent imperadur dils Rumauns, parquei c'els havevan bucc observau igl cussegl: «Stai en la terr' a vive da teu duver.»

## 4. ILS PIEVELS TUDESCS A LA RELIGIUN CHRISTIAUNA ENTEN LA SCHVIZZERA ANTICA.

Igl regiment dils Rumauns enten la Schvizzera cuzava cunpleinamegn qnattertschient onns. Endeifer quei temps vegniv' ei bagiau bear: Stradas, tempels, castells a marcaus, mo igl diember dils carstiauns perneva giu da l'ün secul tiers l'auter, parchei c'ils Rumauns havevan adüna guerra a manavan ils pievels da questas terras en battaglias lunsch

navend. Aschi vegnivan bearas valladas a provinzas en Helvetia a Rhætia depopuladas, aschi ca lufs ad auters glimaris selvadis pernevan puspei suramaun a cruschatavan senza temma ad enten grond diember tras la terra. Tiers ils glimaris selvadis vegniv' ün auter anamig, ca vastava la terra, quei fovan ils pievels rubadurs enten la Germania cunfinada. Ils pli selvadis da quels fovan ils *Alemanns*, ils quals fovan da casa enten la *Svevia* presenta. Ei fova ün pievel nomad, da barbars, vadabunds costums, senza aigien possess, pagaun, ca viveva da rubarias. Quels curdavan savenz en la terra dils Rhætiers, ruinavan ils marcaus dils Rumauns a las vischnauncas digl pievel s'igl païs. A la fin sa mettevan els sez par avdar enten questas contradas, a sa maschadavau cu'gls vegls avdonts da la terra Rhætica.

Enten la Schvizzera ancunter seira vegniv' ün auter pievel tudesc — ils *Burgundions*. Els fovan migeivels a da pasch, havevan sa cunfessau tiers igl evangeli, ancurivan novs leugs da star enten las contradas denter la Reuss, la Rhone ad igl Jura, a sa schentavan lou. Aschi vegniva la gronda part da la Schvizzera da nievamegn populada. Bucca gig cummondavan ils Alemanns a Burgundions enten questas contradas: cou vegnivan ils *Francs*, ün curaschus a victorius pievel tudesc, a friva sutt tuttas terras a tutts pievels en la Helvetia. Nua c'els, vegnivan schentavan els en parsuras a derschaders, bagiavan villas a castells, havevan promura par l'agricultura, ad igl pussent regent ent igl grond reginavel dils Francs, Carl igl grond, fagieva fig bearas nizeivlas institutiuns en Helvetia a Rhætia. Ei vegniva partutt drizau urden a ruvaus; ils desierts vegnivan ragischai or, ils glimaris selvadis scatschai, marcaus, baselgias ad uvescarias levavan si partuttanavont.

Mo uss vulein nus raquintar, co la religiun christiauna ei vegnida tiers quests pievels en las Alps:

Enten ils temps vegls fovan ils Helvetiers a Rhætiers tutts ansemmel pagauns. Els havevan bucca gronda cunaschienscha da Deus, mo idolatrists dein els tonatont bucc esser stai. Ei ha num, ca els hagian faig hanur a gli solegl ad a la glüna, adurau lur deitad a purtau unfrendas a quella sin ils culms. Suenter üna vegla traditiun dein ils Rhætiers antics haver celebrau fêstas a 'gl solegl sin igl culm *Gilgia* a sin igl *Lucmanier*, aschi ils Helvetiers sin igl *Gotthard* a *Grond St. Bernhard*. Cou dein els haver gieu par isonza da solegllavar da mazar ün viêr ad ün chiet tiers hanur digl solegl. Digl temps digl regiment rumaun vegniva l'idolatria rumauna er tiers quests pievels; mo bauld er la doctrina christiauna; la cardiensch' enten quel, ca ei igl salid a la vitta. Igl amprim han carteivlamegn schuldada rumauna purtau or da terras rumaunas la nova da la doctrina digl salid tiers ils Helvetiers a Rhætiers, vegnivan sin lur campagnias en Italia, en la Græcia ad autras terras, nua' ca la religiun christiauna vivont fov' arrivada a fluriva; da lou nou purtavan els lura la doctrina da Christi enten lur patria.

Plaun a plaun cumparevan er apostels da la cardienscha, numnadamegn prus christiauns, ca peregrinava tiers ils pievels pagauns, par perdagar igl evangeli a battiar ils pagauns. En las legendas veglas ner biographias da soinchs humens ven ei raquintau: igl soinch *Beat*, ün scular digl apostel Paulus hagig igl amprim veult ils pagauns en Helvetia a parquei andirau bearas persecutiuns. En Rhætia dei esser vegnieu igl soinch *Luzi* or da Britania, cumpigniaus da sia sora *Emerita*. Quel dei haver perdagau igl evangeli anturn Cuêra a Trimmis. Suenter la traditiun vegnivan ommisdus mess vi parmur da quei, mo lur doctrina haveva fiers ragisch a sa rasava or enten Rhætia. En Bergaglia ha igl soinch *Gaudenz* perdagau igl amprim igl plaid d'igl oricifischiau, a fundau üna baselgia christiauna. Aschi han

bears apostels da la cardienscha cou a lou mess igl fundament tiers la religiun christiauna. Sumlgiontamegn ven ei raquintau, ca *Victor* ad *Ursus* hagian manau ils pagauns tiers la cardienscha da Christi a Solothurn — la *soinchia Verena* a Zurzach — *Felix* a *Regula* a Turig.

Quests ad auters prus humens rasavan or la doctrina da Christi, antruvidavan igl pievel nuncultivau enten l'agricultura a cultivavan sez igl êr, fundavan baselgias a claustras a runcavan or igl guauld, fagievan or da la leugs deserts migeivlas contradas cultivadas a populadas. Denter quests benefacturs sa disfrentiava particularmegn igl soinch *Fridolin*, ün princi or dad *Irland*, ad igl soinch *Columban* cun ses sculars *Gallus* a *Siegbert*. Quests dus ils davos fovan prus sacerdots or da Schottland, ils quals havevan fundau üna claustra en Fronscha, a fovan vegnieus ent la Schvizzera par cou gudogniar bears a Christo. Nua ca els enten las Alps ascuntravan tempels pagauns, sco p. e. vid' igl lag da Turig a sper Bregenz, frivan els ils vusts en l'aua, mettevan feug ent ils tempels, a vulevan perdagar a gli pievel davart igl unit Deus a Christo, igl salvader. Mo ils pagauns vulevan quei bucc, a catschavan navend ils prus humens. Cou targieva Columban sur ils culms en Italia a mai Gallus a Siegbert stevan cou. Da quests humens ven ei raquintau sco savunda.

*Fridolin*, igl figl d'ün reg en Irland mava sur la mar vi en Gallia a peregrinava er en la Helvetia, per perdagar Christum. Cur el vegniv' enten quei leug, nua ca uss schei igl marcauett da Seckingen vi d'igl Rhein a vi d'igl pei digl Schwarzwald a vuleva sa schentar lou, scha vulevan ils avdonts quei bucc conceder. Cou gli dev' igl reg dils Francs quella contrada par aigien. Uss instituev' el üna claustra da dunnauns a mussav' a perdagava lou antroqua la fin da ses gis.

Prusa glieut dotavan igl soinch hum. Denter quests fovan *Urso* a *Landulph*, dus frars senz' uffonts, niebels signiurs en la terra da Glaruna. Lou bagiav' el üna baselgia, a rasav' or igl plaid digl segner, ad aschi bein en Glaruna, sco antroqu' en la Rhætia vegniva quest plaid udieu, a da millis sa vulvevan.

Ün' autra legenda raqnint' or d' la vitta da quest Fridolin sequenta historia: Urso haveva dau a gli prus Fridolin la sia part da la terra da Glaruna par regal, mo suenter la mort digl donatur vuleva Landulph, seu frar, bucca ceder la donatiun. El plonscheva par a mur da quei ancunter Fridolin avont igl cunt, ca truvava en num digl imperadur sur tuttas dispittas. Fridolin duveva metter nou pardichias, par verificar la verdeivladad da la donatiun. Jou vi dar nou ellas, scheva el, mava tiers la fossa dad Urso, a cluma dad ault avont tutt igl pievel: Enten num da Deus, igl qual regia sur d' ils morts a sur d' ils vivs, stai si Urso a dai pardichia par tia donatiun. A chei miracla! Igl scelett levava si, a mava vi avont igl derschader. Ad el passà vi avont igl frar Landulph a scheva: Parchei disturbeschas ti meu beau ruvaus a mi priveschas da la remuneratiun da gratia par mia donatiun, ca jou hai faig tiers hanur da Deus. Cou sa starmentava Landulph, a laschava a la claustra bucca mai l'hierta da seu frar, mo mettava ounc vitiers a quella la si' aigna. Parquei portan ils Glarunês ounc uss l'insegnia da St. Fridolin enten lur vopa.

D'angual aschi grond' impurtonza fova igl *soinch Gallus* par las parts da la Schvizzera ancunter solegllavar. Nua ca uss schei igl marcau da St. Gallen ad anturn quel bearas vischnauncas, êrs a praus, cou fova enten temps vegls nagutt auter ca guauld a bears glimaris selvadis lient. Üna gada mava Gallus tras quei guauld a curdav' enten la spinatscha; quei tenev' el par ün' ansenna, c'el deigig star lou, a bagiar sia camona. Duront ca el cou consumava

sia marenda sco solit, vegnivan dus urs noutiers el, ad el parchi seu paun cun quels. Tras giaginar ad urar consacrav' el lura quest leug a drizava lou si par ansenna üna crusch, ca el haveva faig or d'üna caglia da nutscholas. Sin quei mav' el ad Aarborn par seu amig *Mang*. Quests dus targievan e'gl desiert, tiers igl leug nudau, tagliavan anturn las plontas, ragischavan or las caglias, bagiavan üna camona, fagievan ün hiert da giabuss, salvavan üna muntanèretta sin la pastira, pigliavan pescs, sagitavan glimaris selvadis ad avdavan lou enten uratiun a lavur. La prusa demanonza da quests eremits plascheva a la glieut d'anturn, ad igl reg honorava la terra a Gallus ad a sieu cumpoign. Bauld vesev' ün êrs, üna capellutta ad anchünas comonas cou, nua ca vivont mai glimaris selvadis sa tenevan si. Er igl diember dils avdonts sa carschentava; enten la circumdantia sa targiev' ansemmel bear pievel ad avdava lou. Mo Gallus a ses Giuvnals targievan er tras ils leugs d'anturn, mussavan a perdagavan; igl bun num da quest buntadeivel hum a da sia prusa demanonza gli gudogniava tutts ils cors. El operava 26 onns en questas contradas ad arriva tiers üna vegliadegna da 90 onns.

*Urar* a *luvrar* era la principal' occupatiun da Gallus a ses sculars. L' avdonza sper la claustra vegniva numnada *St. Gallen*. Aschi vegniva questa contrada cultivada, fundau igl marcau a la claustra da quei num, la religiun da Christi rasada or; ils ignorants avdonts vegnivan infurmai enten igl plaid da Deus, en lavurs da maun, en l'agricultura a mastrigns.

L' auter scular da Columban era igl s. *Siegbert*. Cur quel targieva tras Rhætia cun seu mussader, aflava el ils avdonts vi d'igl Rhein-Sura aschi selvadis a paupers, ca el stuveva sa prender puccau dad els. El stev' aschi en las parts da la presenta Surselva, en la contrada da Trun, a vulveva lou ün hum rich, *Placidus*, igl qual favuriv'

ad el gronds beins, a gli gidava bagiar üna claustr' enten quests leugs deserts, la qualla vegniva numnada *Mustér*. Questa fundatiun daventav' ent igl onn 614 suenter la naschienscha da Christi. Er questa claustra daventava bauld igl leug da radunonza par prus humens, ils quals instruevan igl pievel lou anturn enten la doctrina da Christi, en l'agricultura ad en autras nizeivlas cunaschienschas. Bears or d'igl pievel bagiavan avdonzas sper la claustra, a mettavan loutras igl fundament tiers la vischnaunca da Mustêr. Igl prior da questa diöcesa, igl veult Placidus, daventava sez ün cunfrar da la claustra, a muriva tras igl maun da morders; mo Sigisbert era bears onns avat da la claustra ad operava sco ün benefactur enten questas contradas.

Tras tals humens vegniva la doctrina da Christi rasada or enten las parts da la Svizzera ancunter solegl lavar ad ancunter seira. Enten ils marcaus levavan si baselgias, ad uvescs stevan avont a la spirtualitad. Las claustras vegnivan cumminameng bagiadas enten logs deserts, ils avdonts da quels fovan activs enten la cultivatiun da la terra, a devan anschetta a nums a marcaus a vischnauncas. Parchei sin la medema guisa sco St. Gallen survegnivan *Turig* a *Luzern* lur anschetta; igl amprim fova lou üna baselgia ad üna claustra, suenter fagievan bears lou lur avdonzas, a suenter maun ean gronds marcaus vegnieus lundror. — Aschi daventav' ei, ca dils temps da Carl igl grond anturn igl onn 800 suenter la naschienscha da Christi, l'antiera populatiun da la Schvizzera haveva sa veult tiers la doctrina digl salid.

### 3. ILS TEMPS DA CARL IGL GROND.

Igl imperadur *Carl* igl *Grond* era ün pussent regent sur d' la terra tudesca, la Fronscha, l'Italia a la Schvizzera. Enten seu grond reginavel ancuriv' el da manar ent

urden a schentament, viglav' a luvrava gi a noig par megliurar a cultivar seu pievel tras institutiuns da baselgias a scolas. Par la Schvizzera er' el particularmegn ün benefactur. Tras sia promura vegniva la cultura da vignias promovida anturn Turig ad Turgovia, cun la cultura dad êrs a da pumèra mav' ei bein anavont, ils desierts stulevan pli a pli; praus, êrs, horts, a vischnauncas sa carschentavan. La terra fluriva si ad igl pievel daventa pli civil. Mo el vegniva er pli buns, parchei ca Carl bagiava baselgias a claustras a dev' ad ellas grondas entradas, mo cummondav' er als spirtuals ad als munics, dad antruidar igl pievel enten mastrigns ad enten igl plaid da Deus.

Igl pievel avdava lur par üna gronda part enten vigs scarsaus; cur ei vegniva cussiglau sur da caussas da la terra cumparevan ils humens libers, minchün cun sias armas enten la raspada cummina, a chi ca possedeva scheschent sett peis davos el a sett peis avont el, deva sia vusch. Sur d' igl pievel schentav' el cunts a derschaders. Sur la Turgovia dominav' igl cunt da *Kiburg* ent igl num digl imperadur, sur l'Aargovia ils cunts da *Lenzburg;* vid'gl lag da Turig havevan ils cunts da *Rapperschvil* bear da muntar; enten Rhætia regievan ils cunts da *Curvalchen.* A *Turig* bagiava Carl igl Grond la gronda baselgia catedrala, *St. Gallen* survegniva dad el richezias; en la vall *Monastera* en Rhætia dei el haver fundau la claustra.

Da quei temps viveva enten igl desiert vid' igl Ezel ün prus eremit, igl cunt *Meinrad* da *Hohenzollern.* Quel surviv' a seu Deus bears onns cun giaginar ad urar; rubadurs sturnevan el, parquei ca els cartevan dad aflar scazis tiers el. Igl leug, nua ca Meinrad haveva viveu vegniva teneus en grond' hanur; suenter vegniva bagiada lou la camona da St. Meinrad ner la claustra dad *Einsiedlen*, la qualla antroqua sin ils davos temps survegniv' ün grond num sco leug da pelegrinatiuns.

Da quei temps fova la claustra da St. Gallen particularmeng renomada tras sia bunas scolas. Ün munic da questa claustra dei a St. Gallen haver culau igl amprim sens, ca vegniv' aflau da questa vart da las Alps. Sur da quei ligin nus sequenta historia. Una gada cavalgiava igl imperadur Carl ancunter seira tras ils guaulds da questa cuntrada. Anegiamegn udiv' el tiers seu grond sa schmarvigliar igl tunar dad ün sens; el steva êri a taidlava sin qnels amparneivels suns, ca raspundevan tra 'gl guauld. Cou vegniv' ün munic par' quella via, igl imperadur igl amparava: «Da nounder nou a tiers chei quei tucar, ca jou hai ounc mai udieu enten quests logs deserts?» Igl munic passava vitiers igl imperadur a scheva: «Parca igl peregrin, ca ha pers la via, la aflig puspei, tuna quest sens; mo el clom' er ansemmel ils frars da la claustra tiers l'uratiun, a cloma tiers a gli pievel anturn la claustra: Ureit suenter ca vus haveits luvrau, ludeit Deus a meit a ruvaus.» Cou vegniv' igl prus imperadur giu d'igl cavaigl, igl dett da tener a gli munic, sa schanugliav' ad urava. Suenter quei cavalgiav' el legramegn tiers la claustra, a vulev' amprender d'ancanuscher igl hum, c'havess culau igl sens. Ei cumparev' igl munic *Tancho*, a quel dev' igl imperadur ün centner argient, par laschar cular ün ounc pli bell sens. Tancho dev' igl plaid loutiers. El ponderava la favur a la gritta digl imperadur, mo ounc pli pussonza sur dad el haveva l'angurdienscha. El metteva bunamegn tutt igl argient d' üna vart par sasez, a culav' igl sens or dad irom a zign. Mo si 'gl angonnament savundav' igl castig. Cur igl sens vegniva tucau l'amprima gada, stev' igl munic sutt las quatter pichias ,ca purtavan igl sens, parchei cuclêrs havev' ün lur' ounc bucc sper las baselgias; anegiamegn vegniv' igl battaigl liber a sturneva si 'gl leug igl malfideivel Tancho.

Da quei temps vegniva la Rhætia solitamegn numnada *Curvalchen*. Cou regiev' ün cunt, quel dirigieva las caussas

politicas, las caussas ecclesiasticas procurav' igl uvesc da Cuêra. Ils cunts a regiders sur d' la Rhæthia eran anturn 200 onns gig or d' la famiglia digl cunt *Victor* da *Tusaun*. Quel fova possessur da bear beins a guaulds en la Domlesca, patrun a protectur da bears avdonts. Ün or da sia posteritad, *Victor* igl *secund*, bagiava la claustra da *Cazis*. Igl davos da quella schlatta fov' igl uvesc *Tello*, igl qual dei haver bagiau la baselgia catedrala sin igl hof sper Cuêra. Avont ca murir fagiev' el si bears vigs a beins a la claustra da Mustêr a schangiav' er loutiers la glieut, ca avdavan sin ils beins. Da quei temps dev' ei numnadamegn glieut, ca ün numnava sclavs, quels fovan bucca libers, havevan nagüna vusch en las radunonzas cumminas, mo udivan da naschiensch' ansi tiers ad ün segniur sco fumeglia.

Da quei temps dein segniurs da niebel or da la *Svevia* a Franconia haver sa tschentau en Rhätia ad haver bagiau üna part da quels castells, las ruinas dils quals ounc oz igl gi miran giu dils aults crests surd' la vallada. Bears humens libers sa devan vi enten la protectiun da quels segniurs, parchei c' ei fovan temps da guerras a tribulatiuns, nua ca igl fleivel bab d' casa parsul bucc pudeva sa defender. Mo quests niebels segniurs parnevan lur subjects a clients en protectiun ancunter auters violents segniurs. Parquei stuvevan ils schirmiaus far da tutta sort survetschs a gli segniur; els targievan cun el en la guerra, devan a gli duns a tscheins. Quels ca sa rendevan en la proctiun digl uvesc ner digl avat da Mustêr, ner fovan a quels subjects, numnav' ün da quei temps glieut da la cadè.

Gig suenter ca Carl igl Grond fova morts, regieva enten la Rhætia igl pussent cunt *Adelbert*. A quel vulev' ün auter cunt cun num *Ruprecht* far dispitteivla la superioritad. Minchün targiev' ansemmel üna grond' armada, ad els targievan or l' ün ancunter l' auter; sper *Zizers* vegnivan els ansemmel, ad Adelbert fova vinschider en la battaglia;

Ruprecht vuleva fugir, mo sias forzas igl bandunavan, el curdava giu d'igl cavaigl a muriva. Cou mussava Adelbert ün niebel cor anvêrs da seu malvantireivel anamig, el laschava purtar seu cadaver sin üna bara a Lindau, ad igl deponer lou cun tutt' hanur en la sepultura da sia aigna famiglia.

## 6. ILS TEMPS DA LA RAPINA A DA LA VIOLENZA.

Aschi gig sco *Carl* lgl *Grond* regieva sur d'igl grond reginavel dils Francs, vegniva ei respectau schentament a dreg. Partutt vigliavan cunts a uvescs sur d'ils buns a castigiavan ils mals a violents, ils quals havevan lur fidonza sin las armas a la fermezia, squitschavan igl pievel a sforzavan ils fleivels tiers survetsch da guerra ad ils mettevan en sclavaria.

Mo seu figl a ses biadis fovan fleivels regents. Els havevan bucc igl spirt digl grond Carl, havevan bucc quella ferma viglia par dreg ad urden, bucc l'autoritad da procurar igl beinstar dils pievels aschi vertideivlameng, sco Carl. Parquei surduvravan ils cunts baruns a cavaliers, ils uvescs ad avats lur pussonza ner duvravan quella memma pauc, aschi ca disurden ad anarchia parnevan suramaun partuttanavont. Igl davos or da la posteritad da Carl fova *Ludvig*, numnaus igl *Uffont* anturn 900 onns suenter Chr. Tiers el sa verificava dreg aignamegn la verdat digl sabi reg Salomon: «Veh a ti, o terra, igl reg da la qualla ei ün uffont.» Urden a disciplina sa sperdevan adüna pli ent igl antier reginavel, cunzunt en Rhætia, igl ferm duvrava forza cun sias armas, igl cummin hum stuveva andirar antiert a violenza, a sias lamentaschuns aflavan nagün derschader, nagüna assistentia. La Rhætia fova en particular malvantireivla, parchei c' igl imperadur amparava pauc suenter a questa paupra terra cun sias montognias. Igl regiment sur da questas parts laschav' el sur a ses cunts

ad a gli uvesc. Daveras duev' igl duca da la Svevia vigliar sur d'la Rhætia, a salvar dreg a gistia, mo quests segniurs sa occupavan igl pli cun la guerr' a la catscha, laschavan lur glieut sur a sasez, ad aschi savev' ei bucca chiunsch ir bein. Quest temps savein nus numnar la perioda da la rapina a da la violenza parquei ca quel regieva a cummondava, igl qual fov' igl pli ferm a declarava quei par dreg, igl qual el saveva trer a sasez tras sia fermezia.

Par far cumpleina la schvantira vegnivan ounc barbars anamigs da lunsch nou or da terras êstras a ruinavan la terra tras rubarias, brischaments a mazaments. Sco schoms selvadis a nunregulaus volitavan ils *Ungars* ner *Madschars* nou or da terras ancunter solegllavar. Quels sbitavan l' agricultura a fatschentas civilas. Lur occupatiun fova rubar a far guerra.

Els midavan las terras enten desierts, sblundriavan las claustras. baselgias a marcaus, a fovan aschi barbars, c'els buvevan igl saung a mangiavan la carn da quels carstiauns, c'els mazavan.

A bunafei da quei temps vegnivan nou or d'Italia autras legiuns da rubadurs, ils *Sarazèners* a carschentavan la misergia a la schvantira. Quels trieps da rubadurs sa fermavan enten ils pass da las montognias, parnevan en a bagiavan castells, sblundriavan valladas a vischnaunças lunsch anturn en la Rhætia antroqua giu a St. Gallen. Tras quests adversaris pitiven ils uvescs da Cuêra ad igl avat da Mustêr grondas adversitads, igl pievel vegniva tras la guerra sblundriau or a sqitschau grevamegn, ad ils segniurs spirtuals privaus da lur beins a lur resursas. Quei vulevan ils regs ad igl imperadur en la Germania boneficar, a dotavan igl uvesc da Cuêra cun da tuttasort dregs, entradas a frietads. Igl uvesc survegniva l' autoritad da cunt ad haveva gronda influentia enten caussas secularas ad ecclesiasticas. Parchei

da cou d'anvi fova igl uvesc ün vinavont a pussent segniur, igl qual exequiva dregs sur digl marcau da Cuêra, sur digl dazzi, la munêda a la jurisdictiun en Bergaglia, a Clavenna a sur d'la navigatiun sin igl lag da Vallenstad. Bucc fig gi gsuenter murivan er or ils cunts da Cuêra, ils quals regivan en num digl imperadur navend da la Lanquart ansi antroqua Mustêr; igl davos da quests cunts haveva bears beins a prerogativs a *Schiers* ad a *Seevis* en Purtens; quels fagiev' el si tras ün testament als canonics da Cuêra. Quests beins ansemmel cun la glieut fagievan or ün aigna derchira, la qual' ün numnava la *derchira* da *Capitel*, parquei sa discurev' ei ounc gig suenter davart üna ündischavla derchira.

Aschi migeivlamegn ils segniurs ecclesiastics regivan sur da terr' a pievel, aschi creu' a barbara fova la vitta da bears cavaliers a baruns. Quels scheniavan en lur castells a sin lur excursiuns da guerra ne terra ne glieut. Sco utschells rubadurs miravan els orda lur agnivs sin ils aults crests giu surd' las montognias a valladas, a sin cavals, ca spimmavan furiusamegn sutt lur fasch, curdavan els nou a giu par rubar a sblundriar. Tals agnivs da rabadurs a castells da tyrauns dev' ei lur' enten grond diember ad ounc uss dumbr' ün 160 da quels. Ils plirs ean enten ruina. Els ean sin ils crests ner enten igl bass da las valladas monuments da quels dirs temps, nua c'igl ferm havev' igl regiment. Trista chiouadad regi' uss sin questa rudera, mai schuvettas a spervers anquiran lou lur refugi. A sieu temps fova cou pumpa a sulaz, schlattas da niebel a richas, gronds vurrigiers, bellas dunnschellas, saltar a giugar, tavla gronda, boccals amplanieus, lêgers cantadurs a sunadurs, üna gronda quantitad da junkers a serviturs — quests tutts fagievan en lur castells bella vitta enten legrias a sulaz. A nua ean ei uss vegnieus vi, quests gronds cavaliers? Chi ean quels, ca han viveu cou cun far strapaz a

stravaganzas? Da quei nus raquinta la historia mai fragments, dils plis castells savein nus strusch pli igl num; igl temps ha fiers las fermas miraglas a turs enten ruina, a par üna gronda part stizau or ils nums dils garmadis possessurs. Aschi stulescha la splendur dils carstiauns, aschi crodan las fermas fortetias, a sumgliont a plattas sur las fossas cloman lur ruinas tiers a gli peregrin: Targine ampau a ta ragorde da la vargeivladad da tuttas caussas terreinas! Mo quellas lain er udir ün migeivel plaid: Seigias liber a ta legre da tia libertad; avont pêda fova schentament a dreg senza vartid, mo la violentadad dils tyrauns par tont pli pussent' a starmentusa. Tes pardavonts han gudogniau la libertad, ti la deis parchirar; vera libertad flurischa mai cou, nua ca urden a dreg a gistia flurischan! Or da quels temps ei salvau si a nus üu diember da nums da gronds baruns a cavaliers. Denter quels fovan anchüns vinavonts segniurs sur da terr' a pievel, sco ils baruns da *Rhæzüns*, da *Vaz*, da *Belmont*, da *Sax-Misocco*, ils cunts da *Verdenberg*, *Montfort*, *Pfullendorf* ad auters. Bucc aschi pussents a richs fovan ils segniurs da *Mœtsch*, *Aspermont*, *Tarasp*, *Haldenstein*, *Lichtenstein*, *Ruchenberg*, *Realt*, *Juvalta*, *Marmels*, *Schauenstein*, *Bærenburg*, *Strassberg* a bears auters pli pitschens cavaliers a segniurs. Bunamegn minchia casti fova la possessiun dad üna particulara schlatta da niebel; bears da quels segniurs han bucc sa destingueu tras grondas actiuns, bears ean bein bauld morts or ner davantaus paupers, ca la historia ei surida lur nums a lur ovras.

Davart bears da quests castellans ei a nus nagutt salvau si auter, ca traditiuns. Nus raquintein cou anchünas da quellas, ca san a nus mussar enten sumeglia la vitta a demanonza da quels rubadurs cavaliers.

Enten quels dirs temps, nua ca rubar a sblundriar era par ils cavaliers nagüna mandanur, mo s'audeva bearonns

tiers la fatschenta da bears castellans, da curdar nou sin la strada deserta sur d' ils viandauns, da prender ent claustras, da manar navend muntanèras a raubas a da piglar si viandauns, Judeus ner Christiauns, nieblas damas a muniessas: — da quei temps steva sper *Vuorz* en la Part-Sura igl spatius casti digl cuvalier Jörg da Jörgenberg. Quest cavalier fov' ün curaschus vurragier a fova circumdaus da bears junkers a serviturs; mo el er' igl hum da strament par l'antiera contrada. Seu cor er' aschi dir, sco sch'el fuss faig or da fierr, sumgliont a l'urgimenta ca circumdeva seu brust. Cur el targieva giu en la vallada cun ses fumegls a cumpoigns, scha tremblav' igl pastur sin la cultira, igl luvrer digl feld fugiv' en sia camona, igl mercadont sin la strada, a chi ca targieva schigloc tras quellas parts, ancuriva da mitschentar sasez a sia rauba or d'avont a gli rigurus cavalier. Quei ca igl brutal triep survegiva a rubava, vegniva ent igl casti consumau en dulci jubilo, a cur granèr a tschalêr fovan schvidai, scha vegniv' igl pievel da nievamegn squitschaus par autra provisiun. Parquei vuleva tutt igl pievel mal a gli cavalier Jörg da Jörgenberg, a minchia brav hum havess bugent liberau quella part da quest rubadur, scha bucca tutt havess tumeu la pussonz a curaschaschudad da quel.

Bucc aschi era la mugliêr da quest tyraun, ella fova sco üna tuba denter ils sprers. Cun migeivel a prus senn vivev, ella en seu casti a veseva cun larmas a suspirs las violenzas da seu segniur; ella igl rugava savenz da scheniar la glieut digl païs, savenz da laschar liber ils prischuniers a seu reug vegniv' anqual gada exudieu. Mo ounc pli bear bien fagiev' ella ent igl zupau; als prischuniers purtav' ella vivond' a cunfiert, a la glieut si'gl païs cumparchiv' ella da sia bundonza, als paupers fagiev' ella digl bein ad a la claustra a baselgia tarmettev' ella da seu aigien fitament, par c'ils survients da Deus cun ell' ansemmel tarmettessen

si lur reugs tiers igl tschiel, ca igl segner pudess volver igl cor da seu signiur navend da sias malas vias tiers bunas ovras. Parquei vegniva quella segniura tenida char a hundrada da tutt igl pievel, mo igl cavalier da tutts tumeu ad abominau.

Leung temps fagiev' igl cavalier Jörg sias stravaganzas anavont senza vegnir disturbaus; a la fin fova pleina la masira da sias violenzas. Ils niebels ad igl cummin pievel lou d'anturn vegnivan a la fin parüna, da vugiar raub' a vitta, par scatschar quest rubadur or da seu agniv', a da ruinar igl castì. Sin igl gi urdinau vegniv' ei tuccau stuorn en l'antiera vallada a tutt igl pievel clumau tiers las armas; pleins gritta targievan vegls a guvens ancunter Jörgenberg, currivan cun canèra da guerr' ancunter igl castì, a pernevan en l'amprima müraglia. Cou cumpareva la niebla dunna sin igl mür, laschava sgulatar ün ponn alv, par ansenna, c'ella desidereschig la pasch. Ella rugava par gratia par igl castì, igl cavalier a sès cumpoigns, mo igl pievel vuleva bucca dar pardun a scheva: «El vult mai mitschar or da quels difficultus moments, bauld ven el a far dubla vendetta vida nus, da lunsch da nus seig parquei gratì' a pardun par igl tyraun a sia fumeglia rubadura. Mo a vus, chara dunna, vulein nus lubir da partir senz' impediment, parchei ca vus haveits adüna plidau tiers nus sco ün aungel da la pasch, ad haveits nagüna part vida nossa calamitad. Vus pudeits trer navend a prender voss meglers scacis cun vus.» Aschi plidav' igl pievel a targinava cun l'attacca sin igl dadens da la fortetia. Cou cumpareva la niebla dama a suenter ella ün servitur, ca purtav' ün grond sacc sin sia schuvella a mava crutsch, sco sutt ün grev fasch. Cou sa schminavan ils manaders a bears auters digl pievel, c'igl cavalier Jörg seigig zupau ent igl sacc, a ca la dunna castellana creigig tras igl spindrament da seu mareu da spindrar ses melgers scacis. Cun cor muventau passav' ün d'ils

amprims tiers la dunna, ca tremblava da temma a scheva: «Vus haveits cargau grev, Deus pardunig a nus, scha nus parmur da vus visitein bucc pli exact igl fasch, ca voss survient porta; tonatont fastchineit, par ca bucc nossa gista gritta prendig suramaun a noss meglers sentiments!» Cun quests plaids la cumpogniav' el tras las massas da pievel, ad igl cavalier haveva d'angratiar seu spindrament als niebels sentiments da ses anamigs. Igl casti vegniva preus ent a bears d'igl pievel sa schmarvigliavan, cur els aflavan igl cavalier ne denter ils vivs ne denter ils morts, mo igl cummondant scheva: «El ei mitschau, a nos mauns han bucc sa maculau cun saung da vendetta. Deus ei derschader en tschiel a sin terra, el ven a truvar!» Ancunter üna noblezza, ca fova aschi inclinada tiers la guerra havevan ils avats da Mustêr a Faveras üna greva positiun, er els stuvevan duvrar armas mundaunas a spirtualas, par proteger a defender lur diöcesans a clients.

Anturn igl onn 450 haveva *Asimo* igl *episcopat*. Digl onn 1794 annou a presentamegn ei *Carl Rudolph* pastur sur da la baselgia rhætica-catholica. Enteifer quei temps dumbra la historia si 86 uvescs, a denter quels bears humens da merit par nossa patria enten caussas civilas ad ecclesiasticas. Bears ancurivan cun üna christianeivla, prusa demanonza da targlischar avont sco exemplars da fideivels pasturs, a sco vers savundaders da Christi; auters sa fagievan meriteivels par la terra Grischuna tras la propagatiun digl evangeli, tras luvrar ancunter a la religiun pagauna ad a la barbaria, tras institutiuns da baselgias, claustras a scolas; puspei auters promovevan l'agricultura, bagiavan stradas, vischnauncas a vigs; puspei auters drizavan si castells a fortetias tiers protectiun digl pievel ancunter las violenzas dils rubadurs cavaliers, a bears han en auters risguards gudogniau laud ad ün bien num tiers terr' a pievel. Ei deva tonatont er enten quests temps dils cavaliers

bears uvescs, ca fovan sez violents signiurs, a pernevan pli gronda part vi d'la vitta da guerra a vi d'autras caussas mundaunas, ca sco ei era bien a ludeivel; mo igl diember da quels era tonatont bucca grond. Puspei auters han faig pauc par la meglra cultivatiun digl pievel, par libertad a reformatiun da la baselgia, gie anchüns han faig tutt lur puder, par impedir quella, a par squitschar sutt la baselgia reformada, mo lur stenta era igl pli adumbattem. Nus ils lein parquei ne truvar ne cundamnar; parchei sagiramgn han bears dad els maniau da cumplanir lur duver tras questa contradictiun, ad igl truvament saud' a Deus, igl qual ancanusch' ils cors, ad avont igl qual nagüna causs' ei zupada; el ven a derscher sur da scadün a render a minchün suenter seu meritar.

Anturn igl miez digl dodischavel secul vegniv' igl episcopat administrau dad ün brav hum; igl uvesc *Conrad* da *Biberach.* Quel cumprav' ent igl onn 1139 la Giadina-Sura or dils cunts da *Camertingen*, a surdeva' l'administratiun da quella terra als segniurs de *Planta.* Quei uvesc procurav' er la cultivatiun da la spirtualitad a digl pievel; parquei clumav' el munics præmonstratensers enten la claustra da St. Luci sper Cuêra. La destinatiun da quels era, dad amplontar enten igl pievel buns costums, a tras antruvidament enten igl plaid da Deus üna veramegn christianeivla vitta. Seu successur igl s. *Adelgott* dev' a la claustra da Cazis muniessas suenter igl urden dad Augustin, ad operava cun vertid a bun success da tal furma, ca ün vegl autur saveva gir davart el: «Sutt si' administratiun mava si ün solegl sur d'la Rhætia.» — En particular excelliv' el tras dotatiuns, c' el fagiev' a baselgias a claustras; el era er ün bab dils paupers, ad haveva par isonza da gir enten igl senn da la s. scartira: «Sco l' aua stiz' igl fieug, aschi prenda la christiauneivla buntadeivladad navend igl fasch da noss puccaus.»

Ils successurs digl s. Adelgott savevan bucca pli bein proteger lur amigs a subjects, sasez a lur beins, ca loutras, ca els bagiavan ferms castells a mettevan schuldada enten quels. Questa schuldada cumpogiav' ils viandauns, a fugientav' ils rubadurs cavaliers, ils quals curdavan nounavont orsutt tutta bosca, ca nagün era sagirs sin las vias. Enten questa mira han anchüns uvescs cumprau bears beins a segniuradis. Aschi acquistavan ei la fortetia *Steinsberg* en la Giadina-Sutt, ils castells *Flums*, *Aspermont*, *Reams* ad auters; tiers protectiun da las parts d'anturn bagiavan els ils castells *Friedau* a *Zizers* a *Guardaval* en Giadina-Sura, *Fürstenau* en la Domlesca a *Fürstenberg* e'gl Tyrol. Savevan els er bucc dar a la terra cumpleina sagiretia, scha vegniv' ei tonatont cou a lou pli sagir, parchei c'ils cavaliers rubadurs, ils quals vegnivan lur numnauns fruschaders da la caglias (en tudesc Staudenreuter) a pescadurs da las spinas (Heckenfischer) savevan tonatont bucc far lur stravaganzas aschi libramegn sco vivont. —

Da quei temps, ca Adelgott fova uvesc sur d'la baselgia rhætica vegniva la claustra a Churvalden bagiada a l'antiera contrada cultivada ad ornada cun vischnauncas, praus ad êrs. Questa midada havein nus d'angratiar ad ün hum, igl qual ün leung temps haveva manau üna vitta barbara, paccadusa, a davantav' a la fin tras renovatiun digl senn a da la vitta ün benefactur dils carstiauns. En la Domlesca viveva lura ün cavalier rubadur, *Rudolf* da *Rothenbrunn*, (Givaulta), carteivlameng ün or da schlatta dils baruns da Vaz; quei fov' ün hum sco Jœrg da Jœrgenberg, nunvinscheivel en la battaglia, sfracav' ansemmel sc'ün cameg, cur el tagliava suren cun sia spada targlischonta, er' adüna cumpogniaus da ses cumpoigns da guerra, ün cavalier senza temm' a suenter l' opiniun dilsez temps er senza blasem. Er el er' en continueivel cumbatter cun igl viandaun, c'era senza dustament, cun igl rich mercadont, cun igl somadur,

sco cun ses vischins, ca fovan bucc ses amigs. Mo era nagün dad aflar sin via, serrava igl unviern si igl pass tras culms a vals, sa purscheva nagün' occasiun da raffar a cumbatter, scha manav' el cun sullazar a giugar üna turpiusa vitta, fagieva beffa da las doctrinas da ses spirtuals, sbitava la baselgia a la vusch schmanatschonta da sia cunscientia. Aschi manav' el vi sia giuventegna a ses meglers onns — cou vegniv' ei dau ad ün prus spirtual *Florinus*, igl qual vivev' a Remüss en la Giadina-Bassa, a fagieva da bearasort miraclas, da volver er quest dau si cavalier Rudolf.

A quei fova verameng la pli gronda miracla, parchei ca Rudolf havev' antroquan uss serrau si seu cor a rigl' a pœnitentia, ad ancuriva bucc antruvidament a cunischienscha digl plaid divin.

Par tont pli pittrameng bargiev' el uss sur da sia barbar' a brutala demanonza ad ancuriva cun desideri la via da la pœnitentia. Parquei dev' el si ses beins, schangiava si' antira facultad als paupers, daventava eremit a viveva sett onns gig enten ün guauld desert dad êrvas a ragischs, murtirava seu chierp, giaginav' a plirava minchiagi tiers Deus en cauld' uratiun par pardunament a gratia.

Aschi dumondava l'isonza da quels temps, ei seigig da viver sco eremit ent igl desiert a da murtirar seu chierp, da confirmar seu spirt en l'uratiun, ner dad ir en üna claustra, a da sa bassar avont igl segner en chiouadad, cun vigliar, giaginar, luvrar a continueivel urar. Duront ca Rudolf viveva uss en sia zella e 'gl guauld, igl clumav' üna vusch or da sia chiouadad vi ad or enten igl mund grond, sur d'culms a mars tiers la terr' amparmessa. Questa vusch clumà dad Asia nou, a dumondava si la christiaunadad da liberar a prender en la sonchia fossa.

Ei havevan numnadameng circa 50 onns avont bearas tschient millis christiauns or da tuttas terras dad Europa

interpreu üna campagnia ancunter Asia, par trer Jerusalem, Nazareth, Bethlehem a tutts s. leugs en Canaan or d'ils mauns dils Türcs. Ils Türcs targievan or furiusameng ancunter ils christiauns a las baselgias, sblundriavan a mazavan ils prus pelegrins, ils quals or da tuttas terras da la christiaunadad pelegrinavan tiers igl s. marcau. Ils Türcs profanavan ils tempels, fagievan beffa da la s. fossa a murtiravan spirtuals a seculars, ca sa tenevan vi da Christo, niess salvader a sia doctrina. Quei fagieva mal a tutts christiauns, c'els stuvevan laschar profanar quels s. leugs, nua c'igl spindrader digl mund haveva viveu a mussau, nua c'el haveva spons seu saung vi d'la crusch, haveva vinscheu la mort tras sia victoriusa lavada a preu navend ils puccaus da la carstiaunadad.

Aschi targievan els, grondas armadas par terr' a par aua ancunter la terra da la damaun. Quellas campagnias vegnan numnadas cruschadas (las campagnias da la crusch), parquei ca tutts vurrigiers enten l'armada purtavan sco vurrigiers da Christi üna crusch cotschna. Talas campagnias da la crusch can ent igl curs da duatschient onns interpridas sett; bear milliuns christiauns cumbattevan cun angual tonts Türcs, Arabers, Aegypters ad auters Muhamedaners; tiers minchia cumpagnia mavan tschientsmillis a frusta si 'gl viàdi, sin la mar, en las battaglias, tras fom a malsognia. En l'amprima campagnia e'gl onn 1099 vegniv' igl marcau da Jerusalem preus ent, a manau ent ün reginavel christiaun; igl pli niebel princi dils vurrigiers encruschaus, igl duca *Gottfried* da *Bouillon* fova igl amprim reg da quei reginavel, a saveva tener en ferrein ils nuncartents cun vertid a sabienscha; mo suenter sia mort vegnivan ils Muhamedaners puspei gagliards a radievan gronda calamitad sur dils christiauns.

Cou laschav' igl papa far cunaschent ün' autra campagnia da la crusch, ad igl s. *Bernhard*, ün hum da Deus,

avat a directur dad anchünas claustras en Fronscha targieva tras bearas terras ad admoneva vegls a giuvens, da trer ancunter igl Orient. Aschi bauld sco seu plaid raspundeva: «Tiers la crusch, tiers la crusch!» — cou clumavan tschientsmillis legrameng ancunter: «Deus vult, Deus vult aschi! si tiers la crusch, si a Jerusalem!» — a la christiaunadad sa fagieva si tiers la secunda campagnia da la crusch, a targieva sur da terr' ad aua ancunter a Jerusalem.

Er *Rudolf* da *Rothenbrunn* bandunava sia camona dad eremit, a tschintà, suenter ils sett onns das sia pœnitentia, l'amprima gada puspei la spada anturn sia veicha, vegniva tiers igl s. marcau, drizav' or miraclas da valorusitad a turnava puspei vantireivlamegn anavos enten la Rhætia. Mo suenter vulev' el bucc viver pli mai par sasez enten igl desiert, sco antroquan da cou, mo pigliava la resolutiun, da daventar nizeivel er a ses cuncarstiauns; el vuleva far pœnitentia cou, nua ca el haveva faig puccau, numnadamegn proteger igl viandaun sin la strada a trer or ancunter ils rubadurs.

Nua ca las vischnauncas *Malix*, *Churvalden* a *Parpan* schein uss, circumdadas dad êrs, pumèr' a praus, cou fov' avont pêd' ün spess guauld, ent igl qual bears glimaris selvadis, a rubadurs carstiauns sa tenevan si. Tras quest guauld manava dilsez temps la meglra via en Italia, mo scadün targieva vi par questa strada cun temm' a cun tremblar par sia vitt' a ses beins, sch'el fova bucc cumpogniau dad humens armaus a protegeus avont ils rubadurs cavaliers. Rudolf ancuriv' anchüns cumpoigns, a quels bagiavan lur amiez enten quei guauld üna camon' a capella, vivevan dad almosnas, ragischavan or igl desiert, survivan sco guidas a protecturs dils viandonts, pernevan igl païsan ad ils pasturs da quella contrada enten lur chira, a survivan loutiers a Deus ad als carstiauns fideivel a detschertamegn.

Par quels beneficis schangiavan bears pelegrins a viandonts ner ounc auters prus christiauns a quests frars eremits aschi bears duns, c'els savevan bauld bagiar üna claustra, ad anturn anturn drizar bearas casas a camonas par ils pasturs ad ils païsans. Aschi antscheveva la claustra da *Churvalden* ner *St. Aschera* a lousperas la vischnaunca da *Churvalden*, a pli nangiu *Malix*, pli ansi *Parpan*, a l'antiera contrada daventav' amparneivla, a l'avdonza da beara idustriusa glieut. Enten l'edificatiun da questa claustra vegniva Rudolf susteneu da ses parents, ils baruns da Vaz ad en particular d'igl sco tyraun, disfamau barun *Donat* da *Vaz*. Parquei vegniva bauld er bagiada lou üna claustra da munieссas, ad ils baruns da Vaz translatavan vi lou lur sepultura; cou schein els sutterraus, quels niebels baruns da Vaz ad ounc sa ün ver lou la fossa da Donat. Mo da la claustra ei nagut pli cou, ca la baselgia, üna casa aulta ad anchünas ruinas. Tonatont ha la Rhætia d'angratiar er a questa claustra la cultivatiun da quella contrada a l'existentia da las vischnauncas. Aschi daventava Rudolf or d'ün brutal a rubadur cavalier ün grond benefactur; suenter c'el era vegnieus tiers cunaschienscha da Deus a da ses puccaus.

## ILS BARUNS DA VAZ.

(1250 — 1333.)

Beinbauld enten temps stchürs vegniv' enten brefs faig ludeivla mentiun da la schlatta dils baruns da Vaz. Quella era parenta cun ils segniurs da *Rhæzüns*; igl domini dad ommis duas era lunsch rasau or en Rhætia. Enten las chiouas montognias anturn *Vaz-Sura* (Obervaz), stev' igl casti dils baruns da Vaz. Lou avdavan quels cavaliers da temps anteriurs annou a carschentavan lur posses tras prudiensch' ad hiertas. Chi ei stau igl amprim pardavont da questa casa, chi ha bagiau igl castì: quei savein nus bucc; mo tutt quei, ca nus savein da quests baruns, ei tiers lur

laud. Els havevan nagüna part vi d'las rubarias da quels temps, mo protegevan lur subjects ad êsters viandonts avont las violenzas dils cavaliers a castellans; els eran bucc contraris a la libertad, pernevan la glieut libra enten chir' a protectiun; els devastavan nagünas valladas, mo midavan desierts enten cultiras populadas; els fundavan baselgias a claustras a las dotavan richamegn. Cun paucs plaids, ils baruns da Vaz sa fagievan grondamegn meriteivels par la cultivatiun a libertad da la Rhætia.

Üna gada targieva igl cardinal *Cintius*, sco nunci digl papa, tras la terra; el vegniv' or da Dænemarc cun bears serviturs, a vulev' ir tras igl Cres (Oberhalbstein) sur igl Settimer en Italia. Cur el aschi mava sias vias, igl surcurdav' igl cavalier *Andreas de Marmels*, fagieva prischuniers el a ses cumpoigns, sblundriava sia rauba a vulev' ounc sur da quei cavar giu ad els ün grond danèr da spindrament, cun schmanatschar, schiglioc d'ils salvar enten perpetna fermonza tiers paun ad aua. Cou rugav' igl cardinal igl uvesc per agid; quel rugav' a schmanatschav' a gli cavalier; mo Andraas de Marmels dichiava quei nagutt. Cou excommunicav' igl uvesc Andreas a ses cumpoigns, quei ei: el ils stuschav' or d'la cumminonza da baselgia cun auters christiauns, a clumava: anathema sur dad els; mo quests brutals signiurs amparavan pauc suenter a quei, a perseveravan en lur malitia.

Quei intervegniv' igl barun *Rudolf* da *Vaz* a laschava gir ad Andreas de Marmels tras ün mess, sch'igl cardinal cun sia glieut a sia rauba vegnig bucca ladimamegn dau liber, scha vegnig el a vegnir cun schuldada a gli ruinar seu casti. Quei gidava, igl cardinal vegniva dau liber a targieva ad Italia tiers.

La medema salideivl' influentia sin pasch ad urden enten Rhætia haveva igl barun *Valther* igl III da *Vaz*. Da

bears onns annou fova guerra denter igl uvesc da Cuêra ad igl marcau da Como. Suenter l' isonza dilsez temps curdava la schuldada da l' üna part en las terras dils auters, brischavan, manavan navend glieut a biesca, vastavan a fagievan tont donn' sco pusseivel. Aschi fagievan er quels da Como a la glieut digl uvesc. Tras quei pitiv' igl pauper païsan starmentus, ad angual en questa guerra vegniva *Clavenna*, *Bormio*, *Puschlav* a *Schons* sblundriaus, *Soglio*, *Bergaglia* vegniva vastau. Cou passav' igl barun Valther ent igl miez a fagieva pasch, ad ün sarament da far far pönitentia quel, ca vegnig puspei ad antscheiver quella perditiusa guerra. Quei gidav', ad en igl onn 1220 vegniva la pasch puspei restituida.

Er *Valther* igl IV fov' ün distingueu cavalier ad ün buntadeivel regent. Üna gada vegnivan ils catschadurs da quest barun a casa a raquintavan, c'els hagian aflau üna vallada antroquan uss nuncunaschenta; cou seigian anchüns lags cun bears pescs, bear guauld a bearas bunas pastiras. Sa schmarvigliont dumondav' igl segniur suenter la situatiun da quella vallada; cou mussavan ils catschadurs cun ils detts ancunter miezgi a schevan: «Da-vos» — suenter quei vegniva quella vallada adüna numnada *Davos*. Als catschadurs schangiav' igl barun igl gudiment da quella vallada, da ses guaulds a sias pastiras, ad ei sa schentavan lou quatter famiglias da niebel ad oig casadas da cummina glieut. Quei fova libra glieut tudesca, a devan mai par ils beins als segniurs ün pitschen tscheins, a fagievan ad els survetsch da guerra, parquei ils stuvevan ils baruns proteger a truvar sur da mazament a ruberia. Aschi vegniva *Davos* cultivau a populau, anturn igl onn 1250 ner ampaug pli tard.

Igl medem Valther fagiev' er grondas dotatiuns a la claustra da Churvalden, numnadamegn beins a tscheins, a cumparchiev' a quella glieut, ca vulevan sa schar giu

anturn la claustra a cultivar quella contrada, da tuttasort dregs a frietads. Parchei quella partida guauld navend da Malix antroqua Parpan s'audiva tiers seu segniuradi.

La sora da quest barun fova la cuntessa *Mechtilde* da Rapperschvyl. Igl seu mareu fova mort, ad haveva schau davos sia vieua cun ün mattett, ca fova nascheus pir suenter la mort' da seu bab. Anchüns onns avont haveva igl cunt Rudolf da Rapperschvyl amparmess a gli avat da s. Gallen, ca ses beins duvessan curdar tiers a la claustra da s. Gallen ent igl cass, c'el vegniss a murir giu senz uffonts.

Strusch havev' uss igl cunt serrau ils œgls, scha vulev' igl avat ladinamegn prender en possess la terra a scatschar la cuntessa; la vieua sa dustava, cou tarmettev' igl avat ün' armada, a metteva la vieua en disturbi a prigel. La cuntessa tarmettev' en sia furtina ün express en Rhætia tiers seu frar, ladinamegn sa fagieva Valther si, clumav' en agid ils humens da Glaruna a Schvyz, pichiav' quels digl avat a saglientava bears dad els e'gl lag a castigiav' aschi l'angurdienscha digl avat da s. Gallen, parquei c'el haveva bucc sa salvau anvers da la vieua, sco ei sa desch' ad ün christiaun, cunzunt ad ün segniur spirtual.

Mo igl segniur *Valther* era er ün amig dils *Libers*, parquei c'el fov' ün vertideivel protectur da la gistia a da l'innocentia. Da quei temps dev' ei vi a nou en Rhætia cummins *libers tudescs* amiez denter avdonts subjects, ca plidavan rumonsch. Quests libers Tudescs dein esser transplontai vi lou or da la Svevia tras igl imperadur Friedrich II, par ca els enten las alps tenessan aviert ils pass ancunter Italia par el a sias armadas. Da la secunda part digl 12 antroqu' igl 13 secul regievan en la Germania, sco regs ad imperadurs, ils bravs princis or d'la famiglia Hohenstaufen, ils quals vegnan er numnaus ils imperadurs

da la Svevia. Denter quels sa distinguevan sco splendurants vurrigiers a vertideivels regents igl imperadur Fridrich I. ner Barbarossa a Fridrich II. Omnisdus havevan da manar bearas a grevas guerras cun ils marcaus confœderai en *l' Italia - Sura*, denter ils quals Milaun passava sco igl principal, a cun ils quals cumminamegn ils papas er fovan alligiaus. Parmur da questas guerras targievan las armadas tudescas savenz tras la Rhætia, parquei er' ei par els d' impurtonza, da laschar parchirar ils pass en las alps tras glieut, da la quall' els savevan sa fidar. Enten questa mira dein ils imperadurs haver mess glieut tudesca libra en Rhætia, sco numnadamegn ils avdonts da *Valdarhein*, dad Avras, da Sursaissa, da Stusavia, da Vals, parchei ca las stradas imperialas mavan lura par part tutt auter, ca sco ellas van uss. La pli cummina era la via sur igl Septimer; la Viamala fova lura ounc serrada si ad en Schons manav' üna via sur igl Heinzenberg, forsa mav' er üna tras Stusavia a Vals en Valdarhein.

Ils libers Tudescs en Valdarhein ancurivan, suenter ca ils regs da Hohenstaufen eran morts or, ün pussent protectur ancunter las violenzas dad auters segniurs, a sa vulvevan tiers igl barun Valther da Vaz. Quel ils pernev' en sia protectiun, a schentav' ent igl onn 1277 si ad els brev a sagi, c' el ils veglig proteger ancunter minch' anamig, a sêr a dreg sur da morders ad auters delinquents, er deceder sur dad autras caussas da pli ault' impurtonza, cur lur cummins sapian bucc aflar igl dreg; quella protectiun amparmettevan els da recompensar ad el ad a ses hartavels cun 20 livras ad onn, a da trer cun el en la guerra par igl sold, cur el hagig da basegns da lur agid. Aschi s' audiva er Valdarhein sutt la jurisdictiun dils segniurs da Vaz; la vallada da Schons havev' el survegnieu tras maridaglia, ad ün grond diember dad auters cummins, ad antieras valladas stevan sutt seu segniuradi a sia chira.

Quests baruns vivevan en bun' amicitia cun igl uvesc da Cuêra, ad ancunter la fin da sia vitta dotava igl segniur Valther la uvescaria cun bears beins, par gudogiar tras tala buntad anvers da la baselgia üna remuneratiun da grati' avont Deus.

Suenter la mort da Valther curdavan tutt quellas possessiuns da la schlatta da Vaz tiers a gli segniur *Johann Donat*. Quest barun era igl pli pussent segniur en tutt la Rhætia, parchei c'ei deva strusch üna contrada en la terra, la quella fova bucc û sia aigna, ner sutt seu guvernament, ner en allianza cun el. Ils segniurs da Rhæzuns eran ses parents ad amigs, a tenevan cun el; en Giadina havevan bears s'alligiau cun el, par esser en sia protectiun. El dominava pli ca la terza part da la presenta Terra-Grischuna, numnadamegn *Valdarhein*, *Schons*, *Tusaun*, *Stusavia*, *Schluvein*, *Lax*, *Heinzenberg*, *Tschappina*, *Segniuradis da Tuvietsch* a da la *Lumnezza*, aschi er en la *Domlesca*, *Vaz* cun igl casti original da la famiglia da Vaz; *Belfort*, *Davos*, *Churvalden*, Schalfic, igl antier *Purtens*, *Seevis*, *Marschlins*, *Maienfeld*, a possideva sur da quei partuttanavont castells, beins a prerogativs. Digl imperadur havev' el ratschiert la dignitad sco cunt sur da Lax, tiers igl qual ei vegniva quintau bunamegn l'antiera Rhætia da questa vart dils culms. Quest pussent segniur vegniv' enten dismicitia a guerra cun ils uvscs da Cuêra a cun igl imperadur *Albrecht da Habsburg*.

Igl imperadur *Albrecht I.* haveva zunt grond affect suenter terras, ad ancuriva plaun a plaun dad unir la Schvizzera cun seu segniuradi a cun las possessiuns da sia casa: bauld tras cumpra, bauld tras fraud, bauld tras schmnatscha a violentadad. Er Uri, Schviz ad Untervalden vulev' el fierer sutt. Cur quels vulevan quei bucc sa schar plascher, scha tarmettev' el ils crudels guvernadurs *Gessler* a *Lan-*

*denberg* en quellas contradas. Quels duvevan squitschar igl pievel a radir tala calamitad sur da quel, c'els stuvessan a la fin esser cuntents, da sa suttametter a gli reg. Mo quels da las Forestas (Valdstætte) sa laschavan bucca squitschar gig; cou lavav' igl amprim si *Wilhelm Tell* da *Bürglen* sper *Altorf* a sagitava giu Gessler igl tyraun; treis auters humens or da la Forestas: *Valther Fürst* dad *Uri*, *Verner Stauffacher* or da Schvyz ad *Arnold Melchthal* dad Untervalden serravan igl auturn 1307 giu üna ligia e'gl *Grütli*, sper igl lag da las quatter Forestas, tiers liberatiun da la terra, a suenter c' els havevan survegnieu bears bravs humens, amigs da la libertad enten lur confœderatiun, scha catschavan els dad onn niev 1308 ils guvernadurs a lur fumeglia or da la terra, reuinavan lur castells da tyrauns a liberavan la terra or sutt quella malgista pussonza.

Igl medem Albrecht vulev' er carschentar seu segniuradi en la Rhætia, parquei pernev' el giu a gli barun Donat igl comtat da Lax a deva quel a ses figls, ancuriva da survegnir igl patronat sur d'igl episcopat da Cuêra a sur da l'avatia da Mustêr a vuleva cun agid digl uvesc, ca fova seu amig, plaun a plaun metter ils niebels en Rhætia en dependentia dad el.

Quei ancurschevan bauld ils baruns a niebels da la terra, mo avont tutts *Donat da Vaz*, ad els tutts ansemmel sa mettevan ancunter als plans digl reg a fagievan adaig sin ils pass digl uvesc. Da cou d'anvi lavava si discordia a guerra denter igl barun ad igl uvesc *Rudolf* da *Constanz*, igl qual era er uvesc da Cuêra.

Da quei temps er' ei gronda confusiun e'gl imperi germanic. Igl imperadur Albrecht fova da seu aigien nefs, igl duca *Johann* da la Svevia vegnieus murdriau sper Brugg en l'Argovia, ils Tudescs ligivan or ün auter reg, igl qual suenter paucs onns er muriva en Italia.

Tiers questa ligida sa dissipavan ils princis tudescs; anchüns ligivan or par reg igl duca *Ludvig* da Bavaria, ils auters ligivan or igl duca *Fridrich* da l'Austria, figl dad Albrecht, ca fova murdigiau. Minchün da quels haveva sia factiun, ad ommisdus manavan saunganeivlas guerras par la cruna da reg, a minchia partida cunbatteva cun l'autra aschi, ca las terras ad ils pievels vegnivan starmentusamegn devastai a plugiai tras questa guerra. Er 'la Schvizzera a la Rhætia pernevan part vi da questa guerra, parchei ca ommisdus regs aflavan er cou lur' coherentia. Ils leugs vi d'igl lag da las Forestas a Donat da Vaz tenevan cun igl reg Ludvig; igl uvesc da Cuêra, Rudolf a bears marcaus a niebels e 'lla Schvizzera eran da la vart digl duca da l'Austria.

Par castigiar ils leugs vi d'igl lag da las Forestas, c'els havevan scatschau ils guvernadurs, a c'els tenevan cun igl reg Ludvig, targiv' igl duca Leopold dad Austria, igl frar da Fridrich ancunter ils Schvizers cun 15000 cavaliers. Quels da las Forestas targievan mai cun 1300 ancunter a gli anamig. Vi d'igl lag Egeri ei üna contrada spundiva, numnada *Morgarten*, nua c'ei era lura bear morast a guauld. Cou sa pustavan ils humens libers dad Uri, Schviz ad Untervalden a cur la superbi' armada digl duca targieva ils 15 da November 1315 nou ad en denter igl lag a la spunda, par curdar en la terra Schvyz, scha uravan ils prus confœderai par liberatiun a vinschida, curdavan nou sur d'igl anamig, mettevan igl comp da cavaliers en confusiun a devan aschi brav suren cun lur hallumbarts, lur morgensterns a leungas spadas, ca quella superbia armada da cavaliers pigliava la fugia, üna gronda part vegnivan mazaus si, auters sagliantaus e 'gl lag a la victoria par la libertad gudogniada.

Suenter da questa amprima battaglia par la libertad passavan ils victorius dils treis lieugs da las Forestas an-

semmel a serravan giu, da far üna ligia sin perpettens temps ancunter minchia adversari, ca vegniss ad attaccar lur libertad. Quei fagievan els a Brunnen sper igl lag da las quatter Forestas ils 9 da December 1315, ad els sa angiravan viceverse amicitia ad assistentia par cunsalvar dreg a pasch e'gl interiur a libertad ancunter igl exteriur. Quei ei igl crap da fundament da la confœderatiun helvetica, l'antschetta da la perpetna allianza, cun la qualla enten igl curs digl temps ils auters Schvizers han sa accumpogniau a sa teneu vida quella antroqua s'igl gi d'oz enten bears trists a legreivels gis.

Tiers questa guerra han er quels en Rhætia, ca eran inclinaus a gli duca Leopold, tarmess lur glieut da guerra, ad igl frar digl uvesc fova sez stau en la battaglia da Morgarten. Sur da quei vegniva Donat da Vaz gritts, parchei, c'el era amig dils treis leugs, ad aschi bein questa circumstantia, sco autras differentias denter igl barun ad igl uvesc fagievan er rumper or la guerra en Rhætia. La schuldada digl uvesc curdava da temps en temps nou sur dils subjects ad amigs digl barun, rubavan, sblundriavan, catschavan navend la biesca a mazavan tonts avdonts, sco els ascuntravan en la prescha.

Igl sumgliont fagiev' er igl barun, a coutras vegniva la Rhætia devastada terribelmegn.

Aschi fovan e'gl onn 1321 ils subjects digl uvesc en la Giadina-Sura curdaus or sur igl culm Scaletta en las contradas da Davos, havevan lou faig grond donn a sa targievan lura puspei anavos, cargaus cun spoglias. Mo *Lucas Guler*, igl capitani digl barun deva süenter ad els cun ses humens da Davos, ad enten la Val-Dischma s'ascuntravan els, sa pichiavan en saunganeivla battaglia, antroqu' ils Giadinêrs vegnivan vinschi, scarsai a catschai sur igl culm cun plagas a cheaus da saung. Suenter da quei vegniva quei leug, nua ca quels da Davos havevan

purtau la victoria, numnau la *spunda da guerra* (Kriegsmatte) a gig suenter ha ün ounc cavau nounavont lou spadas, lontschas, capeglinas ad autras armas da guerra.

Questa disfortuna carschentava la gritta digl uvesc ancunter seu adversari da tal furma, ca el uss sa rastiava da tuttas forzas tiers saunganeivla vendetta. Aschi targiv' el ansemmel ün' armada orda tuttas terras da sia diöcesa, clumava en agid la nieblezza or da la Turgovia, da Constanz, or d'ils circuits da Turig, ses frars a parents da la casa da Montfort cun lur amigs, a sa laschav' uss sin si' armada da bearas milli humens da guerra.

Mo er igl barun sa rastiav' a targiev' ansemmel ses pievels; ad el targiev' en agid igl barun da Rhæzüns, las Forestas tarmettevan ad el 1500 bravs humens. La primavera digl onn 1323 targievau ommisduas armadas or, a s'ascuntravan denter *Filisur* ad *Alvegnir*. Cou sa friv' igl barun Donat, sco ün furius Liun nou sur d'igl anamig, las Forestas sco ün ruvier a gli suenter, Lucas Guler ad igl barun manavan lurs pievels ent igl feug da la battaglia — partutt era cumbatter a mort, ad enten milli dubels rapundeva en ils culms la canèra da la battaglia ad igl sferragiar da las spadas, capeglinas, d'ils schilds a morgensterns. Alla fin vegnan quels digl uvesc vinschi a fugientai; bears fovan curdai en la battaglia, mo bear plis dein haver aflau lur mort sin la fugia, parchei c'els vegnivan fugientai vi ad en culms selvadis a neiv a sglatschia, nua c'els stuvevan pirir en precipicis tras freid a fom. Üna parts vegnivan pigliai a fri en las prischuns digl barun, nua c'els stuvevan manar vi grevas huras a leungs gis en fom a miseria. Lura curdavan la schuldada da Donat nou sur d'las vischnauncas a valladas digl uvesc, fagievan vendetta cun feug a spada, devastavan Berguign; partutt fugiv' igl pauper païsan, a sur d'las flommas, ca mavan si or da las avdonzas jubilav' igl vinschider. La cultira schescheva

vastada, spirtuals a seculars curdavan en miseria, ad igl uvesc vegniv' aschi paupers, ca ses canonics stuvevan ancurir lur vivonda tiers buntadeivels amigs a vischins, a la claustra da Faveras pitiva cou da tal furma, c' ella saveva gig parchir or magünas almosnas denter ils paupers.

Da cou d'anvi passava Donat par ün tyraun, digl qual ses adversaris ad anamigs raquintan bearas schgrischeivlas infamias. Sagir fova igl barun ün dür hum, mo la glieut da seu temps havevan en general pli creus costums, lur vendetta fova starmentusa, savenz crudels lur castigs. Dantont ei bucc tutt carteivel, quei ca ven raquintau angual da quest Donat. Aschi ven ei raquintau dad el, c' el hagig suenter la battaglia da Filisur fiers ils prischuniers en prischuns a dau ad els gl' amprim buna vivonda, lura mai paun; cura lou quels paupers hagian garieu dadault parmurda fom a miseria, scha hagig el cun rir a far beffa clumau or: «Quei ean mes utschells da curt' urella, ca contan, c' igl ei ün daleg a mias ureglias.» — Milsanavont ven ei raquintau, c' el hagig vuleu intercurir tiers quala furma da viver igl carstiaun tuvegig igl pli bein; parquei hagig el laschau salvar bein treis da ses fumegls, a lura cummondau a l' ün da durmir, a l' auter dad ir a spass, a gli tierz da currer or da tuttas forzas. Sin quei hagig el laschau tagliar si igl chierp a tutts treis, par ver qual da quels hagian tuvegiau igl pli bein. Quei ei mai fablas, ca ses anamigs han inventau, parquei ca els sin autras furmas gli savevan bucca nuscher. Angual aschi ven ei fiers avont a gli, ca el sin seu leg da mort hagig bucc vuleu cunfesser a gli prêr, schent: «Üna cunfessiun senza cor schmacau ei spir angonnament.» — Ad el seigig mort senz' uffonts, parquei c' el hagig destrueu la claussra da St. Aschera a Churvalden. Quei tutt ven fiers avont ad el nunmeritadamegn. La claustra da muniessas fagiev' el a frusta, parquei ca las muniessas manavan üna malhonesta, nunregulada

vitta, el sez haveva bagiau la claustra, mo el teneva sin la disciplina a buna demanonza, ca sa descha en claustras, mo las muniescas observavan quella bucc. Er ei igl barun bucc morts giu senz' uffonts, el laschava davos duas figlias; *Ursula* fova dunna digl cunt da Verdenberg, *Cunigunda* digl cunt da Toggenburg. Figls havev' el tonatont nagüns, parquei muriva cun el or la schlatta dils baruns da Vaz, cur el 1333 ner 1335 bandunava questa vitta, scha vegniva seu schild a sia capeglina mess cun el en la fossa, parchei aschi fova, l'isonza dilsez temps, cur igl davos niebel d'üna schlatta muriva.

Donat sa bucc esser stau ün tal tyraun a murtirader dils carstiauns, sco ses anamigs igl caracteriseschan. La glieut libra en las Forestas, ca eran contraris a tutta tyrania, vegnissan bucc ad esser stai en amicitia cun ün tal tyraun. Er savein nus, ca el sco ses antecessurs fov' ün amig da la libertad. A la glieut sin Davos haveva Valther IV concedeu bearas frietads; Donat haveva laschau ad ounc car schentau ad els quellas; el laschava suenter ad els tutts deivets, deva en lur dispositiun igl casti da Belfort sper Alvegnir tiers ün leug da refugi en temps da guerra, dev' ad els libers ils dazzis enteifer lur contrada, a favoriv' ad els igl prevogativ, ca els oreifer lur circuit eran bucc obligai da trer par el en la guerra, gie el stabileva, ca scha els havessan cuu el ner ses successurs üna dispitta ner process, la caussa dispitteivla duess vegnir decedida dad humens libers or dad auters cummins. Quei ei bucc da tyraun!

Mo el ha faig ounc bear pli par la libertad digl pievel en la Rhætia. La glieut da Belfort s' audivan a gli sco sclavs, el ils havess aschi saveu tractar sco tals. Mo quei fagiev' el bucc, el dev' ad els bref a sagi cun ils plaids: «Jou declar, ca mia glieut a Belfort mi han demussau bun survetsch, bear fideivladad ad assistentia, parquei declar

jou, c'els dein bucca pli esser sclavs, mo glieut libra, a vi dar ad els fideivel' assistentia en la guerr' ad ancunter scadün anamig, ad els amparmettan da far a mi igl medem, scha jou survegn da far cun anamigs.»

Donat da Vaz ei aschi stau igl amprim fundatur da la libertad en Rhætia, ad ha faig, ca la Rhætia ei lura bucca vegnid' en subjectiun a la casa da l'Austria. Lautras ha el preparau l'acquistatiun da pli gronda libertad. Igl ei aschi bucca dreg da metter en zanur seu num cun raquintar crudelitads dichiadas si, las qualas ses anamigs gli han cargau si, par far odiusa sia memoria. Sias terras vegnivan parchidas denter ses schienders; igl cunt da Toggenburg survegniva tutts quels segniuradis, ca fan uss or la ligia da las diesch derchiras, ils auters curdavan tiers a gli cunt da Verdenberg. Ommisdus cunts audan da cou d'anvi tiers la nobleza regenta en la terra.

## 8. L'ANSCHETTA DA LAS TREIS PERPETNAS LIGIAS EN RHÆTIA A L'ALLIANZA A VAZEROL.

(DA 1330 – 1471.)

Suenter c'ils baruns da Vaz fovan morts or, vegnivan ils castellans a rubadurs cavaliers puspei pli gagliards a violents anvers digl pievel, ad ils conts da Sargans manavan lur subjects en la guerr' ad en las battaglias, las qualas ils ducas da l'Austria antschevevan ancunter ils marcaus a las terras da la confœderatiun helvetica. Quei havess Donat da Vaz bucc dau tiers, mo el durmiva da gig annou sutt sia gronda, greva platta sper la claustra da Churvalden.

En questas guerras fovan ils confœderai partutt stai vinschiders. Quels da Bern pichiavan la nobleza a *Laupen* 1339, quels da Turig a *Tætvyl* 1351, la Forestas igl duca *Leopold* a *Sempach* 1386, quels da Glaruna üna numerus' armad' a *Næfels* 1388. Duront questas guerras eran ils

treis leugs *Uri*, *Schvyz* ad *Untervalden* partutt ils amprims a pli stimai parmur da lur parünadad a curaschusadad, parchei c' els gidavan a tutts ils auters gudogniar a sustenir la libertad. Quei cummuventav' ils auters marcaus a las autras terras tiers la resolutiun, da sa unir cun las treis Forestas, parquei c' els vesevan, ca parünadad fa ferm; aschi passavan tiers la ligia: *Lucern*, *Turig*, *Glaruna*, *Zug* a *Bern* a questa uniun furmava la ligia dils *oig cantuns vegls*.

La glieut digl Appenzell stevan da quei temps sutt igl segniuradi digl avat da St. Gallen; ün da quests avats era ün dir segniur, ca squitschava quels pievels da las montognias ad ils guvernadurs da quels vulevan tractar els ounc pli malgist a crudelmegn. Cou tarchiavan ils Appenzellers: «Parchei duvein nus nus laschar tyranisar? tras uniun essen er nus ferms.» — aschi, fagievan tutts humens en Appenzell dascus üna legia, catschavan ils guvernadurs or da lur castells a spazavan las fortezias da tyrauns. Paramur da quei vulev' igl avat cun assistentia digl duca da l'Austria far guerra ancunter ils Appenzellers a puspei schunscher els sutt igl giuv digl rigurus segniuradi; mo ils humens digl Appenzell pichiavan las armadas digl avat a digl duca en igl onn 1405 en las battaglias sper *Speicher*, si 'gl *Stoss*, a sper *Volfshalden*, a stevan libers.

Tiers anchünas da quellas guerras ancunter ils confœderai cumbattevan sutt las bandieras da lur segniurs er ils Rhætiers, ca eran subjects a gli cunt da Verdenberg ad a gli uvesc, ils quals solitamegn tenevan cun l' Austria; sur da quei cumbattevan cou bears auters Rhætiers sutt igl cummond da lur garmadis cavaliers. Els stuvevan dar nou lur saung ner metter lur vitta enten prigel, bandunar lur muvels ad igl arader par üna caussa êstra; quei parev' ad els dir a malgist. Mo en questas guerras amparnevan els bearas nizeivlas caussas; els vesevan, co quels garmadis comps

dils cavaliers vegnivan prosterneus tras la spada dils libers confœderai, sco l'êrva tras la faulsch, a co parünadad a cor dad hum fetschig aschi ferm a liber. Cou tarchiavan er els enten lur cors: «Si pia, er nus essan humens, ad havein curascha a ferma bratschia; scha er nus nus unin ancunter igl arbitri dils segniurs, scha san els a lur guvernadurs bucc nus tyranisar pli.

Suenter da quei survegnivan ils Rhætiers grond' inclinatiun da far allianzas denter els, a bears dils beinpartarchiaus segniurs parnevan er part vida la caussa digl pievel. L'amprima ligia drizavan si quels de Surselva cun igl barun Ulrich da Rhæzüns ent igl onn 1395 a Gliont, nua ca els s'amparmettevan da defender l'ün l'auter cun beins a vitta, a da schar deceder tutta dispitta tras mediaturs. Cur igl uvesc da Cuêra ad igl cunt da Verdenberg-Sargans vesevau levont si talas allianzas, ad ancorschevan er tiers lur glieut inclinatiun loutiers, scha schevan els l'ün tiers l'auter: igl ei temps, ca nus nus alligieian cun noss subjects, schiglioc s'alligieschan els ancunter nus; parquei stettig ligia ancunter ligia! — a ladinamegn serravan quests dus segniurs üna confœderatiun cun lur glieut a Surmir, en Schons, en la Domlesca, Vaz-Sura, Avers ad e Berguign, tras la qualla els tenevan giu igl pievel dad allianzas cun auters.

Anchüns onns suenter en igl maig 1400 passavan ils segniurs da la Part-Sura, numnadamegn igl avat *Johann* da *Mustér*, igl barun *Ulrich Brun* da *Rhæzüns*, ils *segniurs* da *Sax* cun lur glieut, item ils cummins libers da la Part-Sura en üna legia cun ils humens libers da Glaruna.

Els s'amparmettevan l'ün l'auter: «Els veglian proteger a defenter l'ün auter glieut a terra enteifer lur cunfins, ad esser fideivels alligiai aschi gig sco piz a valls stettian.

Questas ligias clumavan nounavont autras tiers protectiun da la libertad a digl dreg, ancunter violenz' a tyrania; mo els mai n'offendevan igl dreg, parchei c'els stabilivan, c'ei deigig vegnir dau a laschau a scadün quei, ca s'audig ad el par dreg a raschun, ei seigig segniur ner subject.

Mo ei deva da lez temps ounc crudels guvernadurs, ils quals vesevan bucca bugent, c'igl pievel daventass liber, parquei ils vulevan els deprimer ad ils tractar cun beff' a gomgnias. En igl casti da *Bärenburg* en Schons er' ün guvernadur digl cunt da Verdenberg-Sargans, igl qual dei haver sforzau igl pievel da mangiar cun ils porcs or d'ün begl. D'igl carstellan da *Fardün* sur Donat ven ei raquintau sequenta historia. Quest castellau havev' amplaneu la vallada da Schons cun strament, parchei c'el strapazav' igl pievel a dichiava ne beins ne dregs. Cur ils êrs schurmegliavan, ad ils praus flurivan igl pli bi, scha laschav' el catschar vi ad en sia biesc a ses cavals a paschentar navend senza schaneg. Pauper quel, ca vugiava da catschar navend la sia biesca. A tonatont fagieva quei üa hum da quella contrada, *Johann Chaldar*, el mazava en seu êr dus cavals digl castellan, parchei ca la gritta sur da la tyrania gli haveva preu suramaun. Parquei laschav' igl castellan igl tschapar ad igl salvar gig en prischun, antroqu' el tras rugar a danêrs sa cumprava liber. Igl castellan saveva, c'igl hum purtass en seu cor nunreconcilieivla pittradad ancunter el, parquei igl vulev' el metter sin la prova a sisur igl bassar. Cur el vesev' ün gi Chaldar sper seu isch d'casa, perneva el la libertad da sêr a meisa cun el, a cur els havevan sa schentau, scha spidav' el, cun far beff' a gomgnias sin la buglia a vuleva sforzar igl hum ad ils ses da guder la trachia tartada. Mo Chaldar sagliva si, tschapav' igl castellan par la gula, ad igl sforzava da lagutar la spisa dad el faichia tschuffa, schent: «Scha mangie pia la buglia, ca ti has cungieu.» Lura

parnev' el la lontscha, mazav' igl tyraun, clumava spert ansemmel igl pievel, ad en paucas huras fovan ils castells da *Fardün* a *Bärenburg* preus en a ruinai, la fumeglia scatschai a las violenzas vindicadas.

Ün autra historia nus raquinta sumgliontas sgrischurs digl castellan da *Guardavall* datiers da Madulein en la Giadina-Sura. Quest castellan vesev' üna gada a *Camogasc* la figlia d'ün migiur, la qualla fluriva da giuventegna, a vuleva sforzar igl bab, da gli manar questa figlia en seu casti. Igl bab stuveva dar suenter a la forza, ad ampar-metteva da vegnir cun la giuvna aschi bauld, sco ella hagig traig en meglra vascadira. Dantont targiev' el ansemmel ils pli robusts humens or da las vischnauncas vischinas, ca eran bein da gig anfisas da quella tyrania; quels sa pustavan ent igl guauld sper igl casti, ad igl bab manava la figlia giu par la cultira. Cur igl castellan ils veseva vegnint, curev' el ancunter a la matta, a la vulev' ambartschar; cou targiv' igl bab sia spad' or d'la tegia a furava quella ent igl cor digl bandieu. Ils humens zupaus rumpevan nounavont or digl guauld, devan en par las portas avertas digl casti, catschavan navend la fumeglia a fagievan a frust' igl casti. Quei ei traditiuns, ca han or da temps vegls sa cunsalvau en la bucca digl pievel, mo igl ei ounc bucc decedeu en cont anavont ellas ean veras ner dichiadas si. Ei dat raschuns, da dubitar vi da lur realitad. —

Nus vulein nus volver navend da quellas anecdotas a raquintar, co las treis perpetnas ligias ean vegnidas si.

## *L' antschetta da la Ligia-Sura ner Grischa.*

(1414.)

En la Part-Sura vez' ün bucca lunsch da la vischnaunca da *Trun* üna capellutta, numnada *St. Anna*. Sper quella stat ün ischier vegl, vi digl qual uss mai anchüns roms

ean ornaus cun feglia; la plont' ei pli ca miez shmarschida, a bauld ven quest venereivel ischier a curdar en pulvra. Sutt questa plonta vegniv' ei avont pli ca 400 onns angirau la *Ligia-Grischa*.

Las violenzas d' anchüns segniurs devan occasiun tiers questa ligia. Els a lur guvernadurs squitschavan igl pievel ad impedivan bucc, ca ils malitius savevan far suenter ils griaments da lur cors. Parquei era savenz nagün sagir en sia casa ner sin la via, avont derchir aflav' igl innocent nagün dreg; igl malfichiont nagün castig. Cou passavan ils amprims da las vischnauncas, humens cun cavels grischs a barbas leungas discus a savenz ansemmel da noig en ün guauld sper *Trun*, a sa cussigliavan, co ün sapig sa defender ancunter antiert, insolentia a violenza. Suenter d'haver ponderau la caussa madiramegn targievan els adüna pli humens reals a fideivels en lur radunonz', a pigliavan la sabia resolutiun d'amparar par cussegl sur da lur caussa er igl venereivel avat da Mustêr, Peter da Pontaningen, igl qual tutts tenevan ault a char.

Igl avant approbava lur resolutiun a sin seu cussegl tarmettevan els lur amprims a pli vegls humens tiers ils baruns a cunts da la terra a laschavan dar ad els la declaratiun: scha els procurassan bucc, ca malgisti' a violenza vegniss bandischad' or d' la terra, scha vegnig igl pievel bucc a cumportar pli gig ils averts excess; en tuttas caussas hundreivlas a pusseivlas veglig igl pievel ubbadir als segniurs ad observar sias obligatiuns, mo a la forza metter ancunter forza. Er igl venereivel avat da Mustêr seigig enten quei da lur senn.

Da quei temps haveva sin la Part-Sura igl avat bears dregs a segniuradis, tonatont fova igl cummin da Mustêr bucca dependent dad el ad haveva seu aigien mastral.

Ils frars *Hans*, *Heinrich* ad *Ulrich Brun*, baruns da Rhæzüns fovan segniurs sur da Stusavia, Tenna a Sursaissa tudesca.

Igl cunt *Hans da Sax* possidev' anchüns dregs sur digl marcau da Gliont, a fova segniur sur da la *Foppa*, da *Val*, da *Flem* a da la *Lumnezza*.

Igl cunt *Hugo* da *Verdenberg-Heiligenberg* regiva sur dils cummins da *Trin a Tumein*.

Igl cunt *Heinrich* da *Verdenberg-Sargans* fova segniur sur da *Schons* a *Valdarhein*, da *Leuenberg* a *Schluein*, digl *Heinzenberg* a da *Tschappina*.

Libers da vegl annou fovan la glieut sur igl guauld da Flem, q. e. a Lax, a quels da Valdarhein havevan sa resalvau lur vegls dregs a frjetads, cur els 1277 passavan sutt la protectiun digl segniur Valther da Vaz.

Cur uss ils surnumnaus segniurs intervegnivan la uniun a ferma resolutiun digl pievel, ad udivan, c' igl avat da Mustêr approbava las dumondadas da quel; scha sa declaravan er els prompts tiers tutt quei, ca seigig dreg a pusseivel. Mai igl cunt Heinrich da Verdenberg-Sargans vuleva nagutt saver da questa intentiun digl pievel, a scummondav' a sia glieut da prender part lundervi; quels da Tusaun, Tschappina a Heinzenberg ubbadivan, mo quels da Valdarhein a Schons passavan tiers la ligia.

Circa da miez marz stevan la dumaun d'hura da solegllavar raspai ansemmel sper la capellutta a St. Anna ils baruns a cunts cun lur cavaliers a niebels, ils parsuras a vegls denter ils libers, ad anturn els ils megliers ad ils pli curaschus humens denter igl pievel. Cun cheau scuvêrt uravan els tiers Deus, plidavan ansemmel sur da lur ligia, s' antalgivan sur da quella, tenevan lur mauns en ault ad angiravan, sco igl avat da Mustêr schev' avont ad els. Cou amparmettevan els:

> Dad esser a rumaner buns fideivels amigs a chars confœderai, aschi gig sco piz a vals stettian; dad assister l'ün lauter cun raub a terr' a glieut par proteger igl dreg, la pasch, la strada a la libra communicatiun.

Da proteger enten lur dregs a possessiuns tutts cunnembers da la ligia a da scadin segniur, spirtual a secular, niebel a nunniebel rich a pauper.

Dad assister l'ün lauter en pasch a guerra, d'ancurir igl dreg avont la derchira a bucc suenter seu aigien cheau a senn; da volver navend tutta violenza a da castigiar minchün' ca fuss malubbiedi ancunter la sententia da la derchira.

Quest ad auter stabilevan ei, confirmavan tutt cun ün solenn sarament a mettevan lur suttascriptiuns a lur sagels sutt la brev da la ligia.

Tras quest' allianza vegniv' igl pievel mess en sagiretia ancunter las violenzas dils indiscrets segniurs, ad ancunter l'insolenza dils castellans, mo er als cunts a baruns ancunascheu tiers a honorau lur dregs, aschi anavont sco quests dregs s'audevan ad els da vegl annou. Mo la cumpleina libertad ha igl pievel loutras bucc survegneu, mo quella ha el pir suenter cumprau or sin gista furma.

Auter tarchiavan la glieut en Schons. Parquei c'ils castellans havevan lou faig tals turpius excess, ad igl superbi segniur da Sargans savenz haveva dau nagün udida a lur gistas lamentaschuns, scha vulevan ei avertamegn tschuncar giu l'ubbadiensch' ad esser libers.

Cou schmatschav' igl uvesc da Cuêra a quels da Schons dils castigiar, a tonatont ubbadivan els bucc, Cou tarmettev' el or l'excomunicatiun sur dad els, treis gadas a minchia gada pli ferm, aschi ca el scummondav' a tutts vischins, da conversar cun quels da Schons, da dar ad els vivond' a buvronda, gie el cummondav' a las dunnas da sa retrer da lur humens, antroqua quels daventian ubbiedis.

Mo quels da Schons amparavan pauc suenter a gli signiur da Sargans, a gli uvesc a sia excomunicatiun. Mo quei vartivan ier cunfœderai en la Part-Sura bucc; els dumondavan ca quels da Schons ubbadissan a gli segniur suenter

dreg a duver. Quei operav', a quels da Schons amparmettevan, da far, chei c'els fussan culponts. Aschi protegevan ils alligiai er ils dregs digl segniur; els devan a minchün igl sieu, sco la brev da la ligia cummondava.

*La ligia Cade.*

Cur a co la ligia Cade hagig preu sia antschetta, da quei essen nus bucc infurmaus precisamegn. Questa ligia para d'esser vegnida si plaun a plaun; mo brev da la ligia ei nagüna avont maun. Da vegl annou s'audivan bearas vischnauncas a vigs tiers igl uvescovad. Anchünas da quellas possessiuns havev' igl uvesc cumprau ansemmel cun ils dregs, c'ils segniurs da vidavont havevan giu sur da quellas; autras havevan voluntariamegn sa mess sutt igl segniuradi dils uvescs, enten autras havev' igl uvesc begiau la baselgia, a schigloc sa faig meriteivel par la vischnaunca, la quall' el gidava bagiar a par la cultivatiun da la terra, tras igl qual el ha acquistau anchüns dregs; anchüns cummins fovan er curdai tiers ad el tras dotatiuns a testaments. Quests tutts ca audevan tiers igl uvescovad vegnivan numnai *glieut da la Cade.*

En quels temps disturbeivels da rubarias a violenzas mauncav' ei als uvescs savenz danêrs, da cumprar castells a vischnauncas, — ner possonza da proteger terr' a glieut. Lura gli succurrevan ils cummins, nua c'el possideva dominis, cun danêrs a pievel da guerra. Quei recompensav' igl uvesc a sia glieut cun da tuttasort friedads a dregs, a cur el serrava üna pasch ner fagiev' üna cumpra, scha mettevan er ils principals cummins sutt talas scartiras lur suttascriptiuns a lur sagêls. Nus ancunaschein pli c'ün exempel en la historia, nua c'ils cummins han preu tala part vi d'las caussas digl uvesc. Cur p. e. ipl uvesc *Hartmann* fagieva guerra cun l'Austria a serrava giu pasch en igl onn 1392, vegnan en ils documents da la pasch er

ils cummins digl uvesc numnai sco participants, ad ils cummins da Cuêra, da la Giadina-Sura a da Bergaglia mettan lur sagêls loundervi. Cur igl uvesc targiv' a sasez ils castells Remüss en la Giadina-Bassa a Greifenstein sper Filisur, scha perneva minchia cummin da la Cade sin sasez la medema part digl capital, ad els tutts devan er danêr par spindrar igl castì dad Aspermont, ca fova mess en hipotheca. Tras quest' isonza survegnivan ils cummins er ils dregs, da gir ün plaid tiers quei, c'igl uvesc fagieva, sch' ei fova d' impurtonza, ad enten cass difficultus ils amparav' igl uvesc savenz par cussegl. Els pernevan er part vi d'la ligida digl uvesc, a la ligida valeva pir, cur ils cummins da la Cade igl havevan confirmau. Da counou vegnivan en brevs veglias a documents igl uvesc, igl corp canonic ansemmel cun ils cummins numnai: «la cummina *Cade.*» —

Ei deva schon lura vi a nou cummins, c'havevan lur mastrals a podestats a schigloc da tuttasort dregs p. e. *Bergaglia*, la *Giadina-Sura*, *Avras* a *Stalla*. *Fürstenau* passava par ün marcauett ad haveva tscherts dregs, sco solitamegn mai ils marcaus tals possidevan, sco p. e. c'els eran circumdaus cun mürs a truvavan sur vitt' a mort.

Mo avont tutts auters cummins havev' igl marcau da Cuêra gronds prerogativs; lur burgeis ascav' ün citar avont nagün êster tribunal, mo els stuvevan vegnir truvaus enteifer lur mürs; el saveva bucc vegnir mess e 'gl bann sch'el perneva si glieut, sin ils quals ruvaussava la proscriptiun digl imperadur; el ascav' haver ün' aigna casa da mercanzia, a tuttas raubas stuvevan lou vegnir scargadas giu a da quei ounc pli. Mo tonatont haveva igl uvesc ounc bears dregs sur d'igl marcau. En igl onn 1349 dotav' igl imperadur Carl IV igl uvesc cun igl dreg, da trer en tutts dazzis royals ent igl marcau, da salvar lou la derchira civila, da truvar sur da saung, da batter muneida, da

schentar a gli marcau ün guvernadur imperial, ün mastral *Ammann* ün Canzler ad ün Verkmeister. Mo ei era resalvau, ca igl uvesc ligiss loutiers or humans, ca fussan amparneivels a gli marcau. A cur en temps da guerra igl uvesc ad igl marcau havevan da basegns dad êster agid, scha serravan en igl onn 1419 ommisdus giu üna ligia cu 'gl marcau da Turig sin 51 onn. Gig vi vivevan ils uvescs en bun amicitia cun igl marcau da Cuêra, mo anqual gada levavan er si mal antalgienschas, en ils quals cass cnmminamegn igl marcau da Turig ad ils cummins da la Cade sin lur giavischament passavan enten miez a decedevan la dispitta.

Aschi daventav' ei ent igl onn 1422, cur igl uvesc *Johann Habundi Naso* survegniv' üna dispitta cun igl marcau da Cuêra. Cou laschav' igl uvesc serrar si las baselgias a vuleva tras suspensiun digl survetsch divin sforzar ils burgeis da dar suenter ad el. Mo ils burgeis da Cuêra tschapavan las armas, blagriavan igl Hof, pernevan en igl palaz a müravan si la porta sanêstra, par ca nagün senza lur saver savess succurrer a gli uvesc. Mo Johann Habundi fova fugieu a clumav' en agid quels da Turig a da la Cade. Quels tarmettevan lur deputaus a Cuêra, ad accomodavan la dispitta. Sin quei turnentavan ils burgeis da Cuêra tutt quei, c' els havevan splundriau en igl casti digl uvesc, a denter igl uvesc ad igl marcau vegnivan ils dregs a duvers da minchün determinaus pli definitivamegn.

Un crei ca igl uvesc hagig tiers questa occussiun er serrau giu üna conventiun ner ligia cun tutts ils auters cummins da la Cade, tras la quala seigian vegneus concedeus als cummins bears dregs a gronds prerogativs. Suenter da quei temps dein quels digl uvesc esser daventai *glieut libra da la Cade.*

## *La ligia da las diesch derchiras.*

(1436.)

Quellas valladas a cummins, ca fan oz igl gi or la ligia da las diesch derchiras, stevan vivont sutt ils segniurs da Vaz. Tras Cunigunda, la figia da Donat curdavan questas terras tiers a gli cunt da Toggenburg. Lura fovan ei ündisch derchiras, numnadamegn vegniv' er quintau loutiers la derchira da capitel a Schiers ad a Seevis. Quels da questas derchiras eran en dregs a frietads sco enten autras caussas bucc eduals denter els. Igl ei savenz igl discurs davart libers Valsers ils quals han er gieu aigiens dregs; ün crei, ca quels seigian quels da Davos, parquei c'ils amprims avdonts da questa vallada dein vegnir nou or da Vallis-Sura. Bucca tutts avdonts en Purtens a Schalfig audevan tiers quests Valsers, mo igl ei, da supponer, ca ils Valsers plidavan tudesc, a ca ils rumonschs en questas contradas eran meins libers. Mo da quels temps vegniv' er en Purtens bucc generalmegn plidau tudesc, parchei c'ils plis nums da vischnauncas, valladas, alps a beins derivan or digl lungaig rumonsch; er eis ei cunaschent, c'igl ei stau a Closters antroqu' anturn la reformatiun üna baselgiada rumonscha ad üna tudesca. Tiers ils libers sudevan da vegl annou quels da *Davos*, da *Langvies* a quels da *Belfort*. Mo surda tutts eran ils cunts da Toggenburg daventaus segniurs.

Cur ent igl onn 1436 igl cunt *Friedrich*, igl qual fova nascheus en igl casti Solavers sper Grüsch, muriva senz' hartavels, ad haveva er declarau tras nagün testament, chi deigig esser hartavel da sias possessiuns a da ses dregs da cunt, scha levava si üna leunga seriusa dispitta denter ses parents, a cur er igl marcau da Turig, las terras Schvyz a Glaruna sa maschadavan en la dispitta, scha rumpeva la aschi numnada *veglia guerra da Turig* or tras caschun da quest hierta.

Duront questas dispittas vegniv' ei da tuttasort prigels a disturbels sur da las contradas a vischnauncas da las terras litigantas; minchün dils hartavels ancuriva da gudognar la favur digl pievel, mo ses contraris schmanatschavan a gli pievel digl surtrer cun guerra. Cou pernevan quels da las diesch derchiras avont sasez, da far üna ligia, tras la quala els vulevan tuttavia bucc sa retrer da la superioritad digl segniur, ner schminuir ses dregs; els vulevan mai sa metter en sagiretia ancunter violenzas a tener si dreg urdens a tschentaments ent igl interiur da lur terra. Parquei sa radunavan ils superiurs dils cummins a bear pievel ansemmel a Davos ils 8 da Juli 1436 ad angiravan üna ligia la quala vegniva suttascritta digl mastral da quei temps, *Ulrich Beeli* a dad auters superiurs digl pievel.

## *La ligia néra.*

(1450.)

Questas ligias plaschevan bucca bein ad üna part dils cavaliers a segniurs, cunzunt a gli cunt *Heinrich da Verdenberg-Sargans.* El haveva bucca veu bugent, ca ils humens dala Part-Sura fagievan la ligia grischa, parquei havev' el scummondau a sia glieut en Rhætia da prender part lundervi; mo quels da Schons a Valdarhein havevan dichiau nagutt igl scummondament da lur segniur, a quels da Schons havevan sur da quei gig nou sa demussau malubiedis a stinaus ancunter igl cunt a staliavan adüna suenter cumpleina libertad.

Parmur da quei fov' igl cunt Heinrich gritts particularmegn sin quels da Schons ad ancuriv' ent igl zupau da far üna ligia, da surcurdar quels da Schons a far a frusta lur libertad. Aschi ancuriv' el associants tiers üna tala ligia; ad el passavan tiers igl uvesc da Cuêra Conrad, bears cavaliers a segniurs ad er igl cunt Heinrich da Rhæzüns sa laschava tras bear plidar tiers communventar

da prender part lundarvi, cumbein ca el sco cunnember da la Ligia Grischa fuss stau obligau, da gidar a quels da Schons. Questa ligia da la noblezza vegniva numnada la *Ligia néra*.

Üna noig digl onn 1450 manava igl beinexperimentau vurrigier a cavalier *Hans* da *Rechberg* ün armadetta da cavaliers a cummina schuldada sur igl Heinzenberg en Schons. Igl barun *Heinrich* da *Rhæzüns* haveva s'accumpoignau cun quels, cur els targievan sper seu casti vi. Ounc avont ca quels da Schons sa deschdavan, havevan ils cavaliers preu ent ils pass da la vallada, a maniavan, d'haver igl pievel en la falla. Cur quels da Schons vesevan la damaun marvegl, c'els eran surcurdaus, a c'els savevan nigliur rivar or, cou clumava la ramur dils senns tutts ils humens tiers las armas, ad express mavan sperti tiers lur buns vischins en Stussavia ad en Valdarhein a giavischavan succurs ent igl basegns. Da tutts mauns currivan ils humens ansemmel ad attaccavan frescamegn igl comp da cavaliers; ei vegniva spons bear saung, ils cavaliers pudevan bucc star ancunter, els fugivan, tonatont vegniv' üna part dad els mazaus, a l'un a l'auter segniur vegniva fiers ent igl precipici digl Rhein.

La glieut digl païs devan suenter als fugitivs, destruevan en la Domglesca bears castells da cavaliers, scatschavan ils castellans, persequitavan ils cavaliers a devastavan las possesiuns digl cunt da Verdenberg antroqua vitiers seu casti sper Sargans.

Ün tegna, ca da quei temps seigig er vegnieus preus en a ruinau igl casti da Rhætia alta, ca ven er numnau igl casti s. Jon. Üna traditiun raquinta sequenta historia. En quei casti avdav' ün crudel castellan, igl qual plugiav' a murtirav' igl pievel anturn anturn. Quei fagiev' el gig, senza far penitentia, parchei cur igl picvel s'armav' ancunter el, scha sa retirav' el en sia fortetia sin igl ault

gripp a fagieva beffa digl pievel endeifer sias aultas a fermas miraglias. Mo ün gi attaccav' igl pievel pleins da gritta la fortetia, adumbattem sa dustav' igl castellan. Cun la forza digl generalstuorn vegnivan las aultas a grossas miraglias pridas en, la glieut digl castellan fova par üna gronda part curdada a schescheva lou curclada cun plagas a nunadateivla da puder conterstar pli gig. Mai igl tyraun era ounc en sauna vitta, mo sa aflava necessitau da sa surdar ner da far üna fin cun sia vitta. Aschi sa metteva el sin seu cavaigl, dev' igl sprun a sa precipitava sur la aulta, nechia pareicrap giu en la profunditad, en la quala igl furius Rhein sa spümma nou ad or. Cou aflav' el sia mort, la qual' el preferiva a la prischun. Ils vintschiders perseqnitavan ils cavaliers a survegnivan cou er igl fugitiv barun Heinrich da Rhæzüns en lur mauns. Els igl manavan a Valendau, a sesevan a dreg par truvar sur dad el a sia faulssa actiun. Damai c' el haveva rutt la ligia a giu part vida quella interpresa, scha vegniv' el truvau a la mort da vegnir scavazaus tras igl maun digl bojer.

Igl barun Heinrich era ün segniur corpulent, a muriva bucca bugent, parquei tremblav' el a sa schnuiv' avont la spada digl bojer. Quel passava vi tiers el, igl vuleva cunfortar a scheva: «Segniur, bucc zachigeias, mia spad' ei aschi filada, cun Üna trachia ei tutt vintscheu!» Par mussament da quei suflav' el ün cavegl ancunter igl fil da la spada, ca el mava par miez. Cun quei savev' igl tumentau barun bucc sa cunfortar en si anguscha.

Duront c' igl segniur plirava sur da sia sort, ca' el stopig sco ün cummin delinquent curdar tras igl maun digl bojer, igl spindrava seu survient. Quest passav' avont la raspada digl pievel a scheva.

«Meu schvantirau segniur racanuscha seu surpassament, el honorescha vossa sententia a vult bugent murir. Mai par üna caussa vus vuless el supplicar, qnella stuveits vus

ounc favorir a vies confœderau da vidavont avont sia fin. Ses tats, seu bab ad el sez han viveu cun vus a vos pardavonts simpel-a hundreivlamegn en amicitia, han savenz a Rhæzüns, savenz en la campagnia ad autrò schvidau ansemmel anqual boccal d'vin. Ounc da puder guder cun vus üna tal' hura, quei ei igl davos giavischament digl segniur. Cou — schev' el milsanavont — cou ei paun, carn a vin; ruvauseit, mangeit a seigias da buna veglia, bauld ven meu segniur a vegnir a star legers cun vus sco da vegl, a lur ven el a murir bein cunfortau.

Quei partrachiament plascheva, parchei c'ils baruns da Rhæzüns fovan adüna stai buns a migieivels segniurs cun igl pievel, ad havevan teneu cun els, sco babs cun lur figls. Aschi sa mettevan ei per mangiar a beiver; dantont mav' igl survient anturn, amplanev' ils boccals, schvidava sez anqual' a plidava cun l'ün a l'auter: «Quei seigig tonatont üna gronda disgratia, la quala seigig ascuntrad' a seu segniur. Vida quei seigig el senza culpa, igl uvesc ad ils cavaliers igl hagian surmanau a surplidau. El seigig senza sia veglia vegnieu traigs vi, ad hagig cordiala rigla sur da seu malfar.

Quests a sumglionts plaids scheva el tiers ils humens digl pievel ad anqual cor vegniva muventau. En quei moment passava Heinrich denter els cun muventeivla tristetia. Cou antschevevan ils cors a ballucar, els sa paterchiavan da la vegl amicitia a caretia da quels da Rhæzüns; cou lavavan ei si, schmanavan ils boccals a clumavan tiers a gli cundamnau: «Igl barun dei viver a sia actiun esser mess' en amblidonza.»

A Heinrich mava quei a cor ad el schmaladiva igl sasalvar da la noblezza ancunter Schons, renovava seu vegl serament da la ligia ad amparmetteva perpetna fideivladad. Aschi han ils vegls Rhætiers generusamegn pardunau a gli barun seu grev delict, nua c'ei fuss stau en lur pussonza,

da prender a gli la vitta. Els vulevan bucca vendetta, parquei ei lur plaid da gratia staus aschi bells.

## *La guerra da las gaglinas.*

(1476.)

En la Giadina-Bassa havevan da vegl annou ils cunts digl Tyrol a suenter ils ducas da l'Austria grondas possessiuns, mo er igl uvesc da Cuêra haveva lou bears castells a dregs. Da cou uou vegniv' ei, ca ils segniuradis digl uvesc a digl duca eran navend da Finstermünz antroqua si a Pontalta aschi maschadaus, c'ei saveva savenz bucc vegnir decedeu, cont lunsch a nua l'ün a l'auter hagig da cummandar. Quei causava lur savenz malantalgienschas a dispittas, a sin questa guisa levava er si la guerra, ca ven numnada la *guerra da las gaglinas.*

Ils plis castells en la Giadina-Bassa audevan a gli uvesc; mo sin igl casti da Tarasp fagiev' er igl duca Sigismund dad Austria pretensiuns, a questas pretensiuns leventavan la dispitta. Mo ei fov' ounc ün auter pugn da dispitta. Quels c'havevan da dar tscheins a gli uvesc, audevan tiers la Cade ad havevan parmur da quei bearas frietads, las qualas mouncavan a gli pievel digl duca. Quels dad Austria fussan parmur da quei pli bugent daventai subjets digl uvesc, a sa tenevan da cou d'anvi pli datiers a quels digl uvesc, je els a quels digl uvesc fagievan üna ligia cun quels en la Giadina-Sura. Cou tumev' igl duca, ca quels da Giadina-Bassa vulessen tuttavia sa trer libers dad el, a damai c'el era schigloc en discordia parmur da guaulds, minieras, dazzis a digl casti da Tarasp, scha rumpeva la guerra or. Quels digl Tyrol exequivan mazaments a brischaments, quels da la Giadina-Bassa sa bravavan ancunter ils Tyrolers. En igl onn 1476 curdav' aneg — a nunspichiadamegn ün capitani digl Tyrol, de *Schlandersberg* da noig nou sur la Giadina-Bassa a mettev' igl casti *Tschanuff* sper Remüss

en fieug. Ils improvistamegn surcurdaus avdonts da Remüss a Schlin tschapavan las armas. Denter quels ad ils Tyrolers fov' üna profunda val; quels digl Tyrol havevan schmanatschau «els vulessan en quella er buc scheniar üna gaglina» — parquei fova la pittradad dad ommisduas varts aschi gronda. Cou passava nounavont ord' las ritschas dils Tyrolers ün dils amprims, igl qual fova lunsch anturn renomaus parmur da sia fermetia, *Martihans* da Nauders, quel fagieva bravuras a sa dev' or dad ault par diesch da Giadina. Quei anrisava, a Gebhard Vilhelm da Remüss igl qual ün tumeva er parmur da sia fermetia, scheva: «Curdar sai jou, mo cun hanur.» Cun quels plaids sa friv' el ancunter a seu contrari, survegniva suramaun a mazav' igl vanaglorius. Sin quei curdav' el parsul nou sur d'ils Tyrolers, pichiav' a stuschava' a terra, chei ca fov' anturn el, penetrav' antroqua tiers l'amprima ritscha, a gudogiava la bandiera digl marcau da Hall. Cou curdav' el, dantont havevan ils ses sa lugau tiers l'attacca, ad üna saunganeivla battaglia rumpev' or. Cur els cumbattevan sigl pli furiusamegn, scha vegnivan dils aults a da tuttas varts nou trieps da Giadinêrs; cou fugivan ils Tyrolers cun gronda perdita a vegnivan persequitai antroqua tiers ils cunfins da la terra.

Mo igl duca Sigmund raspava novas truppas a vulev' attaccar la Giadina-Bassa cun tutta forza; mo ils uvescs da Trident a Brixen sa mettevan denter a radivan a strada üna conventiun. Ommisduas parts devan libers ils prischuniers a turnantavan la spoglia. Aschi finiva la guerra da las gaglinas, la quala porta quei num, parquei c'ils Tyrolers havevan schmanatschau, tutt da vastar a mazar giu en Giadina, ca bucc üna *gaglina* duvess vonzar.

## *La ligia a Vazerol.*

(1471.)

Tiers talas occasiuns sentivan la glieut digl païs, cont nizeivel ei seigig, ca tutts Grischuns sa gidan l'ün l'auter sco amigs a vischins, a co minchia ligia parsula seigig memma fleivla, scha ün ferm anamig la vuless surtrer cun guerra. Daveras consistevan denter particularas parts da las ligias da gig annou allianzas, mo las treis ligias sezzas eran bucc unidas ansemmel tiers ün Antier, mo minchüna era cou independenta da l'autra ad amparava pauc ner nagutt suenter a l'autra.

Par c'els daventassian ferms tras uniun, fagiev' ün ils partrachiaments da s'alligiar ansemmel strechiamegn a sin tutt avegnir; loutiers luvrava particularmegn *Johann* da *Schœnegg*, avat da Mustêr.

Bucca lunsch da Launtsch, nua ca ün tras praus va giu a casti, schei ounc oz igl gi igl vig da Vazerol. Quest vig vegniva lura numnaus Scolara, parquei c'ei fova lou üna scola da circa 25 sculars, ils quals vegnivan instrui e'gl cont latin p'igl survetsch divin. Suenter vegniva (1528) questa scola translatada sin igl Hof sper Cuêra. A Vazerol vegnivan ansemmel igl Marz 1471: igl uvesc *Ortlieb da Brandis*, igl avat *Johann da Schœnegg*, igl cunt *Nicolaus da Zollern*, igl segniur da Rhæzüns suenter igl murir giu dils baruns Brun, ad igl cunt *Johann Peter da Sax* ansemmel cun ils deputaus a capos da las derchiras a cummins or da tuttas parts da la Rhætia.

Lou angiravan els, ils segniurs a quels digl pievel, seculars a spirtuals, da salvar ansemmel amicitia a pasch a dreg. Minchia segniur, minchia terra, minchia derchira, minchia niebel a nunniebel stat tiers quei, c'el ei ad ha. Par la vitta cummina a la comunicatiun dein las vias star avertas. Quei ca duas ligias prendan si, a quei ha la terza da savundar. Scha ei leva si guerra denter duas ligias, cou

dei la terza deceder; dreg a raschun dei scadün survegnir, el hagig dispitta cun ün particular, ner cun ün cummin, ner cun üna legia. Ün onn dei vegnir salvau Bundstag a Cuêra, lura a Gliont, puspei a Cuêra ad a Gliont ad igl tschuncavel onn a Davos. Nagüna ligia asca far guerra senza las autras, nagüna far pasch mai par sasezza; quei ca ven spogliau en la guerra aud' a tutts. Tiers ils custs da guerra dei vegnir contribueu da tutts, er dils spirtuals. Nagün ven preu si en la ligia, igl qual bucc tutts vultan. Moderada sa la ligia vegnir, mo durar anavont dei ella aschi gig, sco pizzas a vals stattan!

Aschi angiravan ils Rhætiers ansemmel par esser ün pievel confœderau, mai igl segniuradi da Haldenstein era bucc en quella ligia. Pir suenter da quei consista denter tutts Grischuns ün ligiom cumminavel, igl qual ligi' ansemmel tutss ils frars sin igl ault ad enten igl bass tiers üna parsula gronda famiglia.

## 9. ÜNA PITSCHNA CHRONICA OR DILS TEMPS AVONT A SUENTER L'ANTSCHETTA DA LAS TREIS PERPETNAS LIGIAS.

### 1. *Igl marcau da Cuêra.*

Enten igl marcau da Cuêra haveva igl uvesc da vegl annou da tutta sort dominis, tonatont gli er' igl marcau mai tuttavia subjett, parchei e'l fova ün marcau imperial, q. e. igl imperadur exequiva lou la suprema pussonza. Mo uss savevan ils imperadurs tudescs bucc sez vigliar sur tutts ils bears a gronds marcaus digl antier reginavel a manar igl regiment sur da muneida, masira, peisa, dazzis, cumprar a vender, tribunal criminal ad autras sumgliontas caussas. Parquei tschentavan els procuraturs imperials, ils quals duvessen exequir en num digl imperadur ils numnaus dominis sur dils marcaus imperials a proteger ils marcaus, scha lur libertad ner dregs vegnivan attaccai.

Igl guvernament sur digl marcau da Cuêra havev' igl imperadur Albrecht I dau sura a gli uvesc schon en igl onn 1299, mo ils burgeis da Cuêra eran da quei bucc fig cuntents a giavischavan da vegnir liberai da quei. Üna disgratia ils liberava.

Anno 1464 dils 27 dad Avril consumava ün grond brischament igl antier marcau, aschi ca mai la claustra da St. Nicolai, igl Hof digl uvesc a sett casas vonzavan. Cou vulev' igl imperadur Friedrich III. puspei gidar si a gli marcau a gli cumparchiva dils 28 da Juli 1464 üna bref da libertad, la quala confirmava ner cumparchiva a gli sequents principals prerogativs. Igl imperadur concedev' a gli, da sa cumprar or a far liber digl uvesc igl guvernament imperial. Quei fagiev' igl marcau 1469 a savev' aschi sez ligier or igl guvernadur.

Igl marcau haveva giavischau da vegnir parchieus ent suenter ils mastrins (Zünften) a saver ligier or ün bürgermeister enstagl d'ün verkmeister suenter igl exempel da Turig ad auters marcaus imperials; igl imperadur cumparchiv' ad el quest dreg, a sco igl amprim bürgermeister ven numnaus *Michael Clausner* (ner *Dusner*) igl qual en ils onns sequents gidava deceder la dispitta denter igl duca Sigmund a la Giadina-Sutt, parmur da la quala la guerra da las gaglinas fova levada si.

Milsanavont ascav' igl marcau truvar sur da caussas grondas a pitschnas; er sin beins da la baselgï ascav' el metter contributiuns, batter muneida, ratscheiver accisas digl vin, prender si exulants, haver üna casa da mercantia ad auter da quella sort.

La libertad ha üna salideiv' influentia, cür ella sustegna dreg a gistia, parquei sa fagiev' igl marcau puspei nounavont a fluriva si, c'ei fov' ün plascher. Mo schon 1479 brischav' el giu da nievamegn. Tonatont daventav' uss Cuêra igl principal lieug en la ligia Cade, a bearas

schlattas da la veglia noblezza cumpravan ner s'acquistavan lou ils dregs da burgeis, p. e. ils segniurs de *Hochenbalchen*, *de Schauenstein*, *de Marmels*, *de Mont ad auters*.

Ils dus auters marcaus en la terra Grischuna, *Maienfeld* a *Gliont* han er pitieu bear tras disgratias da fieug. Maienfeld vegniva igl 21 d' October bunamegn tutt mess en tschendra; gliont brischava 1484 giu antroqua sin paucas casas.

2. *Las curaschusas femmas en la Lumnezza.*

Nus vulein cou raquintar üna historia or da temps anteriurs, nua ca femmas han sa demussau sco heroinas.

En igl on 1352 vulev' igl cunt Rudolf de Montfort surcurdar la Lumnezza, parquei c'el fova vegnieus en dispitta cu 'gl barun Ulrich Valther de Belmont, igl qual regiva sur la Foppa, la Lumnezza, Val, a Flem. Dantont c'ils humens eran ieus sin igl ault da la montognia, sur la vischnaunca da *Morissen*, ancunter a las truppas digl cunt da Montfort, a battevan lou valorusamegn en quei lieug, nüa ca ounc ussa stat la pitschna capella da *St. Carl*, rumpev' ün autra truppa nunspichiadamegn en la vallada, ei pareva tutt dad esser pers, parchei dilsez temps fagiev' ün guerra cun brischar, rubar, mazar a vastar senza schaneg. En quella furtina sa rimnavan ansemmel las femmas da las amprimas vischnauncas, mavan armadas ancunter a gli anamig a tenevan vid' la porta sper Villa si la numerus' armad' aschi gig, antroqu' ils humens vegnivan noutiers a gudognavan cumpleina vintschida sur da quels da Montfort.

Par quest' ovra vulevan ils humens recompensar a las femmas cun üna ragurdonza dad hanur a manavan en, ca ellas sapian sêr da maun dreg en baselgia ad en la celebratiun da la s. tscheina ir avont c' ils humens tiers igl altar.

### 3. *Ils segniurs de Sax.*

Cu'gl numnau barun *Ulrich Valther* muriva 1393 la casa Belmont or, a lur possessiuns curdavan tiers tras hierta als cunts de *Sax-Misoc*. Igl davos cunt da questa casa, *Peter de Sax*, sfagieva tutt sia part hierta a vendev' üna possessiun suenter l' autra. Uss vulev' el er vender als Schvizers confœderaus las possessiuns en la foppa, en la Lumnezza ad a Flem, sco er ses dregs e'gl marcau da Gliont; cou vegniv' el 1483 surplidau digl uvesc Heinrich da Cuêra, da passar giu ses dregs a gli uvescovad par 4000 renschs. Da quei eran quests cummins bucc cuntents, ad er la Ligia-Grischa veseva quei bucca bugent, ca igl uvesc duvess en igl avegnir esser segniur en la Part-Sura. Els sa laschavan si ancunter, parchei c'ils dregs da quels segniuradis se stendevan aschi lunsch, c'els cumpigliavan er ils pescs en l'aua ad ils utschells e'gl luft. Üna deputatiun digl pievel, da la quala Martin Cabalzar er' igl capo, antschevev' a contractar cu'gl uvesc, la Ligia-Sura schmanatschava — cou vegniv' a Trin serrau giu üna conventiun 1538, en la quala igl uvesc Paul Ziegler lubiv' als cummins, da sa cumprar libers par 1800 renschs. Aschi vegnivan la glieut en la foppa, a Flem ad en la Lumnezza libers a largs digl uvescovad da Cuêra. Cur els uss fovan libers, scha survegnivan els en la Part-Sura ils medems dregs, sco ils cunts de Sax havevan giu. Els ligivan or da lur miez ün hum, igl qual representav' igl cunt de Sax, a vegniva parquei numnaus igl Cau de Sax; quel numnava minchia treis onns en cumminonza cu'gl avat da Mustêr ad igl segniur da Rhæzüns treis persunas, denter las qualas la raspada dils deputaus ligiv' or ün sco Landrichter per la Ligia-Grischa. Tals caus de Sax dev' ei antroqua tiers l' antschetta da quest secul.

## 4. *Ils baruns da Rhæzüns.*

Ils baruns da Rhæzüns eran da vegl annou stai vinavonts segniurs en Rhætia, els havevan dominis sur da Rhæzüns, Vuorz, Surseissa-Tudesca, Tenna, Stussavia, ad en la Domglesca.

Anno 1387 curdavan ils baruns cun igl uvesc da Cuêr' en üna stinada dispitta, a 1393 levava si lundror' üna perditiusa guerra. Igl barun clumava quels da Glaruna ad igl avat da Mustêr ad igl uvesc rimnav' ansemmel igl pievel da la Cade. Els curdavan ancuntercomi en las terras, las devastavan tras brischament a spogliavan las vischnauncas, las alps a las cultiras. Cou vegnivan en agid a gli barun igl avat da Mustêr a beara glieut or da Glaruna; cun quels targiev' el sgulatont la bandiera antroqu' avont igl marcau da Cuêra. Sin quei targievan las truppas digl uvesc ancunter Rhæzüns, brischavan la vischnaunca da Fagugn (Feldsberg) a ruinavan lou las vignas, sblundriavan Cazis, fagievan donn en la Domglesca, exequivan rubarias a mazaments, tont sco ei pudevan. Igl onn sequent vegniva la pasch puspei restituida; mo or da questas vastatiuns mava, sco or d'ün sem schurmeglont, si ün frig, ca surviva tiers niz da nossa patria.

Questas litigatiuns a spogliatiuns dils segniurs frivan profundas plagas a gli pievel digl païs. Sias cultiras, sias avdonzas, sia vitta vegnivan loutras en prigel, savenz en ruina.

Igl barun da Rhæzüns haveva faig l'experientia, cont bear igl agid da quels da la Part-Sura a da quels da Glaruna gli hagig nizigiau. Parquei serrava igl barun Ulrich 1395 la ligia a Gliont, da la quala nus pli bauld havein raquintau.

Ün auter frig da questas guerras dils segniurs madirava pir e'gl onn 1423. — Duront questa guerra a pli tardas

invasiuus haveva la Domglesca pitieu tras rubarias, brischaments a mazaments. Anfis da quei passavan la glieut digl uvesc a quels dils segniurs da Rhæzüns, ils quals avdavan, maschadai gl'ün denter gl'auter en la domglesce, sin igl Heinzenberg a lou d'anturn, ansemmel en üna ligia defensiva a stabilevan c'els veglian cumminavlamegn proteger l'ün l'auter ancunter talas guerras spogliativas a sez ancunter lur agiens segniurs, scha quels vulessen trer en la vallada tiers donn digl pievel. Sin quei sfurzavan els la noblezza bassa dad Ehrenfels, Juvalta-Sutt, Baldedstein ad auters da passar tiers a lur allianza. Quei daventav' ad ils segniurs sez, igl uvesc ad ils segniurs da Rhæzüns — stuvevan dar lur consentiment tiers quest' allianza, nundichiont c'ella fova drizad' ancunter els.

Anno 1459 muriv' igl davos barun da Rhæzüns, *Ulrich Brun*, igl qual haveva viveu cun igl pievel en pasch ad angirau la ligia da Trun. Suenter ca el sco igl davos member masculin da la schlatta dils segniurs da Rhæzüns fova cun schild a capeglina mess en la fossa da ses perdavonts, cou curdav' igl casti original da la familia, igl funs, tutts dominis a segniuradis, er la cumminonza cun la LigiaSura, tiers a gli cunt *Nicolaus da Zollern*, igl qual a Vazerol haveva conjurau l'uniun da las treis ligias. Ils ses descendents vendevan 1490 lur segniuradis a *Johann Conradin de Marmels*, a da quel vegnivan ei s' igl imperadur da l' Austria *Maximilian*. Ils imperadurs da l' Austria surdevan savenz igl segniuradi ad auters segniurs; ün temps era quel sco pens en mauns digl Dr. *Johann Planta* de Zernez a da ses hartavels, pli tard igl possedevan ils Travers de Ortenstein, suenter vegniv' el administrau da guvernadurs da l' Austria. Anno 1809 passava l'Austria giu igl segniuradi a Fronscha, igl parneva 1814 puspei anavos ad igl surdeva 1818 a gli cantun Grischun. Uss ean beins a casti en mauns da particulars.

## 5. *Ils cunts da Verdenberg-Sargans.*

Nus havein veu, co las schlattas dils pussents cunts da Sax a dils baruns da Rhæzüns murivan or, a co lur dominis a possessiuns vegnivan translatai si' igl pievel. En sumglionta furma curdava er igl domini digl cunt da *Verdenberg-Sargans.*

Suenter da quei, c'ils segniurs da la ligia nêra havevan surcurdau la vallada da Schons, partarchiavan bears da lur subjects sin cumpleina libertad, a sfurzavan ils cunts sin la cultira da Mels 1451 tiers üna conventiun, enten la quala vegniva stabileu: «Als segniurs dei nagutt rumaner auter, ca lur hierta.» Ils segniurs vesevan uss da lur vart, c'els savevan bucc bagiar pli sin l'ubadienscha da lur subjects. Cou vendevan ils cunts da Verdenberg tutt lur dominis sur da *Schons a Vaz-Sura* a gli uvesc, — numnadamegn beins, glieut, delicts, la catscha, dregs da alps, la pescaria, jurisdictiun» — a digl uvesc sa cumprav' igl pievel liber cun danêrs.

Igl cunt *Georg de Verdenberg* fova senz' uffonts, manava üna legra vitta, tschavattava navend a vendeva ses beins a sa privava da ses dominis. Aschi fov' el suenter maun daventau paupers a sur da quei tras üna nunparterchiad' actiun curdau enten la proscriptiun digl imperadur. Cou vendev' el 1483 seu segniuradi a Sargans als confœderaus, bandunav' igl casti da ses pardavonts a sa targieva cun seu fideivel servitur *Victor Buchlin* en igl casti d'Ortenstein en la Domglesca a viveva lou dils tscheins, c'el targiev' or dils capitals da sias possessiuns. Cou avdav' el 18 onns, targieva quei, c'el haveva da basegns da ses parents ad hartavels, mo plis da ses beins a segniuradis ascav' el buc vender. El muriva 1501, a seu fideivel servitur *Victor* administrava la Landvogteia dad *Ortenstein* en num da ses hartavels. Quels vendevan lura igl segniuradi

a *Ludvig Tschudi* da Glaruna, ad ent igl onn 1527 surdeva quel tutts dominis sur da la derchira da Ortenstein a gli pievel par 1500 renschs, mo igl casti cun ils beins d'anturn cumprava *Victor Buchlin*, ün brav a spargnuss hum. La figlia da quel, Apollonia maridava *Jacob Travers*. La posteritad da quest possedan antroqua s'igl gi d'oz quest casti cun ses beins. Aschi daventavan igl pievel en la Domlesca libers Grischuns a glieut da la Cade.

## 6. *Igl castè da Hohentrins.*

Ault sin ün gripp spêr la vischnaunca da Trin stattan las ruinas digl vegl casti *Hohentrins* cun ün liber prospect en las contradas lunsch anturn. El sa presenta a l'antiera Domglesca, a ven veu lunsch anturn en la Part-Sura. Avont temps antroqua ounc la strada imperiala or da la Germania ancunter Italia manava tras la Part-Sura da la Ligia-Grischa, ù sur Val en Valdarhein, ner sur igl Lucmanier ad igl *Gotthardt* — dei igl reg *Pipin*, duca dils Francs ner seu biadi *Pipin*, igl amprim reg da la lingia dils Carolingers, haver bagiau quei casti tiers protectiun da las armadas, ca targievan par questa via.

Lou avdavan suenter ils *segniurs da Hohentrins*, ad havevan en las parts lou d'anturn anchüna pussonz' a possessiuns. Cur quests murivan or scha vegnivan ils segniurs da *Vaz*, igl *uvescovad*, ils segniurs da *Haldenstein*, ils cunts da *Verdenberg-Heiligenberg* en possess da quest segniuradi, pli tard audiva quel als *de Heuen*.

Quests segniurs eran daveras richs a fig vinavonts, vivevan dantont pli pompus a liberal, ca sco lur entradas cumportavan. Parquei pernevan ei si bears danêrs a devan lur beins a segniuradis en hypotheca. Ils documents hypothecars salvavan els si en quei casti, ad havevan igl intent cun megliers temps puspei da trer liber ils beins hypothecaus. En quei casti era *Otto Capol*, capitani digl segniur

da Heuen. Quel mava da la festa da tschuncheismas 1470 ansemmlamegn cun sia muglier giu a Tumein par celebrar la consacratiun da la baselgia a prender part er da la solenitad d'üna nozza. El perneva las clavs digl casti cun el a laschava lou mai üna fantschella cun dus ner treis mats juvens. En si' absentia rumpev' or fieug e 'gl casti, nagün era cou tiers dustament, ils documents, la fantschella ad ils mats vegnivan consumai digl fieug. Ün carteva, ca nauscha glieut hagian anvidau igl casti par abolir ils documents a par privar ils segniurs da lur pretensiuns sin ils beins hypothecaus. Suenter da quei vegniv' igl casti da Hohentrins bucc bagiau si pli, mo la rudera stat ounc par ragurdonza da quels temps, nua c'ella surviva par avdonza ad üna schlatta rhætica da cavaliers.

## 7. *Igl segniuradi da Meyenfeld.*

Cur suenter la mort da *Friedrich da Toggenburg* ei levava si üna gronda guerra parmur da si hierta, ad igl imperadur Albrecht a la fin parchiev' or las terras, vegnivan *Mayenfeld a Malans*, sco part d'hierta tiers a gli barun *Volfhard* da Brandis. Quel teneva par bien, da gudognar sia glieut tras beneficis a cumparchiv' ad els differentas frietads. Els eran er buns segniurs mo en la guerra dils Sveviers, davart la qualla nus vegnin suenter a raquintar, survegnivan els munconza da danêrs, ad antschevevan a vender anchüns da lur segniuradis. Aschi passavan els er giu lur dregs sin Mayenfeld a Malans a las cumminas treis ligias par 20,000 renschs. Quei daventav' en igl onn 1509. Suenter da quei tschentavan las treis ligias lou ün Landvogt, ca exequiva ils dregs da quei segniuradi. Cur ei lura tucava a gli cummin da Mayenfeld da tschentar ün Landvogt, scha devan els sez ün Landvogt a gidavan digl medem temps regier a vegnivan regieus. Da cou nou igl num segniuradi par quellas derchiras.

## 8. *Ligia da la Rhætia cun ils confœderai.*

La confœderatiun helvetica antscheveva cun la ligia da Brunnen 1315, nua ca las treis Forestas (Valdstætte) sa ligiavan ansemmel sin perpeten temps. Quella sa augmentava tras igl passar tiers da tschunc marcaus a terras, ad aschi antscheveva la ligia dils *oig leugs vegls*. Questa ligia manava da 1315 antroqua 1415 grevas guerras cun ils ducas dad Austria ad era victoriusa en tuttas battaglias, perneva en marcaus a provinzas a survegniva tala pussonz' ad autoritad, ca las autras terras vischinas digl present Schvyz ancurivan l' amicitia dils confœderai a gudogniavan quella er parpart. Savenz han er ils confœderai faig gronds survetschs a quests vischins; parquei sa univan cun els *Solothurn*, *Freiburg*, *Schaffhausen*, *Basel ad Appenzell*, mo vegnivan recipai en la Perpetna-Ligia da la confœderatiun helvetica pir pli tard, cunzunt suenter la gronda guerra cun ils Burgunders. Aschi perneva lura la ligia dils tredisch cantuns sia anschetta.

Er la Rhætia steva da vegls temps annou en amicitia cun plirs leugs da la confœderatiun, a denter particularas parts da la Rhætia a particulars leugs da la confœderatiun existevan schon allianzas; mo üna formala ligia denter la Rhætia a la confœderatiun existev' ounc bucc. Pir cur ils ducas da l' Austria ad en particular igl duca Sigmund ad igl imperadur Maximilian schmanatschavan er a la Terra-Grischuna, ad ils cavaliers a marcaus da la Svevia fagievan üna ligia, la quella ün numnava igl *St. Georgenschild:* cou antschevevan ils Schvizzers a Grischuns a tumer par lur libertad a tenevan par bien da drizar si ansemmel üna allianza defensiva, par daventar ferms ancunter la ligia da la Svevia ad ancunter igl imperadur.

Quest' allianza vegniva si angual avont ca la guerra da la Svevia rumpig or, ad ei fova par ommis duas parts

üna fortuna, c'els sa tenevan ferm a curaschusamegn ansemmel. Aschi tarmettevan ils 7 leugs dils confœderai a la Ligia-Grischa lur mess a superiurs en igl onn 1497 sin igl gi da St. Jon a Vallenstadt, a lou serravan els giu üna ligia. Igl onn suenter passava er la ligia da la Cade en la medem, allianza cun ils confœderai. *Turig*, *Lucern*, *Uri*, *Schvyz*, *Untervalden*, *Zug* a *Glaruna* dad üna vart — la *Ligia-Grischa a la Ligia da la Cade* da l'autra vart amparmettevan l'ün l'auter pasch, amicitia ad assistentia, liber commerci a traffic, a ca minchia part veglig en guerr' a pasch procurar igl beinstar da l'autra en tutt seu sa salvar. La ligia da las diesch derchiras steva lura en talas relatiuns cun l'Austria, c'ella saveva bucc passar tiers a la ligia. Aschi daventava la Terra-Grischuna ferma tras l'amicitia cun ils confœderai; ils confœderai havevan vi d'igl pievel Grischun fideivels amigs en guerr' a pasch, ad aschi han ommis duas parts traig gronds avantaigs or da quest' allianza, parchei ca uniun fa ferm.

### 9. *Ils êsters survetschs da guerra.*

Ils êsters survetschs da guerra dils Schvizzers ha varga treitschient onns purtau a la confœderatiun ad a la Terra-Grischuna aschi bear avantaigs a disavantaigs, ca nus stuvein cou er raquintar, co quels han preu lur anschetta.

En las leungas guerras dils confœderai cun l'Austria havevan ils Schvizzers aschi savenz salvau battaglias heroicas a valorusas ancunter pompus comps da cavaliers, c'els vegnivan teni par ils megliers humens da guerr' en tutt l'Europa. Sur tutt survegnivan els ün grond num tras la battaglia sper *St. Jacob* vi d'igl fluss Birs 1444, nua ca circa 1500 confœderai han da tal furma batteu cun 40,000 humens, ils quals igl princi da la cruna da Fronscha manav' ancunter els, c'ei ha mauncau pauc ca l'armada franzosa fuss vegnida pichiada tuttavia. Ilsez Schvizzers can en

quella battaglia daveras tutts vegni anturn, mo igl princi Ludvig da Fronscha angirava, «ounc mai d'haver veu üna tala valorusadad, ad el giavischass, c'els vivissen ounc tutts a pudessen passar ent igl survetsch da seu bab, a quels vuless el dar üna gronda scheulda. Cun ils confœderai veglig el bucca batter pli.» Aschi fagiev' el; enstaigl d'attaccar ils auters Schvizzers, fagiev' el pasch cun-els ad ancuriva da trer tals humens en seu survetsch.

Suenter da quei targievan bears da niebel a digl cummin pievel en Fronscha a Burgundia a survivan par danêrs. Particularmegn ancuriv' igl reg Ludvig XI. da Fronscha, igl qual sco princi da la cruna havev' ampreu d'ancanuscher la valorusadad dils Schvizzers sper St. Jacob, da survegnir tals Schvizzers. El dev' ad humens vinavonts, a marcaus a terras minch' onn pensiuns, a deva grondas scheuldas a la schuldada, ca er, en seu survetsch. Auters regents fagievan ad el suenter; els tarmettevan deputatiuns e 'gl Schviz; minchün purscheva pli gronda scheulda a fagieva pli bellas amparmaschuns, ca l'auter. Cou dev' ei mess da Fronscha, da l'Austria, digl papa, da Milaun, da Veniescha, Savoja, pli tard er da Spagnia — quels ancurivan la favur ad assistentia dils confœderai.

Cura cou igl ambassadur da Fronscha scheva: «Meu segniur dat a vus tont;» scha scheva quel da l'Austria: «Meu segniur dat a vus pli.» Quel ca purschev' igl pli a pagav' igl pli bein, survegniva schuldada avunda, savenz aunc pli c'avunda. Parchei üna gronda part da la noblezza en la Schvizzera, ils humens a giuvens en bears marcaus a bearas terras da la Schvizzera havevan nagüna meglra occupatiun, ner vulevan nagün' autra, ca quella da gudogniar hanur a richetia en scheulda êstra. Igl pli bien havev' igl papa da far, quel purschev' als Schvizzers absolutiun a pagava cun titels a bandieras consacradas — ad er quei gli radieva schuldada a gli gudogniava l'assistentia dils Schvizzers.

En igl onn 1474 serrava igl reg Ludvig XI da Fronscha giu l'amprim' allianza cun la Rhætia, a schon ent igl onn sequent cumbattevan bears Grischuns ancunter igl duca da Burgund, *Carl igl temerari*. Da cou d'anvi eran bears Grischuns en survetsch da Fronscha a gidavan a gli reg ancunter ses anamigs. A quests survetschs êsters duravan antroqua sin nos temps, a bears Grischuns han loutiers acquistau merits a distinctiuns, richetia a pensiuns, hanur a grond num; auters fovan meins fortunaus ner meins prudents; mo tutts passavan tiers êsters princis sco humens fideivels a valorus, sin ils quals ün sapig quintar en basegns ad en la mort.

## 10. *Co igl figl d' ün païsan ei vegnieus ün grond segniur.*

Nus vegnin bauld a ver, co ils Grischuns ean vegni en guerra cun ils ducas da Milaun, ils quals sa numnavan *Sforza*. Parquei vulein nus cou raquintar, da nunder quests ducas derivan a parchei els portan quest num.

Antroqu' igl onn 1447 regivan a Milaun ils ducas or da la casa *Visconti*, mo els murivan or, ad ün diember dad êsters princis ancurivan da trer a sasez igl regiment da Milaun. Adumbattem sa deva parquei stenta igl reg da Neapel, adumbattem igl duca d'Orleans, adumbattem igl duca da Savoja, ün païsan da la Lombardia arivava tras valorusitad ad antalleg loutiers, ca ses figls a biadis vegnivan da sêr sin igl trun sco ducas da Milaun.

Sper la vischnaunca *Cotignuola* en la Lombardia luvrav' ün gi ün beincarscheu figl d'ün païsan sin la cultira. Daveras brün' d'igl solegl, mo cun ün brust lad, ün' œgliada flammigionta, da vista serius, a migeivel cor — fov' el igl pli bel giuven da quella contrada. *Giacomezzo*, aschi havev' igl giuven num, luvrava cun la zappa, igl solegl ardeva, a savenz aulzav' el igl cheau si da sia ascha lavur,

— sia schurnada gli plascheva bucc. Antroqu' el luvrav' aschi a ruvaussava puspei, targiev' üna splendurusa cavalcada speras vi, ei fova la legiun da St. Georg digl cunt Alberich da Barbiano. «O ca jou savess esser ün tal cavalier!» tarchiava Giacomezzo tiers sasez a friv' en sia malviglia la zappa vi ad en la roma d'ün pumêr, c' era bucca da lunsch. Ei sa schabegiava, ca la zappa pendelava loundervi.

Quei considerav' el sco ün avis da la providentia a scheva: «Jou sunt destinau tiers pli grondas caussas, cavig chi ca vult, jou davent ün hum da guerra.» Aschi schev' el a mava suenter a la cavalcada. El a treis da ses frars vegnivan pri si en la legiun da St. Georg.

Tras valur a curaschusadad excelleu, gudogniav' el bauld la favur da seu general. Ün gi survegniva Giacomezzo dispitta cun ses cumpoigns da guerra par üna part da la spoglia. Igl cunt vuleva deceder tiers favur da ses contraris, mo Giacomezzo pretendeva sia raschun cun tala stinonz' a gagliardienscha, ca igl cunt a la fin stuveva deceder tiers sia favur. Mo cou scheva Alberich: «Cou ei tia spoglia, mo quei ha num metter forza vida mei; ti eis Sforza a Sforza dei esser teu num — ti tarment!»

Quest num purtav' igl giuven da cou d'anvi ad el fova aignamegn las veseivla *sforza* ner *forza*, parchei ca el s' aulzava tras vugiusas operas da guerra tiers la carica d'ün general da legiun de St. Georg, ad igl papa, regs, stats a pievels stuvevan igl tumer. Cur el tonatont üna gada vuleva spindrar ün cummin schuldau, ca fov' en prigel da negar, scha negav' el sez en ün fluss. Seu pli vegl figl, *Francesco Sforza*, survegniv' igl commando sur da l'armada, el era sumgliont a seu bab en gagliardiensch' ad antalleg. Nagün anamig fova par el memma ferm, nagün marcau nunvinscheivel, nagün' interprisa memma greva — el vinscheva partutt, a tutts quels ca havevan da far cun el, sco anamigs, tumevan el. Cou ancurivan tutts marcaus

a princis, da trer igl Sforza en lur survetsch, mo el vuleva la supchia d'ün duca da Milaun. El daventà commandant dils Milanès a maridà la figlia digl davos duca, *Maria Anglo Visconti*, a fova beinveu da la schuldada a dils burgeis; par tont pli er' el malveu dils gronds da Milaün, ils quals gli stalliavan suenter la vitta. Cur ils burgeis da Milaun vesevan quei, fagievan els üna conjuratiun, pernevan en la fortezia digl marcau, scatschavan la noblezza, a schentavan 1450 *Francesco Sforza* sin la supchia, sco duca da Milaun. Aschi vegniva igl figl d'ün simpel païsan promoveu tiers la pli aulta carica da la terra, sco duca da Milaun. Quei fova bein üna consequentia da quella decessiva tirada cun la zappa, dantont ha bucc la zappa, mo curaschuschadad ad antalleg aulzau ils Sforzas aschi ault.

**10. CO PURTENS EI VEGNIEUS TIERS L'AUSTRIA.**

Tiers occasiun ca la ligia a Davos vegniva drizada si 1436 havevan ils humens da las ündisch derchiras amparmess: «da schar seu dreg a gli hartavel d'ün segniuradi.» — Duront la gronda guerra par l'hierta parchiv' igl imperadur Albrecht II en igl onn 1439 las terras da Toggenburg denter sequents segniurs. Las derchiras *Belfort*, *Davos*, *Parpan*, *Schalfig*, *Castels* a *Schiersch* a gli cunt Ulrich da Mätsch. L'autra part da Purtens curdava tiers als cunts da *Montfort* a *Sax*. *Maienfeld* a *Flæsch* survegnivan ils baruns da *Brandis*.

Quests segniurs confirmavan ils vegls dregs a la veglias ligias digl pievel. Ei ha num en üna vegla bref da quests segniurs «scha questa hundreivla glieut sin Davos fan sco lur strument d'infeudatiun ad er quest cloma, scha ean els librà glieut a da nagün disturbai.»

Quels da *Montfort* a *Sax* vendevan en igl onn 1471 en basengs da danêrs lur derchiras en Purtens dadens a gli archiduca Sigmund dad Austria. Mo igl duca haveva sez nagün danêrs en abundonza. Parmur da quei hipo-

thecav' el questas derchiras a gli cunt Ulrich da Mätsch; tonatont sa resalvav' el ilg dreg, en temps pli favoreivels da saver spindrar en puspei questa hipotheca. Ulrich da Mätsch deva las derchiras a seu figl Gaudenz. Quest confirmava ils vegls derivativs, ad amparmetteva dad avdar denter igl pievel, da schentar ad els nagün guvernadur, ca pleigig bucc ad els, ne da vender els ad ün auter segniur senza lur approbatiun.

Quei giavischavan la glieut sin igl païs, ad igl segniur haveva spronza, c'ei vegniss mai a vegnir andiment a gli archiduca, ner esser danêrs avunda avont maun, puspei da spindrar en la hipotheca. Mo ei mav' ancunter spronza dad ommis dus. Schon en igl onn 1477 purschev' igl archiduca ils danêrs da hipotheca a reclamà las derchiras. Cou amparava Gaudenz da Mätsch igl pievel par approbatiun, ella vegniva tschuncada giu. Els vulevan bucc vegnir tiers l'Austria, parquei sa vulvevan els tiers la Ligia-Suraa da la Cade a giavischavan lur cussegl ad agid. Er quels vesevan bucca bugent igl regiment da l'Austria, parquei tarmettevan tuttas treis ligias ün' ambassada tiers igl archiduca dad Innsbrucc, par igl commuventar cun migeivels plaids, c'el desistig da sia reclamatiun. Igl archiduca perseverava sin sia dumondada, ils Grischuns devan er bucc suenter, a quels da Purtens tschuncavan giu l'approbatiun a submissiun. Sin quei sa vulvev' igl archiduca tiers ils confœderai da la Schvizzera, cun ils quals el bucc gig avont haveva serrau giu üna allianza, a quels tarmettevan lur deputaus en la Terra-Grischuna, par commuventar quels da Purtens, da sa suttametter a gli segniur en tuttas caussas pusseivlas. Cou amparmettev' igl archiduca confirmatiun da las veglas frietads, a c'el mai na veglig schentar par guvernadur ün êster ner ün hum, ca seigig bucc plascheivels a gli pievel. Sur da quei dev' el bref a sagi, a las derchiras sa rendevan en seu giavischament.

Si' gl suenter vendevan quels da Mätsch er las autras derchiras a l'Austria, ad aschi daventava l'antiera presenta Ligia da las diesch derchiras, tenont or ils segniuradis da Maienfeld, Malans a Jenins, subjetta a l'Austria.

Suenter da quei fovan las 8 derchiras sutt igl regiment da l'Austria varga 170 onns, a vegnivan regidas d'ün guvernadur, igl qual haveva sia residentia en igl casti da Castels. Pli tard vegnivan quests cummins tractaus mal a duvevan, sco ubbiedis subjets, far a lur segniurs, chei c'ei vegniva cummondau ad els. Cunzunt sa sentivan quels da Purtens disturbai en lur libertad tuccont tiers la religiun, ad ei vegnivan sur dad els grevs temps da tribulatiun a guerra d'igl onn 1619 antroqua 1641; mo ils Grischuns sa dustavan vigorusamegn ancunter las truppas da l'Austria a da Spagnia, a survegnivan la vinschida. Cou sa cumpravan libras las derchiras Davos, Closters, Castels, Schiers, Seevis a Churvalden par 75,000 renschs, en igl onn 1649.

### *Ils Grischuns en guerra cun Milaun.*

Da vegls temps annou sudeva *Vorms* ner *Bormio* a *Puschlav* tiers la Rhætia, a stevan sutt igl regiment digl uvesc. Parquei era savenz anamicitia denter igl uvesc ad ils ducas da Milaun, parquei ca quests havessan bugent traig a sasez questas terras. En igl onn 1350 rumpev' ei or üna guerra denter quests segniurs, ad igl duca Visconti perneva navend ommis duas terras. Mo er en *Vultrina*, *Clavenna* a *Plurs* havevan ils uvescs da Cuêra da vegl annou bears privilegis, ils quals sumgliontamegn vegnivan pri navend d' ils Milanês. Las pretensiuns digl uvescovad sin quei vegnivan confirmadas tras sequenta occurentia: Digl temps digl uvesc *Hartmann* vegniv' a Cuêra sco fugitiv, *Mastino Visconti*, ün figl digl duca Barnabas Visconti, igl qual fov' e' gl onn 1385 vegnieus privaus da sias possessiuns a da sia vitta. *Mastino* era fugieus

da seu Aug *Galeazo Visconti* a vegniva preus si migeivlamegn d'igl uvesc Hartmann. Tiers quest' occasiun mettev' igl uvesc avont, cont bear igl uvescovad hagig pers, en Vultrina, Bormio, Puschlav a quellas contradas, tras ils Milanês, a co antroqua da cou ils ducas hagian vulieu dar udida a nagünas presentatiuns. Sin questa lamentaschun fagieva Mastino üna bref da donatiun dils 29 da Juni 1404, a turnentav' a gli uvescovad tutt las terras, ca seu bab vev' hartau, par tutt avegnir, numnadamegn l' antiera Vultrina, Bormio, Puschlav, Clavenna a Plurs. Mo igl duca Philippo Maria Visconti vulevan bucc schar valer questa donatiun', aschi fig sco la glieut a Puschlav desideravan da vegnir libers da Milaun a da suder tiers igl uvescovad.

Suenter c'igl davos uvesc da la schlatta Visconti fova morts ent igl onn 1447, rivava *Francesco Sforza*, d'igl qual nus havein raquintau, sin la supchia da duca da Milaun 1450, a sia posteritad regiva sur da Milaun, la Lombardia a las terras vivont numnadas, las quallas fovan sco donatiun passadas giu a gli uvesc da Cuêra. Ün or da questa posteritad era *Ludovico Sforza* cun igl surnum Moro, ün zunt ambitius a violent princi, igl qual era rivaus tiers igl regiment tras mazament ad auters rafideivels miez. Quest Ludovico Moro stimava pauc ils Grischuns a pernev' ad els ils vegls privilegis tucont tiers ils dazzis sin la jurisdictiun da Milaun, ils quals ses antecessurs havevan or da particulara favur concedeu ad anchünas valladas. Ei vevan numnadamegn ils ducas schon en igl onn 1467 concedeu, ca quels da Bergaglia ascavan minch' onn cumprar sin igl Milanês a manar a casa 300 moza d' garnezzi ad 80 somas d' vin. Angual aschi ascavan ils Giadinêrs manar or senza dazzi 100 somas vin, quels da Schons 55, quels da Surmir 50 somas d' vin.

Quei tutt vuleva Ludovico bucca dar tiers pli, a fagieva

beffa dils Grischuns, cur els sa reclamavan sin lur vegls dregs. Cou sa lamentavan ils Grischuns tiers igl uvesc da quei temps, *Ortlieb da Brandis*. Igl uvesc Ortlieb vegniv' ounc anridau dad ün' autra vart. Da quei temps regiev' a Roma igl papa Innocenz VIII, igl qual viveva en amicitia cun Ludovico Moro a tumeva sia pussonza.

Parca pia igl duca crodig bucc en las terras papalas cun guerra, risav' el si igl uvesc da Cuêra, Ortlieb, ca el dumondig anavos Puschlav a Bormio ner traigig or ancunter el. Igl uvesc sa vulveva tiers la radunonza dils deputaus da las ligias ad aflav' udida, parquei ca scadün haveva da sa lamentar sur da l'arrogantia digl duca.

En igl onn 1486 tarmettev' igl uvesc seu guvernadur a Ardez, *Ulrich Massol* a Bormio a giavischava d'igl guvernadur digl duca, c'el turnentig questa terra a dettig liber Puschlav, schigloc vegnissen ils Grischuns a pretender lur dregs cun las armas. Cou scheva cun insolentia Cisermundo, igl guvernadur digl duca tiers Massol: «Scha vus leias guerra ner pasch, ei a mi pli indifferent, c'igl vin, ca stat cou en quest bihêr.» Massol aulzava schmanatschont seu dett a deva par rasposta: «Prest desses vus bears butschins da quei vin, ca vus havessas bucc gig quests plaids!» Cou vulev' igl guvernadur Massol mussar, cont bein a sperti la glieut da Bormio savessen vegnir raspai sutt las armas a suflava or da finêstra enten ün corn a mire, annegiamegn steva tutt igl pievel sutt las armas sin la plazza. »Manenegias ti, schev' el cun ün malitius rir, ca jou duvess cun ün tal triep schuldada, ca ei cou parat sin igl amprim avis, bucc puder star ancunter als Grischuns, ner s'igl meins mi defender aschi gig, antroqu' igl duca mi ven en agid? Cou raspundeva Massol: «Pilgver, aschi bears Bormionês, sco ti has da basegns vez jou bucc. Ti vens a vegnir partschert!» Cun quests plaids turnava Massol anavos en la Terra-Grischuna.

Schon igl terz gi targieva tutt igl pievel or da Giadina par la vall da Luvin en, aschi fresc a curaschusamegn, ca gronda temma vegniva sur dils Bormionês. Els fugievan cun' dunn' ad uffont, cun biesc' a muvent sin las montognias, ad en l'antiera vallada restavan mai sett dunnas veglias, las quallas savevan bucc fugir. Cou fugiv' er Cisermundo a s'anriglava, c'el veva plidau tiers Massol cun tont' arrogantia. Ils Grischuns pernevan Bormio, auters trieps targievan sur igl Bernina ad occupavan Puschlav; bear vegniva cou a lou ruinau a sblundriau, sfarcau ent igl funs als butschins da vin a viveu allegrament. Dantont vegniv' ei clumau stuorn en tuttas valladas grischunas; surmir sa fagieva si, quels da Bergaglia s'accumpogniavan a targievan avont Clavenna; sur Splüga targieva la ligia Grischa. Cou targivan ils officials digl duca ansemmel lur pievel da guerra, igl cunt *Balbiani* manava la cavallaria, *Landolino* l'infanteria, els vulevan star ancunter als Grischuns. Mo cun üna canêra da guerra, brut' a furiusa sa frivan ils avdonts da las alps vi sur dils Milanês; cou perdevan els igl cor a fugievan da tuttas varts or aschi sperti, c'anchüns par furtiva devan si igl spirt ounc sin la fugia, mo bears scheschevan morts ner plessai sin la campagnia.

Ils vinschiders targievan avont Clavenna a devan feug a gli marcau. Plurs duev' haver la medemma sort, mo vegniva spindrau da *Berthold Fontana* ün da surmir, parquei ca el a seu frar havevan avont gudeu lou beneficis. Ils vinschiders stevan en ils vigs a las vischnauncas, c'els havevan preu ent.

La stad vegniva, igl unviern vargava, ounc rumanevan ils Grischuns a Bormio, Puschlav, Plurs a Clavenna. Quels a Bormio targievan or cun la fin da la primavera, giu tras la Vultrina sur Tiraun ancunter Sondrio. Cou vegniva *Ludovico Moro* cun grond' armada da la vallada nou a si, el vuleva pli bugent pasch, ca guerra, parquei ant-

schevev' el a tractar. Aschi pagav' el 14,000 rensch par la pasch a par puspei survegnir sias terras, mo Puschlav passav' el giu a gli uvescovad. Cou targievan ils Grischuns a casa. Mo igl duca circumdeva Tiraun a Clavenna cun mürs a bagiava sur Tiraun ancunter Puschlav sper platta mala ün mür terminal. Aschi vegnivan capricci ad arrogantia castigiai ad ils humens da Puschlav puspei glieut da la Cade; mo schon 1536 sa cumpravan ei libers da la superioritad digl uvesc a daventavan *libers Grischuns da la Cade.*

## *La guerra dils Sveviers.*

(1499.)

Da vegl annou sudev' l'antiera Schvizzera ad er la Rhætia tiers igl s. reginavel Rumaun da la natiun tudesca. Aschi numnav' ün quellas terras a quels pievels, sur dils quals igl imperadur tudesc haveva la suvranitad. La Schvizzera havev' antroquan uss sa teneu fideivlamegn a bugent vi digl reginavel tudesc, mo cur suenter la mezadad digl 15 avel secul ils ducas da l'Austria survegnivan igl titel d'imperadur, pernev' ün bucca pli si bugent cummonds d'igl imperadur, parquei c'ei era denter l'austria ad ils confœderai da vegl annou dismicitia a gronda disfidonza. Questa dismicitia vegniva ounc pigiura, cur ils Schvizzers sa dustavan da passar tiers a la ligia da la Svevia.

Questa ligia haveva antschiet 1488, cur ils principals princis, segniurs a marcaus en la Svevia passavan ansemmel ad amparmettevan l'ün l'auter sin cummond digl imperadur, ca els veglian sa tener ansemmel, par metter giu las rubarias da la noblezza a sustener igl dreg a la cummina communicatiun. La mira da questa ligia era ludeivlə, mo ella fova cargada si a quels, ca vulevan bucc voluntariamegn prender part loundervi. Ils Schvizzers havevan nagüna confidonza vida quella, parquei c'ella consisteva

principalmegn or da lur anamigs; or da quella raschun tumevan els, c'ün veglig limitar bucca mai las violenzas dils segniurs rubadurs, mo er lur (digl pievel) frietads, las quellas eran üna spina ent ils œgls da la noblezza en la Svevia. Aschi sa dustavan els da savundar a l'invitatiun digl imperadur a passavan bucc en *la ligia da la Svevia*, la quall' ün numnav er *la ligia digl Schild da St. Georg* ner *la ligia d'itschal.* Quei mettev' igl imperadur en la collera, ad offendev' ils cavaliers da la Svevia; els schmanatschavan als Schvizzers a schevan: «Uss havein nus tucau la noda: igl païsan dei bucca pli esser segniur.» — Els cantavan satiras sin ils confœderai a schevan ad els da tutta sort aviras, a nua ca Schvizzers s'ascuntravan cun segniurs da la Svevia, numnav' ün els bucc auter, ca «buccas da vaccas» a da quei ounc pli. Quei accusava pittradad a maller dad ommis duas varts, ouncalura vegniv' ei tiers nagüna guerra.

Mo cur ils confœderai en igl onn 1494 sa dustavan da prender part vi d'üna guerra d'igl reginavel ancunter ils Türcs a Franzos cun contribuir danêrs ad humens, cou mirav' ün ancunter a mals temps. Tonatont igl ferm cor dils Schvizzers tremblava bucc, lur valorusadad haveva cun Deus en agid aschi savenz purtau la vinschida — els devan er p'igl avegnir bucc si la spronza da quella. Els pigliavan bucc temma, cur igl cancelar digl imperi schev' als ambassadurs dils confœderai a Lindau: «Vus accommodeit a las circumstantias, parchei c'igl ei aflau la via, da dar a vus ün patrun.» — Sin l'amparada co quei pudess daventer, raspundev' igl cancelar: «Quei vegn jou a manar or cun la plümma en meu maun.» Mo igl confœderau raspundeva: «En quei, cun igl qual vus schmanatscheits, grond segniur, han schon bears s'anganau, ils quals han ampruvau cun Hallumbards, c'ean pli priglus, c'igl piz da vossa plümma!»

Er igl imperadur *Maximilian*, schigloc ün brav segniur, mo fig da mal veglia ancunter ils Schvizzers, plidav' ancunter ils ambassadurs dils confœderai cun ün zunt grev accent: «Ün ven a vus bein a mussar ubbadianscha, a jou mez vegn ad esser denter ils amprims da prender en vossa terra.» — Cou sa rientav' igl *Bürgermeister Schvend* da Turig a scheva: «Jou varneg vossa Majestat imperiala, da mai bucc esser denter ils amprims, parchei ca nossa glieut ei aschi groba ad ignoranta, c' ei fuss da tumer, c' els vegnissan strusch a scheniar la cruna digl imperadur.» — Aschi laschavan tuttas ansennas supponer, ca la guerra seigig datiers, ils confœderai duvravan prudienscha, parquei serravan els paucs onns suenter giu üna conventiun cun la Legia-Grischa a quella da la Cade en Rhætia tiers defensiun ad assistentia reciproca.

Er ils Grischuns havevan gl' ün a gl' auter da tumer da la gritta digl imperadur. En la Giadina-Sutt dev' ei da tuttasort zivlims parmur da dazzis, cunfins a privilegis. Pli c' üna gad' ancuriv' ün da combinar la dispitta sin via amicavla, mo ils cussigliers digl imperadur sbitavan ils Grischuns a laschavan mai vegnir tiers la vera pasch. Sur da quei eran ils Giadinèrs fig gritts, a sa lamentavan tiers la Ligia-Grischa, parquei c'igl uvesc da lez temps, *Heinrich* lur superiur, defendeva bucc vertideivlamegn avunda ils ses a lur dregs ancunter l'Austria.

Ün da quests cussigliers digl imperadur, igl qual purtava gronda gritta ancunter ils Grischuns a tutts confœderai, era igl cunt *Gossenbrot*, igl qual Georg da Sargans vuleva far prischunier en igl boign da Faveras. Quel anridav' er igl imperadur tiers pass violents, a Maximilian sa laschava surmanar loutiers. La guerra rumpev' or, Tyrol a la ligia da Svevia fagievan terriblas preparatiuns, els cartevan da dumogniar ils Schvizzers cun pitschna fadigia a da dar ad els ün regent, mo els fallavan igl quint.

En l'anschetta digl onn 1499 e 'gl Jannêr curdavan ils Tyrolers nou en la val *Müstail* a pernevan en quella; cou sa fagieva la glieut da quella vallada si, ils Giadinèrs currivan en agid, ils Tyrolers stuvevan bandunar la terra a perdevan 18 humens. Bauld turnavan ei anavos cun pli gronda forza. Cou clumavan quels da la val Müstail par agid; la Ligia-Grischa, bears da la Cade, er ils confœderai targievan or, occupavan la val Müstail, la Giadina-Sut ad igl pass da St. Luci. Ün fagiev' ounc üna prova tiers la pasch, mo gritt' a vendetta laschavan bucca vegnir loutiers — aschi antscheveva la saunganeivla *guerra cun la Svevia.*

En questa guerra dils Sveviers vegniva la Schvizzera sin ils cunfins ancunter sêr' ad ancunter mesanoig attaccada bauld cou bauld lou, navend da Müstail antroqua Basel. Gronda era la pussonza digl imperadur, gronda la pittradad da la Ligia da la Svevia, feug a spada, mazament, raubaria ad attaccas duvevan fierer enten ruina ils Schvizzers a lur libertad; blastemmas, malfideivladad, zundrar a schmaladir eran en questa guerra caussas aschi cumminas, ca nagüna guerra d'avont mussava aschi clar sco questa, ca bucca mai ils temps seigian vegnieus pigiurs, mo er ils carstiauns pli mals a corrupts, ca mai. Mo en questa guerra han igl imperadur ad ils cavaliers da la Svevia gudogniau nagutt; en tuttas battaglias: sper Feldkirch, sper Frastenz, sin la planira da Mals, sper Basel, sper igl Schvaderloch ad en bearas autras cumbattas muntenevan ils Schvizzers a Grischuns la vinschida.

Nus raquintein or da questa leunga historia da guerra mai igl pli remarcheivel, aschi anavont sco ei pertegnia en particular la Terra-Grischuna. E 'gl favrêr curdavan 18000 humens nou sur da la val Müstail, nua ca mai ün pitschen tierp Grischuns parchiravan ils cunfins.

Igl commandant dils Grischuns, ün hum da gronda statura en urgimenta targlischonta, dumondav' or igl capitani digl anamig t'igl duel. Els cumbattevan, cou curdav' igl Grischun furau tras da la lontscha da seu contrari. Cur ün perneva giu la capeglina a gli moribund, scha fov' ei ün prêr, c'haveva manau igl pievel en la battaglia. Ils Grischuns memma fleivels da conterstar, bandunavan la vallada; quella curdav' ent ils mauns digl anamig, vegniva sblundriada a la claustra da Müstail brischada giu. Cur ils anamigs vulevan er occupar la val Scharl, scha vegnivan 200 Tyrolers pichiai da 60 Giadinêrs da tal furma, ca mai paucs mitschavan faschinont tiers la fugia. Ils confœderai eran senza targin accurri als Grischuus, mo lur agid pareva bucc necessari, parquei sa rendevan els puspei sin via da riturn. Cur els targievan lur via ancunter casa, vegnivan els tentai, sgamiai a dumondai or da la garnischun dils Sveviers en igl casti Gutenberg, igl qual schei da l'autra vart digl pass da St. Luci sper igl Rhein. Cou targinavan els a spichiavan autras truppas; igl Rhein era denter els ad ils Sveviers. Quests sagitavan sin ils coufœderai a mazavan ün hum. Cou rumpeva la guerra or da nievmegn. A Maienfeld schescheva üna garnischun da Grischuns. Ils 10 da favrêr vegniva *Ludvig de Brandis*, segniur a Vaduz, occupav' igl pass da St. Luci cun trupas imperialas a pernev' igl marcauett tras traditiun da quatter burgeis da Meyenfeld, mazava la schuldada ad ils amigs dils confœderai, c'eran lou.

Cou attaccavan ils Grischuns dils 11 d. m. igl pass da St. Luci, pernevan cun stuorn igl pass pir la sera tard, battevan brav, catschavan igl anamig en la fugia, sturnevan circa 800 Sveviers a persequitavan ils auters per part sur Balzers vi ad or, per part en igl casti Gutenberg. Quei casti vulevan els uss er prender en, tarmettevan sur igl Rhein a giavischavan agid. Qunc la sera tard manav' igl beinexperimentau *Heinrich Volleb* dad Uri 1000 humens

sur igl Rhein, mo vegniva surpreu da la stchüradegna a necessitau da star sur noig visavi a Gutenberg. Igl gi suenter mavan er ils confœderai tras igl fluss, quels da Turig a da Zug avont, adumbattem sagitavan ils Svevs cun tutt lur canuns ad armas da feug sin ils Schvizzers. Ils Grischuns, sustenì dils confœderai, sa frivan curaschusamegn vi s'igl anamig ad igl catschavan en la fugia. A cur ils Svevs fugivan tras bosca a caglias vi tiers igl culm, antupavan els ils 1000 Schvizzers cummondaus da Volleb; uss attaccaus da tuttas varts, curdavan circa 400 Svevs. Ils Grischuns gudogniavan duas bandieras ad ün canun. Uss vegniva la vischnaunca da Treisen sblundriad' ad arsentada, Vaduz stuveva sa surdar, a *Ludvig de Brandis*, igl qual haveva duvrau malfideivladad ancunter ils confœderai ad ils Grischuns, vegniva pigliaus a manau a Rapperschvyl.

Dantont havevan ils confœderai sa traig ansemmel a Vaduz, circa 8000 humens. Cou vegnivan els parüna, igl amprim da prender ent Mayenfeld a far vendetta vi d' la garnischun da lou, ca consisteva or ca 400 humens. Quella commissiun devan els als Grischuns; quels targievan avont igl marcau a blagriavan quel aschi stên, ca la schuldada stuveva rugar par gratia. Sin quei targievan ils vinschiders en a Mayenfeld, laschavan metter vi ils quatter traditurs tras la spada, a manavan ils 400 schuldaus cun lur commandants, *Sigmund a Thüring*, da *Brandis a Cuéra*.

Lura targievan ils confœderai a Grischuns ancunter Feldkirch a Rancvyl e' gl Vallgau. Cou tarmettevan tutts leugs da quella contrada lur mess a rugavan par gratia, vulevan sa suttametter. Ils Schvizzers fovan buns a devan pardun. Dantont targiv' ancunter els da Bregenz nou a si üna grond' armada da Svevs; quella sagliantava ils confœderai en la fugia, aschi ca bears milli aflavan lur mort en la battaglia e 'gl a sez e 'gl lag da Constanz lad auters fugivan da la spada dils victorius Schvizzers senza mirar anavos antroqu' Augsburg.

Parquei tutt vuleva la pompusa ligia da St. Georg cun sia noblezza da la Svevia ounc bucca bassar igl cheau; navend da Basel partutt suenter igl Rhein si attaccavan ei bauld cou, bauld lou cun gronda forza da las armas, mo en treis battaglias vegnivan els vinschi, en bearas cumbattas meins grondas batteus anavos cun gronda perdita. Par lur stinonz' a sanestrada superbia vegnivan els aschi castigiai; *Burkhard de Randek*, ün denter ils cummondants da la Svevia mazav' ün hum vegl da 70 onns avont igl altar d'üna baselgia, a schmanatschava, c'el velig metter la terra dils confœderai en feug a flomma, ca la calir' ad igl fimm deigian arrivar antroqua tiers la supchia da Deus enten tschiel. Ad Ermatingen curdav' el cun beara milli da seu cumplott en la spada dils confœderai ad en ils mauns da la mort.

*Battaglia sin la planira da Mals.*

Antroquan da cou havev' igl imperadur *Maximilian* bucc personalmegn preu part vi d'la guerra, mo en ün durar sa teneu si e'gl païs bass. Mo cur el intervegniva, co sias armadas seigian partutt pichiadas cun perdita da beara milli, sin igl pass da St. Luci, en igl Hard, sper Hallau e'gl Hegau, en las saunganeivlas battaglias sper igl Schvaderloch, datiers da Constanz ad a Frastenz, sur Feldkirch vischnauncas a cultiras devastadas, a co ils confœderai sin tutts mauns hagian rasau or temm' angusch' a furtina: cou fastchinav' el dad ir en sias terras hereditarias, a clumav' igl antier imperi tudesc par agid ancunter ils Schvizzers a Grischuns, a maligiava giu particularmegn la Ligia-Grischa ad ils Giadinêrs cun starmentusas calurs, sco ils auturs da la perditiusa guerra. D'ils Schvizzers a Grischuns schev' el en sia malgista gritta: »Els seigian ün pievel maculaus cun tutts delicts», pigiurs ca Turcs a pagauns, païsans grobs a corrupts, ent ils quals seig nagüna

vertid, nagün saung da niebel, nagüna moderatiun, mo mai impertinentia, malfideivladad a pittradad ancunter la natiun tudesca» — ad autras da quellas caussas pli.

Sin quei targieva la Ligia da la Svevia da nievmegn ansemmel truppas, igl imperadur vegniva sez cun üna grond' armada en igl Tyrol, vuleva particularmegn prender saunganeivla vendetta vi dils Grischuns, parquei c'els hagian er surmanau sia glieut en purtens ad ils tentau tiers malubadienscha. Ancunter ils Gadinêrs havev' el dubla gritta, parquei c'els eran adüna stai contraris als ducas da l'Austria ad auturs da la guerra.

Parquei tarmettev' el 800 da si' infanteria en Giadina. La terr' era privada digl tutt, parquei vegnivan tuttas camonas a vischnauncas sin via faichias a frusta. Pir a Remüss stevan anchüns tschient Giadinêrs, quels curdavan nou sur dils Tyrolers, penetravan a miez en lur ritscha, scarpavan a terra la bandiera dils anamigs, mo vegnivan dumogniai da la prepotentia a par üna gronda part mazai giu. Pli anavont sa frivan ils Tyrolers vi sur la Giadina - Sutt a midavan en schendra 10 vischnauncas, pernevan 33 humens vinavonts cun els sco geislas par danêrs da brischament, c'els havevan mess si a la Giadina. Ils prischuniers manavan els a *Meran* a tenevan els en quei marcauett en fermonza. Sin la nova da quest attacca sa fagievan ils Grischuns da quest maun dils culms si, ils confœderai targinavan er bucc da vegnir cun lur bandieras. Ils Tyrolers havevan sa fermeu par campar sin la planira da Mals sper Taufers. Davont nou fova quest leug circumflueu cun aua a beinprovideu cun turs da lenn' a schonzas, dad ommis dus mauns teneus or dad aults culms a pareva nundumognieivel. Lou scheschevan circa 12 — 13,000 anamigs a bravavan sin lur schonzas; da cou fagievan els da bearas gadas irruptiuns en la val da Müstail ad en la Giadina - Sutt a transpurtavan lur spoglia en quei leug, nua

c'els havevan sa campau en sagiretia, aschi bauld, sco ils Grischuns levavan si ancunter els ad ils devan suenter.

Ils Grischuns ad ils confœderai, staunchels da questas disturbatiuns a bravarias serravan giu, da prender en quest lur leug fortificau cun forza. A Taufers parchivan els lur armada, la quella consisteva en circa 9000 humens, en dus trieps; l'ün da 4000 Grischuns mav' en stchira noig dils 21 s'ils 22 da Maig sur igl ault Schlingelberg a steva da l'alva digl gi sin igl ault davos lur fortetia. L'auter triep stev' a Taufers a duvev' attaccar quella davontnou, cur el giu digl Schlingelberg s'ancurschess l'ansenna tier l'attacca.

Igl Cavalier *Benedict Fontana* da Surmir, *Lombrain* de Lombreins da Lumnezza a *Vilhelm Rinck* eran ils bravs conducturs da questa difficultusa tirada. Els cuvidavan cou ün clavau sin igl Schlingenberg a laschavan sgulatar ün lentiel alv, devan nou sur da la guardia, c'igl anamig haveva sin igl culm, la mazavan si, sa frivan suenter l'isonza dils Schvizzers sin la schanuglia a rugavan Deus par agid, curasch' a vinschida. Sin quei currivan els furiusamegn digl culm vi a giu ad attaccavan ün detaschament digl anamig, igl qual duveva defender la reserva. Senza targin vegniv' igl anamig batteu a las schonzas attaccadas; anchünas huras vegniv' ei cou cumbatteu cun gronda stinonza, ils Grischuns vegnivan terriblamegn preus nou da l'artilleria dils Tyrolêrs, lur saung curiva, lur forzas cunchivan, mo els cunchivan bucc par la ladezia dad ün pei, adüna spichiont adumbattem s'igl succurs da l'armada, a la qual' els havevan dau igl signal d'avanzar.

Questa steva lischenta a Taufers; igl commandant da quella *Dietrich Freuler* da Schvyz ù c'el haveva bucc observau igl signal, ù c'el vuleva schar ils Grischuns premeditamegn en parfech, parchei c'el passava par ün malfideivel hum, igl qual haveva er autrò traig a sasez tal suspêt. Questa gada pretendev' el, da bucc haver catau

adagur igl signal; mo tiers el tarmettev' ün' en prescha deputaus, c'el deigig sperti vegnir en agid als vurrigionts, parchei c'ils Grischuns possian bucc resister pli gig. Sagiramegn eran els cumpigliai e'gl cumbatter da la mort, els parnevan ansemmel tutt lur forzas a currevan stuorn ancunter las schonzas. Cou scarpav' üna cula si igl venter a gli valorus Fontana; cun ün maun tenont si la beglia cumbattev' el anavont bravamegn a manava la sia truppa vantireivlamegn ent igl camp sur las fortificatiuns a sur ils cadavers digl anamig. Cou igl bandunavan sias forzas ad el dett si igl spirt cun quests plaids: *Mai curascha, chars confœderai! Bucca piglieit temma giu da mia mort, jou sunt gie mai ün hum! Spindreit l'hanur, la libertad, la Patria. Partarcheit vid, dunna ad uffonts!*» Sper el curdavan ils pli valorus humens, denter quels er *Conrad da Marmels*, segniur da Rhæzüns. Cou penetravan igl bandierel *Thomas* de *Planta* a seu frar *Jacob*, *Peter Guler* da Davos, *Gubrrt* de *Salis*, *Hans Capol*, *Hans* de *Marmels*, *Jacob* de *Castelmur*, *Conrad Jæklin*, *Thomas* de *Castelberg*, *Bartholomè Stampa*, *Bernard Beeli* denter ils amprims da lur cumpatriots adüna pli afuns en las ritschas digl anamig a rasavan senza calar or mort denter ils Tyrolers; tschunc cumpleinas huras haveva la battaglia uss cuzau, mo ounc adüna conterstevan ils anamigs cun prepotentia.

Cou cumparev' alla fin igl succurs; ad aschi sco lur corns da guerra resunavan a els attaccavan las fortificatiuns digl camp cun canêra da guerra a cun nunresisteivla furiusadad: cou fugievan ils Tyrolers cun furtina tras la val Adige vi a giu a sa squitschavan cun tala prescha par passar la punt sper *Gruns*, ca quella sfarcav' ansemmel sutt la quantitad dils fugitivs, a c'igl fluss era curclau cun cadavers, sco er la campagnia cun morts a plessaus. D'ils anamigs eran curdai circa quattermilli, pli ca 400 negai en l'Adige. Antroqua Schlanders persequitavan ils viu-

schiders igl anamig fugitiv; uss eran els staunchels a turnavan anavos, mo risai tras lur insolenza a lur malas actiuns commissas en Giadina, fagievan er els vendetta vi d'las vischnauncas da l'Adige; igl marcauett Glurns, las vischnauncas Mals, Latsch, Taufers, igl boign Spondina ad ounc circa oig autras vischnauncas vegnivan sblundriadas a brischadas.

Aschi ean ils Grischuns stai victorius sin la planira da Mals, ad han par libertad a patria tumeu ne plagas ne mort; mo els plonschevan er par 220 frars curdaus en la battaglia, ad havevan circa 700 plessaus; en summa fovan curdai 1000 confœderai a Grischuns. La culpa da quei fova particularmegn igl targin da Dietrich Freuler, parmur da quei mauncav' ei pauc, ca igl mastral Philipp da Schiers igl havess cun seu hallumbard fiers giu da seu cavaigl, cur el vuleva bucc ir navend da Taufers a fastchinar tiers la battaglia, cumbein ca ils express mussavan lur plagas a lur armas da saung par mussament, ca la battaglia hagig antschiet schon da gig. En quei ca els dantont sa legravan da lur vinschida a gronda spoglia, vegnivan quellas 33 geislas crudelmegn murdriadas dils Tyrolês a Meran.

### *Irruptiun digl imperadur en la Terra-Grischuna.*

Cur igl imperadur survegniva la nova da la mazacrada sin la planira da Mals, scha vegniv' el pleins d'gritta, a concludett da far en aigna persuna üna irruptiun en la Terra-Grischuna, par castigiar ils Grischuns. El ligev, or da l'antier' armada 15,000 humens infanteria, deva bunas guidas cun els, a cummondava da trer en la vallada da Giadina sin sendas zupadas a vias leungas indirrectas Mo cur la numerus' armada en las contradas montogniusas antschavett bauld a survegnir maungel a bears havevan bears gis nagün paun, scha tarmettev' el seu capitani *Vilibald Pirkheimer*, ün brav cavalier da Nürnberg sur igl Buf-

falora ad Umbrail a Bormio, par far provisiun cun victualias da lou nou. Quest Pirkheimer dat a nus, sco pardichia personala davart la devastatiun da questa contrada, sequenta descriptiun.

Ei ha sa schabegiau, ca nus sin nos Marsch vegnievan tras üna vischnauuca gronda, c'ei uss brischada giu. Alla fin da quella vesevan nus duas dunnas veglias. Quellas catschavan ün diember da circa 400 matts pitschens a mattauns, bucc auter ca sco üna muntanera glimariglia nou avont ellas. Ei fova da la fom tuttavia schmagrantai a fagievan pigliar temma quels, ca passavan speras vi. Jou amparava las femmas veglias, nua ellas veglian catschar quei miseravel triep. Las femmas, ca pudevan parmur da dalur a fom strusch arver la bucca, sa stramentavan a schevan: jou vegnig bein bauld a ver, nua igl miseravel triep vommig.» Strusch havevan ellas plidau or quei, schà mavan ei giu sin ün prau, curdavan sin la schanuglia ad antschevevan a pascegiar giu l'evra, sco glimaris selvadis, mai cun quella differentia, ca quels la maglian giu cun la bucca, ad els sdrapan igl amprim giu lur vivonda cun ils mauns. Tras disada havevan ei ampreu da disfrentiar las êrvas a savevan quallas eran pittras ner disgustusas a qualas amparneivlas a gudeivlas. Ei ancurivan numnadamegn schieulas, las qualas els preferivan a tuttas autras êrvas. Tiers quei sgrischeivel spectacel stev' jou senza plaid ad üna leung' urella sco tuccau d'igl tun. Mo üna da las veglias scheva pli anavont: »Vezas ti uss, parchei nus havein catschau nou cou quei pauper trierp. Pli bien fuss ei par quels, c'ei fussen mai naschi, ca da stuver trer anavont üna tala miseravla vitta sutt ün tal fasch da marturis. Lur babs ean curdai tras la spada, lur mommas mortas da la fom, lur muvent raffau navend sco spoglia, lur avdonzas consumadas da la flomma; a nus paupras eis ei schenìau mai parmur da nossa vegliadegna, par catschar questa

disfortunada giuventegna sco glimaris sin la pastira ad ils cunsalvar en vitta aschi gig sco pusseivel tras magliar ervas. Mo nus havein spronza, ca aschi bein els sco nus vegnian bauld spindrai or da questa nunschenta calamitad. Nos diember, c'ei staus ounc üna gada aschi gronds, ha preu giu antroqua tiers quels cou, parchei minchia gi crodan anchüns navend, ils quals vegnan deterreus tras la fom ner tras tristetia sur da lur sort. Ad ach, bein a quels, ils quals bauld vegnan raffai navend tras la mort, duront ca nossa trista vitta cuzz' anavont.» — Cur jou vesev' ad udiva quei, scha sasev' jou bucc ratener las larmas, jou deplorava la miseravla sort da quels carstiauns a schmaladeva cun raschun l'inhumanitad da la guerra.»

Sin questa campagnia dils imperials vegniva la Giadina fig devastada, parchei ca ils Grischuns vulevan bucca lascharsi suggiogar, els cumbattevan cun gronda curascha, asa mettevan ancunter vi da minchia val a poss strech. Mo parchei ca la prepotenza dils anamigs era memma gronda, prendevan ils Giadinêrs l'eroica risoluziun di absentar tutta provisiun par glieut a par biesca, a brischavan sez lur vischnauncas antroqua si a Samada a Pontresina. Par quella caschun levava bauld si ün tal fumaz en l'armada imperiala, ca la schuldada sdarpava erva sco la biesca a sa vivintavan lundror, bears vegnivan or da senn a sa scarnisavan cun lur aignas armas.

Cou targiev' igl imperadur navend or da la val devastada ad haveva drizau or nagutt auter, c'el haveva tras fom a misergia unfrieu si beara milli da si' armada, ruinau la Giadina a rimnau en par sasez carschadegna a zanur.

E 'gl juli vegnivan ils Svevs vinschi a *Dornach* sper igl fluss Birs en üna saunganeivla battaglia, cou perdevan els la cuveida da far guerra. Igl imperadur, ils Svevs, ils confœderai ad ils Grischuns desideravan la pasch. Ella vegniva serrada giu dils 22 da settember 1499. Dua milli marcaus, vischnauncas, vigs a castells scheschevan enten ruina, sco tontas muschnas crapa ad enten tschendra; sin trenta miglias d' anturn fova tutta terra devastada, vegn milli persunas fovan curdadas, enten oig battaglias fovan ils Svevs batteus, mo ils Schvizzers a Grischuns havevan spindrau hanur, libertad a patria.

# REGLAS PAR LA GIUVENTEGNA
## SUR DILS PRINCIPALS DUVERS DA LA VITTA SOCIALA.

### 1. DEUS. RELIGIUN.

Aschi sagir sco igl ei üna creatira, aschi sagir eis ei er ün scafider. — Aschi sagir sco ti uffont has ün bab, aschi sagir han tutts ün cumminavel nunveseivel bab. Igl ei ün tuttpenetrant, nundeclareivel, viv spirt, igl ei ün spirt da la glisch, üna fontauna da la vitta, igl cunsalvader da tuttas caussas. El maina a regia tuttas caussas. Senza ca El veglig a senza ca El laschig tiers san daventar nagünas caussas, ne grondas ne pitschnas. Crei enten El, scha gie, ca ti igl vezas bucc. Scha ti pir creis a gli plaid da tes vegls a mussaders, ca El seigig a vegnig ad esser ün remuneratur a quels, c'igl anquiran a desidereschan d'ancanuscher El — scha vens ti a vegnir partschert, c'El ei sagir ad ei a ti datiers. Vandlegie avont El a seigias prus a fai hanur a tutt, chei ca porta seu num, chei ca ven nou dad El a hundrescha El. Mai bucc gir or igl num da *Deus* cun lev senn! Ta legre sco ün uffont, c'igl Nunveseivel, ent igl qual ti creis ei a ti datiers, present. Seigias a Gli racunaschent par tutt. Dad el ven tutt. Hagias tia fidonza sin El a spechie d'El igl megler. El ha a po tutt, a quel, c'igl ancanuscheva igl pli bein, Jes. Christus, nus sagirescha, c'El seigig la *charetia*, c'El veglig la beadiensch' ad immortalitad da tutts carstiauns, a vegnig a render a scadün suenter seu partarchiar a savalvar.

## 2. URATIUN.

Cur ti uras, scha partrachie vi da nagünas autras caussas, ca vi d'l'uratiun. Plaide cun bassetia a veneratiun avont Deus, igl nunveseivel, aschi sco scha ti igl vesessas! Plaide sco ün uffont a senza temma, sco tiers igl pli charin a da tia fidonz' igl pli vangonts bab: cun fidonza, sco tiers igl pli verificau a confidau amig.

Seigias cunvinscheu: Quel, c'ha faig l'ureglia, auda; Quel, c'ha furmau igl œgl, veza; Quel, c'ha scafieu igl mund po tutt; Quel, c'ha dau a gli carstiaun libertad da la veglia, ha la libertad da la veglia, da far ad operar, chei c'el vult. Tutt las sorts dils carstiauns statan enten Ses mauns, a nagüna devotius' uratiun, ca davent' enten basseti' a cardienscha sa esser adumbattem a senza salideivla vertid, par quel, ca ura.

La devotius' uratiun aulza l'olma sur da quei, c'ei veseivel, fa ferma la fidonza sin Deus a sin sia paterna providentia, a cunsalv' enten nus üna legreivl' a detscherta ragurdienscha vi digl tuttsaviont a tuttpresent, nus dat vigliontadad avont ils ampruvaments ad anridaments tiers igl mal, a fermetia d'observar nos duvers a d'exercitar pli grevas vertids, cumparchia fidonza a legrament, statteivladad a patientia — nus fa bass a charins ancunter Deus ad ils carstiauns a suscepteivels par particularas benedictiuns, spindronzas ad influentias da Deus. Tiers l'uratiun ta parchire da tutt glisnarin, da faulsa soinchiadad a digl griament da vegnir veu dad auters. Ure bucc par saver gir: Jou hai urau — ner par ca auters ta numnian prus a devosius.

Ure cun simplicitad digl cor: Senza risguard sin l'ureglia ner sin igl œgl d'ün auter carstiaun. Plaide tiers igl Nunveseivel sco tiers quel, ca veza tutt! Roge par sabienscha dad ancanuscher la verdad a sia veglia. Roge par la benedictiun a bun succes da tias fatschentas a lavurs.

Crei fermamegn: Sin mia cordiala uratiun ven a savundar anzachei bien, igl qual schiglioc fuss buco savundau senza questa devotius' uratiun — a ta tegne vi digl plaid digl pli verdeivel da tutts carstiauns — *Rugeit, scha vegnits a ratscheiver.*

## 5. UBBADIENSCHA.

Ubbadienscha ei igl amprim, pli natiral duver digl uffont. El sto crer, c' ils vegls sapian pli bein, a c'els manegian bien, ad en questa cardienscha sto el sia veglia suttametter a la lur. Quei ha num ubbadir, esser ubbiedis. L'ubbadienscha interlai ner fa senza ratenienscha, cun spertia promptadad, quei ca cummonda, chi c' ha ils dregs da cummondar. Chi ca targina d'ubbadir, ner chi ca fa oppositiuns ancunter ils cummonds (marcada cun quel, c' ha ils dregs, da cummondar) quel ei bucc ubbiedis.

L' ubbadiensch' ampêra mai bucc suenter a las raschuns da quel, ca cummonda; ella ubbadischa er bucc parmur da quellas raschuns, mo parmur digl cummond a parmur da quel, c'igl dat. Ils avantaigs da l'ubbadiensch' ean gronds, par tont pli gronds, pli pauc c' ün e 'gl ubbadir mira sin quels avantaigs. Chi c' ei staus ubbiedis en la giuventegna, quel ven enten onns pli madirs a saver reger cun antalleg. El ha gudogniau a sasez la pussonza da reger sur da sasez. El ha sa exercitau en la patientia, da la quala igl carstiaun minchia gi ha da basegns. El sà sa laschar sin la stima a charezia da sabis a buns carstiauns, sin la benedictiun da ses geniturs, sin igl beinplascher a la protectiun da Deus a sin ils particulars mussaments da sia providentia. Nua c'allancuntra l'experientia mussa, ca malubbiedis uffonts ean darar vantireivels a mai na ean daventaus bravs, buns, virtuus carstiauns a meriteivels da stim' ad hanur.

## 4. RACUNASCHIENSCHA

Scigias racunaschent, meu uffont! Ti ratscheivas pli benefecis da Deus a carstiauns, ca sco ti sas partarchiar a dumbrar.

La racunaschienscha partrachia a senta la valeta da minchia benefeci; ella demorescha bugent cun ses partrachiaments t'igl benefactur, sa legra da quel, a partrachia bugent vi digl plascher, c'el havev' en seu intent, igl qual el sez haveva, cur el fagieva ün plascher a gli ratschevider da quel. La racunaschienscha partrachia particularmegn suenter a quei, c'igl benefactur tras seu benefeci unfriva si; ella plaida bugent d'igl benefeci a d'igl benefactur; ella gli demussa bugent seu legarment ad ha nagün pli grond plascher, ca sch'ella sa puspei far plascher a gli. Ün carstiaun racunaschent afl' adüna benefacturs a carstiauns, ca survegnan stim' a charezia anvêrs dad el. Ün fa a sasez ün plascher lundror, da gli demussar benefecis.

Nagüna causs' all' ancuntra ei aschi sbiteivla, sco ün carstiaun malracunaschent, igl qual ei indifferent a tievis ancuntar benefeci a benefactur, ner igl qual sa bassa tuttavi' aschi afuns: da render mal par bien. La humanitad sa ravultesch' ancunter ün malracunaschent — ad ün ha gig tutt igl mal ancunter ün carstiaun, sch'ün igl ha numnau ün *malracunaschent*.

Hagias meu uffont mai bucc la pareta da maritar igl num d'ün malracunaschent.

## 5. VERDEIVLADAD.

Verdeivladad! O co sai jou quella, char uffont a ti racummondar avunda? O, sch'ti vegnissas schiglioc nagutt a taidlar, scha taidle pò si 'gl laud da la verdeivladad!

Igl verdeivel sa lubischa nagün plaid, nagüna expressiun, nagüna mina, nagün gest, ca contergigig a l'interiura cunvinschiensch' a sentiment.

La verdeivladad dumonda daveras bucc, c'ün gigig grad tutt nou ad or, chei c'ün sà, partraich' a senta. Loutras vegniss ün pli ca milli gadas ad offender la prudiensch' a la charetia. Mo ella dumonda c'ün gigig absolut nagutt, igl qual ün tegnia bucc par ver. Chi ca menchia, rafida tutta stima ancunter sasez.

A 'gl mansasêr crei ün bucca pli, er sch' el lousuenter schess la verdad. El schminuischa la cunfidonza da l'ün carstiaun tiers l'auter. El driza tiers schvantir' a ruina, discordias a continueivlas dismicitias. El perda la cunfidonza tiers la verdeivladad dad auters. El sà haver nagün fideivel amig. Igl sbitament da tutts ei sia pagaglia.

## 6. PATIENTIA.

Ti vens sagiramegn sin quest mund ad haver bear d'andirar a da cumbatter cun bears malamparneivels sentiments. Andire cun chiou, ruvausseivel senn, a cun submissa quièta patientia. Urle bucc ancunter Deus a carstiauns! Igl ei trivial, turpius ad adumbattem dad urlar ancunter Deus, ils carstiauns a la nuneviteivla sort. Ta suttamette aschi a gli giuv, ca ven mess si a ti, a sfai bucc malnizamegn tia forza tras malniz lamentar. Partrachie savenz vi da carstiauns, ils quals fovan megliers, ca ti ad havevan pli d'andirar, ad andiravan cun patientia, a sa ramettevan a Deus pleins da fidonza, incommodavan auters aschi pauc sco pusseivel tras lur andirar a lamentar, devan ad auters tras patientia ün exempel da fermetia digl spirt, a speravan la meglra fin da lur patient andirar. Teu principal exempel seigig igl pli grond da tutts ils tribulaus, igl qual pli innocentamegn ca tutts ils innocents, vegniva fichiau vi d' la crusch ad igl qual bi exprimescha seu senn da filiala submissiun enten ils plaids: «*Bab! Bucc la mia, mo tia veglia daventig.*»

## 7. PLIDAR.

En risguard digl plidar observe, char uffont, sequentas reglas :

1. Ti stos antallir, chei ti plaidas a bucca battagliar nouador senza partarchiar, ner senza saver, chei ti gis.
2. Ei sa desche bucc, da gir bear a da plidar adüna ner savenz.
3. En quei, ca ti has da gir, ta flissegie da la curtetia, a fai nagüns malniz plaids.
4. Ti stos mai plidar cur auters plaidan. Nagutt ei pli maldeschent ad arrogant, ca da curdar e 'gl plaid ad ün, ca plaida ner tuttavia senza basegns d'igl interrumper en seu plidar.
5. En teu plidar a raquintar stos ti ta flissigiar da la pli exacta verdad a mai ti lubir üna mansegnia.
6. Ti stos bucc plidar da caussas, ca van a ti nagutta tiers, particularmegn ta parchirar dad arrogantas dumondadas.
7. Has ti da dumondar anzachei, sch' ampêre cun modestiadad, chiouadad, bucc cun anfiseivel harregiar, a taidle cun chiou' attentiun sin la rasposta.
8. Alla fin ta parchire da tuttas expressiuns crudas a trivialas, a dovre talas, ca seigian deschentas ad offendian bucc pli fins costums.

## 8. COLUMNIA.

Columnia, ner quell' abomineivla malgistia, da gir anzachei disavantagius dad ün carstiaun, d'igl qual ün sà, c'igl ei bucca ver, ner d'igl qual ün sa bucc sagir, c'igl ei ver — ei ün aschi nuscheivel a turpius vici, c'ün sà strusch aflar plaids avunda, par varniar avont quel. Savenz eis ei mai lev senn a temeritad, ca nus mainan tiers columnia. Ün vult parer spirtùs, ün vult gir anzachei plas-

cheivel sin cust digl parmer carstiaun a daventa loutras ün turpius columniader.

Ti eis gritts a vens fig da malveglia, scha ün carstiaun ta columniescha, a plaida masegnias tiers donn da ti' hanur, ner ha plascher da raquintar anzachei mal ancunter tei. L'auter sent' igl medem, scha ti fas igl medem aucunter el. Ti offendas ün carstiaun a piglver quei ei bucc üna bagatella. Ti gli accuseschas ün donn nunrestitueivel. Ti ta fas en la conversatiun anfiseivel, c'igl ei bucc da star or, a ta priveschas da tutta cunfidonza. Ti lavagas teu aigien cor, a teu sentiment digl bien stizza or tuttavia tras malitiusa columnia.

## 9. AMPARMETTER.

En tias amparmaschuns seigias prudent, fideivel a conscientius. Amparmetter sà ün uffont, ca po ad ha pauc, fig pauc. Mo quei c'el en sia situatiun ha amparmess cun reflectar — (senza reflectar dai el amparmetter zunt nagutt) — quei dei el salvar, a nagutt — ei seigig nunvinscheivla violenza — ta dei tener giu da quei; nagüna marschadegna, nagün aigienniz ner griament, da salvar quei, tiers igl qual ti has schon dau la spronz' a l'auter. Seigias bucc balucheivel a ta cusesche bucc da ligiar ils mauns a tatez tras teu aigien plaid. Igl ei ün beal humaun sentiment, da saver sa schar sin sasez, ad ün carstiaun, c'ei fideivel a ferm ent igl salvar sias amparmaschuns, d'igl qual ün sa gir cun verdad: «El ei ün carstiaun, sin igl qual ün sà sa schar» sà operar schnuveivel bear, ad ei ün bagegieivel exempel, ca rasa or anturn anturn el charetia tiers la verdad, stateivladad, fideivladad a cunfidonza da carstiauns tiers carstiauns.

## 10. LOQUACITAD.

Chei c'ei cunfidau a ti sco caussa secreta, quei cumparchie a nagün. Dumognie tia loquacitad a bucca fastchine, da far da plascher a satisfar a la curiositad dad auters. Igl ei exnun teu duver, da quescher da quei, c'ei confidau a ti. Ti havesses er bucca bugent, a vegnisses a gir, c'ei seigig malgist a maccord, sch' ün auter cumparchiss ad anzachi caussas dascusas, a gli confidadas. Tutta confidonza denter amigs ha üna fin, sch'els en talas caussas san bucc sa schar sin nossa fideivladad.

## 11. GISTIA.

Seigias adüna *fideivel* a *gist*.

Chei ca ti vegnisses a numnar malgistia, igl qual ün auter fagiess anvêrs da tei, quei sapias, c'igl ei er malgistia da tia vart! a nagutt deis ti stchivir a fugir pli fig, ca da far malgistia cun saver.

Seigias gist! Dai a minchün quei, ca s'aud' ad el! A nagün pli pauc ner anzachei pli schliet, ca sco el ha ils dregs da dumondar da tei. Dai a scadün da dregs temps, quei, ca s'aud' a gli. El dei quei bucc stuver dumondar da tei, ner quei chi far endiment. Has ti preu anzachei par amprest, scha rende quei senza targinar, aschi prest sco pusseivel. — Schnege nagutt a lavage nagutt da quei, c'ei confidau a ti. Trai zunt nagutt a tatez da quei, c'ei bucca teu. Ta parchire er digl pli pign ladernitsch, da lichims dascus a da zupantar vi quei, sin igl qual ti has nagüna clara pretensiun. Page tutt da dreg temps a cumpre nagutt, igl qual ti sas bucc chiunschamegn pagar. Seigias gist en tutt teu far, ei seigig ca ti cumprias ner vendias, ca ti amprestias ner prendias par amprest, ca ti cumparchias ner ratscheivas. Seigias gist en tutt teu amparmetter, raquintar a truvar.

## 12. RASCHUNEIVLADAD.

Seigias bucca mai gists, mo er *raschuneivel*; dai bucca mai quei, ca ti has expressamegn amparmess, a tiers igl qual ti t'has obligau. Dai er ad auters quei, c'els meritan, scha gie, c'els quei suenter igl exact dreg da tei bucc san dumondar.

Igl raschuneivel sa metta ent igl cass da l'auter ad enten sia dispositiun, considerescha ils sentiments, ils merits ad ils gists giavischaments da l'auter, a spechia bucc antroqu' el dumonda. Da sasez corrispond' el cun quei, ca l'auter sa spichiar dad el.

## 13. CORDIALITAD.

*Cordialitad* ei üna da las pli natiralas a filialas proprietads d'ün uffont. Cordialitad ven mai a lubir, da far ner da plidar ner da vuler anzachei mal ner offendeivel. Igl cordial crei bucca chiunsch igl mal, a trova bucc senza schaneg. Igl cordial ei attent sin tutt igl bien, c'ei vi dad auters, ei pli inclinau da stchüsar, ca da culpar; el ei cumporteivels cun las fleivletias dad auters, cata bauld adagur, chei a parchei auters andiran a tras chei miez quest andirar sà vegnir veult navend, sullevgiau a preus navend.

La cordialitad spargnia ad auters carschadegna, sa turpiar a malamparneivels sentiments, ella anquira da prevenir a furtinas a disgustusas ragurdienschas.

Ella ei üna figlia da la bassetia a da la cunaschienscha dad auters a da sasez — quei vult gir: chi c'ancanuscha sasez ad auters, ad ei libers da tutta superbia, quel ei cordial.

## 14. LEGRETIA,

Ün bun beineducau uffont ei *lêgers*.. Esser lêgers, sereins, da buna viglia, mo senza rumper or en maltempronza, sa desch' ad ùn uffont. Maltempronza ei üna legretia sfrenada, anfiseivla, nunantalgienteivla. Tutts carstiauns ean inclinaus

tiers legretia. Ün uffont trit ei bucca pli ün natiral uffont. El ei malsaun ner disau mal. Un lêger uffont ha plascher er da tutt igl bien, c'ei vi dad auters. El sa legra da quei, ca legra auters.

### 15. MALA LUNA.

Mala luna ei anzachei, tras igl qual ils pli buns carstiauns daventan sumglionts a'ls pli mals ad ei nuncumporteivel vi da tutts carstiauns, si' igl pli nuncumporteivel vi digl uffont.

Tutt quei, c'ha la paritta da murmignitschadad dei mai s'aflar tiers ün beintraig uffont.

### 16. STINONZA.

Chi c'ei da mala luna a murmigniuss ei er cumminamegn *stinau* a vult *en tutt haver la raschun:* üna dispositiun digl cor, avont la qual' ün sà bucc varniar avunda, da la qual' ün sà bucc sa parchirar avunda. Ün sa cusescha aschi chiunsch, gl' amprim da contergir senza sa partarchiar, lura da pretender quei, c'ün ha üna gada e'gl affect da la contradictiun plidau or, a suenter sa mett' ün tier tutt quei, c'ün auda, ladinamegn en la positura, da contergir. Quei *na* ei adüna igl amprim plaid, ca ven sin la leunga — a ton - a - tont sà a vult ün cumportar nagün *na*, nagüna contradictiun dad auters. Ün sa fichia senza ad ancunter tutta raschun sin seu senn, ner bearons sin quei c'ün ha üna gada pretendeu. Nagüna caussa maina pli bauld a pli lunsch navend da la verdad, ca la stinonza, nagutt impedischa sco ella igl amprender. Nagutt fa en la cumpagnia pli anfis, tier l'amicitia pli nunadateivel. Nagüna caussa privescha da tutt interiur plascher vi da quei, c'ei dreg a ver dad sco stinonza -- ner stateivladad senza raschun, perseveranza senz antalleg. Ün sà bucc esser stinau senza superbia a fleivlezia. Stinonza ei componida or dad ommisduas. Chi c'ei fleivels avunda, da tener sasez par pli sabis, ca auters, ner superbi

avunda, da bucc sa schar antruvidar da tals, c'el sto tener par pli sabis, quel ei stinau. Seigias bucca stinau meu uffont.

Ti ta fas nuncumporteivels tras stinonza a ta priveschas da la pli niebla forza, ca Deus chi ha dau, digl antalleg.

Antalleg a stinonza van bucc ansemmel. — La stinonza regia mai cou, nua c'ei mounca antalleg; nua ca superbia a fleivletia sa peglian maun. Ün bun ad antalgienteivel carstiaun sa lai bugent antruvidar a visar, a cunfessa senza sa dustar, cur el ha falieu ner ei ieus a nêr.

Ün bun a sabi carstiaun dat bugent udida ad antalgienteivlas raschuns - a sa fichia bucc senz' antalgienteivla raschun sin seu aigien senn.

Ün uffont stinau, ca vult tutt far ir suenter seu cheau a senn ven bucc a daventar bun, brav a vangonts da charezia.

U ca ün ven a laschar ir suenter seu cheau, a lura po el haver vi da sasez las malas consequentias da sia stinonza, ner c'ün igl ven a dumogniar cun forza a far rumper sia veglia; a gli dir castig sto el sa suttametter.

## 17. MODESTIADAD.

Modestiadad sa descha a tutts mortals, ils quals san d'anqual fleivletia; mo particularmegn sa descha ella a minch' uffont, parmur da sia ignorantia, sia nunexperientia a sias bearas fleivletias. Ün uffont pretensiùs ei anzachei, ca va ancunter la natira a risa tier igl rir.

Modestiadad lai bucc tiers a gli uffont, da judicar sur d'üna caussa, c'el antalli bucc, ner da la deceder anzachei, c'el crei d'antallir — ner da contergir, nua ca el er manegia d'haver la raschun.

Modestiadad lai bucc tiers a gli uffont da sa mussar a spiegligiar ses talents ad avantaigs — da plidar davart sasez senza basengs a senz' esser dumondaus si loutiers — ner sin anqual furma da far molestia ad auters carstiauns, ner da vuler trer l'attentiun dad auters sin sasez.

## 18. HUMILTAD.

*Modestia* maina tier *humiltad*. *Humiltad* — prartrachia savenz a bugent vi d'la fleivletia dils carstiauns a lur dependentia da Deus a dad auters, c'ean tschentaus sur dad ella. Ella scuvischa mai ad auters carstiauns, sch'els sin üna guisa vegnian traigs avont a nus.

Humiltad prenda savenz a cor l'aigna fleivletia a la bearetia a grondetia dad aignas nunperfechiadads.

Ella sa volva bugent navend dad aigiens avantaigs ad aignas perfechiadads. Ella mai na sa fa da gronda cun ses merits. Ella mai n'anquira da splendurar cun quels, mo quescha pli bugent davart quels.

Humiltad rafida zunt bucc, dad udir da ses aigiens defects, par saver sa migliurar a sa parchirar da quels e gl avegnir. Humiltad nus parchira da la turpiusa scuvidonza. Er auters vegnian meins a scuvir ün merit, ca daventa enten humiltad. Humiltad nus fa adateivels tiers tutt a nus nizeivel antruvidament.

Tras humiltad daventein nus gists, migeivels, indulgents enten igl judicar sur dad auters. La humiltad nus mussa, dad esser attents sin ils avantaigs a merits dad auters, a muss' a nus adüna, chei nus havein d'amprender dad auters, ad enten chei nus stein davos els.

## 19. SUPERBIA.

Contraria a la humiltad ei la superbia, igl grond quitt da sasez, da seu stand a grau, da ses avantaigs, da ses merits — *insolentia*, *superbia* cun sbittar ils auters — *immodestia* a *vaunadad*, ostentatiun ludavaglia, cuveida, da sa mussar, da splendurir, da plidar da sa sasez, a da sa far valer. Quella vaunadad ad immodestia sa dat d'ancanuscher tras vescadira custeivla ner sa disfrentiescha dad auters, tras

ün sastalliar, c'ei bucca da star ora, tras ün ir affectionau, tras ün rir ridicul — a tras igl continueivel desideri da vegnir cataus ad agur, da plascher, a da rimnar ent laud.

A tutts carstiauns cun antalleg sto ün carstiaun vaun vegnir avont ridiculs a sbiteivels — aschi fig sco el era po esser inamuraus en sasez ad en tutt quei, c'el numna seu, el ha nagün ruvaus, nagüna pasch en seu cor, a sa haver nagüna vera stima avont sasez. El sa fa nunadateivels par veramegn niebels sentiments a nieblas ovras. El ven a far mai *quei* bien, par igl qual el ven ner ha la spronza da vegnir ludaus. A chi ca fa igl bien mai par amur digl laud, fa quel bucca da cor. A quel ei nagün bien carstiaun, ca fa bucc' igl bien par amur da quei, c'igl ei bien. Quel lavgia seu cor, seu sentiment moral, seu ruvaus, igl qual fa tutt mai or da quei motiv, par trer l'attentiun dils auters sin sasez a par vegnir ludaus — la seid suentar laud ad igl desideri da plascher — aschi natiralas quellas caussas ean a gli carstiaun ad a gli uffont, a san savenz parchirar da grondas ballurdias (narradats) a schlettadats, tissigientes-chen, tras lur domini sur da nus, igl cor ad igl antier character d'ün carstiaun — a fan el aschi fig resenteivel ancunter igl blasem, igl pli nizeivel a gist — c'ün asca strusch gli gir ün plaid pli.

Chi c'ei vauns a handlegia mai or da vaunadad, ei bucca pli reals, bucca pli sincers. La seid suenter laud exponescha continuadamegn a gli prigel, da daventar ün glisner. Quel, c'ha seid suenter laud lusignescha, par c'ei vegnig era lu-signeau ad el — lauda caussas, ca meritan bucca laud, par c'ün laudig er el. El ven a plidar en favur ad auters, par sa far ad els plascheivels, fig savenz unchir giu da la verdad, a plidar ancunter sia aigna persuasiun. O seid suenter laud a vaunadad, quont savenz lavagas ti ils pli buns carstiauns!

## 20. MIGEIVLADAD (CRETTADAD).

Seigias migeivels (cretts) meu uffont, ad opprimesche (squitsche sutt) dabott ils moviments da la gritta a da la malpatientia. La gritta causesch' a ti ad ad auters pitter andirar, ad ei savunda cumminamegn nagün bien loundrora. Da rar c'ün sà en la gritta duvrar igl antalleg a far sco ei s'auda. La migeivladad porta indulgentia cun ils defects a las fleivletias dils auters. Ella sa ten bucca si bugent cun igl subtil ponderar a metter ün ord' gl' auter las offensiuns ratschavidas. Ne savenz ne bear plaid' ella da quellas varts. Ella stausch' ora nagüns dirs plaids; ounc bear meins sa lai ell' ent da dar fridas. Da rar c'ella daratschiert fa schmanatschas, ella sa da quescher a da star ruvauseivel, nua ca quel da gritt' anegia (iracund) saglia si a sa stallegia maldeschentamegn.

*Migeivladad* stat bein (cunven, descha) a minchia fallant (quel ca fallischa) mo cunzund a gleut giuvna nunexperimentada, ca fallischa savenz, anvèrs ils quals ün ha aschi savenz occasiun da mussar indulgentia, schaneg, a migeivladad (crettadad).

## 21. MISERICORGIA.

Misenicorgia ner igl prender part vi da la misergia dils auters, cumpassiun cu' gl andirar da seu amparmer carstiaun — igl sasentir sfurzaus enten igl cor, da schminuir sias dalurs, da surlevgiar, tont sco ei stat tiers nus, sias molestias; dad assister ad els, quei c'ei pusseivel, enten lur basegns a misergia; ner scha nus quei tras nusez bucca savein far, auters rugar par lur agid; da cunfortar els a da laventar enten els sereins partrachiaments: o chei dulscha, niebla, venerabla vertid! Igl misericorgeivel dat cun pli gronda latetia, ca sco el ratscheiva dad auters; el amblida sia aigna vantira a schvantira enten la schvantira dad auters. El viva sco d'angir mai en quella latetia, da saver

dar surlevgiament a latetia a quel, ca ha dad andirar. El posseda enten seu cor üna fontauna nunschicheivla dils pli niebels a pli humauns gudiments. Tuttas bunas, nieblas olmas guardan el cun plascher, cun charetia nunmideivla. El ha igl dreg, da spichiar enten minchia basegns misericordia dad auters carstiauns, a la vantira nunestimeivla, da crer en ün Deus, igl qual ei misericorgeivels a parduna puccaus.

## 22. MAGNANIMITAD.

Magnanimitad ei igl pli ault scalim da la pli cumpleina buntadeivladad. Ella sa demussa buntadeivla bucca mai anvêrs fleivels, mo era anvêrs nauschs a malracunaschents. Ella veza en igl anamig, offendider a stridader, igl errant, (quel, ca va a nêr,) igl carstiaun pli, ca igl veramegn malitius. La magnanimitad squitscha sutt ils pittters sentiments d'ün offendida charetia tiers sasez. La magnanimitad amblida las offensiuns aschi fig, ner dachia quellas aschi pauc, c'ella cun arsentim sa profitescha da minchia occasiun, da cumparchir, cussegliar a gidar a gli offendider.

La magnanimitad sà era pardunar a gli offendider igl pli malign, nausch a schliet. La magnanimitad ten char ils ses anamigs; ella benedescha quells, ca la schmaladeschan; ella roga par quells, ca la offendan a persequiteschan. Nagün carstiaun ei pli beaus, ca quel da magnanimitad, ad üna da las sias beadienschas bucca da las pitschnas ei quella, c'el sa levamegn crer l'inmortalitad da sia natira, ün avegnir plein da latezia ad ün Deus dad infinita magnanimitad.

## 23. DIEVER DIGL TEMPS.

Chei caussa pli impurtonta sà a ti vegnir gig, meu char uffont, ca quella: Ta cusesche ad amprende adüna pli a pli da stimar a niziar la nunestimeivla valitta digl temps, ca maina turna pli.

Nus vivin mai üna gada a savein bucca quont gig nus vivin, mo savein sagir: ca nus vivin bucca fig gig. Duvessen nus pia igl temps da la nossa vitta, c'ei aschi curts, malsagirs a curra aschi dabott, manar vi malnizamegn? Bucc ancurir da far diever da quel aschi bein sco nus savein?

Nagüna caussa trai suenter aschi pittra rigla, sco igl malniz diever digl temps. Nagüna caussa sà purtar a gli carstiaun ün pli grond a dulsch plascher, c'igl sabi a bien diever digl temps.

Ün sà quei carstiaun, igl qual maina vi malnizamegn seu temps, bucca numnar ün *sabi*. El amblida la fin a mira da la sia vitta: da luvrar vi da sasez, vi da seu aigien migliurament a sia àigna perfectiun, a dad esser cun tutt sias forzas nizeivels a la societad humauna.

Igl meins denter tuttas caussas sà igl temps vegnir restitueus. O, porta bien quitau par ils tes gis, tias huras a batterdœgls. Dumonda savenz tatez: Chei hai jou oz, chei bien hai jou en quest hura passada ampreu a faig? Quei gì salva par pêrs, sin igl qual ti ne has ampreu, ne faig anqual caussa da bien — a gi — «da quels nagüns pli!»

## 24. LEVSENN.

Levsenn ei igl pli cummin defect da la giuventegna. Ta lai varniar avont quel! Levsenn ei indifferent anvêrs igl pli impurtont, dachia bucca sin igl pli dicheivel; profitecsha bucca l'occasiun d'amprender ner far anqual caussa nizeivla.

Levsenn ri sur caussas deploreivlas. Levsenn debusescha (fa ir) a lai igl pli nizeivel nunnizigiau. Levsenn partrachia bucca vi da la fin da las caussas, a loundervi, co quellas van ora. Levsenn ha faig pli carstiauns malvantireivels, ca vici a nauschadad.

## 25. IGL RIR.

Rir ascas ti, jou pudess bunamegn gir, deis ti en tia giuventegna. Mo chi ca ri bear a savenz, chi ca ri senza

caschun, chi ca ri nunrateneu dad ault a dadünrir, quel ven da sabis carstiauns teneus par ün narr. Ri bucca sco ün narr, mo sco ün lêger carstiaun cun antalleg, igl qual da tutt seu far sà dar plaid a rasposta. Ri mai bucca sur da caussas seriusas, mai sur da discurs sabis, mai sur da bunas a nieblas ovras; mai sur da carstiauns venerabels; mai ruchamegn a senza masira; mai senza calar a cun maligniadad.

Ri mai, cur igl superbi, ad ounc meins, cur quel da cor bass croda.

Ri mai sur d'ils vicis d'ün auter! mai sur da la schvantira d'ün anamig!

Far bucca da rir ei pli niebel ca rir. Teu far bucca da rir seigig nagün malitius rir a sa legrar sur d'igl donn d'auters — mo ün far bucca da rir da la cordialitad, da la amigeivladad, da l'innocentia, digl angratiament, da la latetia sur da la fortuna ad igl bun success digl interprender dad auters, sur da lur vertid a perfectibilitad.

## 26. TEMPRONZA.

Observa tempronza e'gl mangiar a beiver — quei vult gir: Mangia bucca memma — rategn teu appetit a tia cuveida da mangiar, cur ti eis sadulaus. Nuncustimonza a ferma inclinatiun tier igl mangiar a beiver fa tei stupid, marsch, negligents en tes duvers — nunadateivels tier bear bien, indiffirents anvêrs caussas impurtontas; accusescha malsognias a da beara sort molestias, a laventa disgust ancunter tutt niebel a grond partarchiar a handliar digl spirt. Era dat ei nagüna caussa pli donneivla par igl beinstar exteriur, ca quella nuncustimonza.

Ta lai era esser varniaus, meu uffont, avont tutt ir mangiont a lichiont dascus. Ün lavgia coutras pli vi da sia sanadad a vi da seu cor, ca sco ün quitta. Partrachia bucca suenter a delicatessas, a survens ti da quei anzacuras an-

zachei delicat, scha gaude cun miez a masira a ta bassa mai, da daventar igl sclav d'üna spisa ner d'üna buvronda.

### 27. IGL FAR IR SCHFAR.

Ta parchire, meu uffont, d'igl tschavatar ner duvrar malnizeivlamegn. Chi ca metta ora danêrs senza reflectar, ner dat da levsenn davend igl seu senza precisamegn saver, parchei, quel ei ün tschavàt. Igl tschavatar maina tiers pittra turp a rigla — tiers pupira ad a la fin tuttavia tiers gittigonza.

### 28. AVARITIA (GITIGONZA).

Chi c'ei inamuraus e'ls danêrs, quel ei avars (gitigs). Gitigonza, ner la mema gronda charetia vi d'ils danêrs fa nus dirs anvêrs nies parmer carstiaun, malgists en nossas pretensiuns — malpusseivels en quei, ca nus duvein dar a pagar ad auters, malcuntents cun nossa sort, scuvieus ancunter la meglra sort da nos prossems. La gitigonza gauda c'gl faig sez nagutt, auter c'igl nunfrigcheivel miez tier igl gudiment. Darar c'ella cuvischa a saseza ad auters ün liber gudiment da la vitta. Ella ei adüna en prigel, gual parvia da sia malcartenta, anguschiusa exactadad, da vegnir anganada, mo pli ounc en quei par seu cor ouuc bear pli periculus prigel — d'anganar ner squitschar auters. A chei caussa pli schrigeivla, ca quella, sa lai ei partarchiar dad ün carstiaun?

Ün giti fa ad ün far malamparneivla la vitta a tutts quells, ca ean anturn el. El sa haver nagüna ruvauseivla latetia, a nagün amig fideivel, ca safidass tutt dad el. El perda la stima da tutts quells carstiauns, ca possedan stima.

Igl giti ha nagün ruvaus en seu cor ad ei bucc' adateivels par niebels partrachiaments — par ovras da nagün aigien niz a magnanimitad, las qualas fan hanur a latetia a la carstiaunadad. Ancunter tutt quei, c'augmentescha bucca la sia richetia ei el indifferent, ad ancunter tutt quei, ca

dumonda dad el ün' unfrenda. Plaun a plaun ei par el nagüna caussa mema schletta, aschi bauld ca quella a gli port' ent anzachei — ner ca el da quella sa far spronza, c'ella augmenteschig ses beins.

El privescha sasez d'igl pli niebel plascher, da far d'igl bein ad auters, a da cumparchir a gli maunglus; da quei ault plascher, d'urar cun liber cor a filiala fidonza tiers Deus.

## 29. LABORIUSADAD. ACTIVITAD.

Laboriusadad ei igl contrari da la luschentadad.

Ün uffont ei pers, ca sa cusescha bucca tiers ün luvrar cun urden. Denter tschient carstiauns daventai vitius pon bein esser pli, ca navonta, ils quals ean daventai quei coutras, c'els enten lur giuventegna havevan bucc sa cudischeu tiers ün luvrar cun urden.

Sto ei era sin l'antschetta vegnir mess ampau forza, cust ei era fadigia, da sa laschar vi tiers la lavur en la giuventegna; ei nus ancrescha sin la fin tonatont bucca, a la fadigia porta la papaglia a saseza.

Activitad laventa, fermescha ad augmentescha tuttas forzas digl carstiaun; ella fa igl carstiaun a sasez venereivels a nizeivels ad auters. Ün carstiaun luschentiv, ca fui la lavur, ei üna gravetia a sasez ad ad auters.

Laboriusadad parchira da leung' urella a da mala luna. Schletta luna a leung' urella fan nus ad auters ad a nusez grevaditschs.

Activitad parchira nus da pupira, da levsenn, da malurden ad avont bearas narradads a vicis, als quals la luschentadad bucca sa mitschar or.

## 30. DILIGENTIA.

Diligentia ei la stateivla seriusadad enten quei, c'ün ha d'amprender a da far, la ferma resolutiun da finir quei, c'ün ha antschiet — continueivla attentiun en tuttas sias

fatschentas — unieu cun igl intent, dad adüna arivar pli a pli datiers a la noda ad a la mira da quellas.

Chi c'e'gl mund vult daventar anzachei, a quel asca bucca muncar la diligentia. Diligentia substituischa aschi savenz igl maungel da duns splendurus digl spirt; igl diligent amprenda tutt quei, c'el dei saver a dreg temps, a sin la drechia guisa, bucca surora, mo cumplein, cunzunt sa parchir' el, da laschar vegnir tutt ansemmel, da rafierer d'ün gi sin l'auter. El sa lai esser par suenter, da far tutt aschi bein sco pusseivel ei. El fa tutt da tal guisa, c'ei legra el minchia gada, aschi savenz sco el partrachia loundervi.

## 31. URDEN.

Urden meu uffont, co sai jou quei a ti avunda racumandar!

Ti stos saver, ner chiunschamegn puder ta ragurdar loundervi, nua minchia caussa sa cata, la qual' ei tia, ner c'ün ha confidau a la tia guardia. Tuttas tias caussas ston esser messes aschia en ritscha ad en urden, ca ti quellas levamegn sas survver, a da minchi' hura senza la mendra fadigia prender ora a duvrar.

Ta cusesche aschi bauld a ferm, sco pusseivel ei, tier urden. Ti ta spargnias tras urden nundumbreivla carschadegna ad ils pli malamparneivels moviments digl cor. Ti gaudas la tia vitta dublamegn tras urden, a fieras vi üna gronda part da tia vitta tras disurden.

Ün carstiaun senz urden ei darar ün carstiaun stateivel, sin igl qual ün sa sagir sa laschar. Ün carstiaun, ca ten char urden, ei darar malgists a dirs anvêrs amigs digl urden.

Tutt la structura a la furma digl carstiaun dat pardichia digl bi urden, cun igl qual el ei scafieus, a da la uniun da las caussas, las pli differentas tier *üna* mira a fin. Igl scafider ha dau a nus vi da nusez ün exemplar dad urden ad ün mussament da la sia charetia par urden.

## 32. SCHUBRADAD.

Seigias schubers meu uffont! Schubradad ten tutt quei navend da tei, ca fa tia persuna, tia vescadira, tias caussas, teu cumach sin l'üna ner l'autra guisa tarladir. Schubradad enten tutt ei da minchia bein cultivau carstiaun üna caussa nunseparabla. Ün ei quella culponts a sasez ad a tutts quells, cun ils quals nus cunversein. Ün carstiaun cun antalleg sto haver stima par sia dignitad da carstiaun, par sia preferenza avont ils glimaris. Quei respect, quella nunvauna stima davont sasez igl ven a parchirar avont tutta tarladida malschubradad.

## 33. LEGER.

Leger ei ad ün uffont beintraig, ner c'ei ounc da trer, üna caussa basgniusa, par exercitar seu antalleg, par far pli ferma a sagira la sia attentiun; par augmentar sia cunaschienscha, par cultivar seu senn par igl bi; par sa fortificar en bunas maximas a sa parchirar avont narradads, puccaus a vicis.

Lege tiers quella fin igl megler, ca humens sabis a beinpartarchiaus a ti cusseglian; lege cun meditar ad examinar — quei vult gir, dumonda tatez: «antallig jou quei, ca jou leg? traig jou niz loundrora? vegn jou cautras pli sabis a pli buns?»

Lege cun igl ferm parpiest, da far diever da tutt quei, ca ti legias — muncantesche sur d'igl leger nagüns duvers da clumada, ca schein a ti pli datiers.

Lege bucca cun quella mira, da vuler ta ludar a far da grond cun tia lectura.

Lege bucca memma bear en üna gada ad ün suenter gl'auter; partrachia suenter quei, ca ti has legeu, ad anquera d'igl metter en connexiun cun quei, ca ti schon ancanuschas sco caussa vera.

Leger seigig üna vivonda par teu spirt a cor — gudeu cun miez a masira a bein tuvigiau tras meditatiun.

### 34. CIVILTAD (CURTASIA).

Er en teu cuntener extern anvêrs auters fai ver, ca ti hagias stima par els, a ta musse bein custimau a civils ancunter dad els. Vegn suenter a las maximas (reglas) observadas da la civiltad ad isonzas nundonneivlas da carstiauns da buns costums. La regla principala ei — seigias grevaditsch a nagün carstiaun! Ta sfulscha nigliur vitiers! — Gunchiesche ora tutt quei, ca sa squitschar, far star mal auters! Seigias attent sin tutt quei, ca port' ad els plascher nundonneivel! Ta parchire avont els da tutt quei, ca pudess haver mai la paritta da grobadad ad inciviltad! Va dabott navend da cou, nua ca ti audas bucca, a specchia bucca antroquan ün gi a ti, ca ti deigias ir navend. Andriesche bucca suenter quei, ca va a ti nagutta tiers. Taidle tier a nagün nout, ca plaida dascus cun ün auter! Batterle bucc ora quei, ca ti senza fraud has udieu a ca savess purtar donn a quel, ca ha plidau.

Ta mette bucca sisum, cur ti audas bucca si lou; ta fai aschi nunancorscheivels, aschi lengiers, aschi da pauca muntada, sco pusseivel ei — a nagün carstiaun stoppig saver gir da tei cun la mendra paritta da vardad — ti seigias ün ruch, nuncultivau a maltraig uffont.

---

## DOCTRINAS MASCHADADAS

PAR

## UFFONTS

EN CURTAS SENTENTIAS.

1. Tutt quei ca ti fas, fai cun cor sincer.
2. Devotiun a veneratiun amplanischig adüna teu cor, cur ti uras.
3. Amprende minchiagi bien da sabis a buns.
4. Roge Deus a carstiauns mai par quei, c' ei nizeivel a dreg.

5. Dovre tutt cun angratiament quei, ca Deus a ti lai porscher tras carstiauns.
6. Quesche, cur pli sabis plaidan, sch' amprendas ti da plidar cun sabienscha.
7. Offende nagün carstiaun, era bucc ün, marturesche era mai bucca ün glimari.
8. Examinesche minchia sera tatez. — «Sunt jou oz daventaus pli sabis?»
9. Vens ti anridaus tier la gritta, stai migeivels! Da la migeivladad ün mai s' anrigla.
10. Fai igl pli grev igl amprim, a suspende bucca quei, ca ti deis far.
11. Andira cun quells, ca savenz andiran, a seigias lêgers cun ils lêgers.
12. Seigias bucca scuvieus sin quel, ca stat pli ault, a sbitta bucca quel, ca stat pli bass.
13. Ta rignia mai bucc cun quel, ca ten char igl sarigniar, ner hassegia quel.
14. Enten l'ura stchüra spechia cun spronza la sereina.
15. Fai teu duver a ta cumbregia lura bucca par tia sort.
16. Hassegia, sco la mansegnia, l'inclinatiun tiers la vitta luschentiva.
17. Tegn char la verdad sco Deus, sco la vitta perpetna la vertid!
18. Far antiert seigig lunsch navend da tei, a porta cun patientia, cur ün fa a ti antiert, sas ti bucc dustar igl antiert senz' offender ün auter.
19. Lauda vi d'igl schliet er igl bien, c'el ha, a vi d'igl anamig la vertid.
20. Ta lai era tras nagün amig surmanar tiers igl vici, tiers la mansegnia.
21. Audas ti anzachei bi a bien, anzachei grond a niebel dad auters; o scha gi cun üna gada a tatez: «Quont pusseivel dei quei era esser a mi?»

22. Ta schlische avont nagün carstiaun a fui igl schlahiont lusigniader.
23. Chi ca cun raschun tei blasmescha, cun charetia, cun seriusadad a cun sabienscha, seigig a ti pli char, ca quel, igl qual tei lauda era cur ti has fallieu.
24. Sco ti schmardaglias igl filient, aschia schmardaglia la brinzla da la scuvidonza!
25. Fai hanur a minchia carstiaun, igl qual fa hanur a la verdad, a la vertid ad a Deus.
26. Quel, ca sbitta la verdad, la vertid a Deus — seigig mai teu amig.
27. Has ti faig anqual caussa buna, sch' angratia a Deus a quesche.
28. Defects da geniturs, da mussaders ad amigs anquire da curclar vi!
29. Has ti ampreu anzachei bien, scha repetescha quei tiers tatez cun daleg.
30. Ta lai mai bucca surprender d'igl quitt, scha Deus a ti ha dau duns oreifer ils auters. Quel c'a ti deva quells, chi sa retrer els, scha ti eis loschs sin els.
31. O sbitta mai igl fleivel a fai bucca beffa dad el.
32. Ta cusesche memma da far beala vitta, mo er da purtar molestias!
33. Ligege mai sin auters avont igl isch, ner davos la parei ner enten ancardens.
34. Eis ti malsauns, scha seigias quiets ad observe las reglas digl miedi.
35. Lai davos plascher a quels, ca ti bandunas.